

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BOSNA-HERSEK'TE İÇ SAVAŞ,
İNSANLIĞA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR VE
BARİŞİN TESİSİ**

62973

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Faruk TURHAN

Hazırlayan

Muharrem GÜRKAYNAK

Isparta - 1997

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

BOSNA-HERSEK ETNİK YAPISININ TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE ŞEKİLLENMESİ

1. GENEL BİLGİLER.....	5
2. OSMANLI İMPARATORLUĞU HAKİMİYETİNE KADAR BOSNA- HERSEK'İN ETNİK YAPISI	6
3. BOSNA-HERSEK'TE OSMANLI İDARESİ VE BOSNALILAR.....	8
3.1. Osmanlılar'ın Balkanlar'da İlerleyişi ve Bosna-Hersek'in Fethini Kolaylaştıran Faktörler.....	8
3.2. Bosna ve Hersek'in Fethi	9
3.3. Bosna-Hersek'in Fetihle Beraber Değişen Etnik ve İdari Yapısı	11
3.3.1. Bosnalılar'ın İslamiyet'i Benimsemeleri	11
3.3.2. Bosna-Hersek'e Osmanlı-Türk Kültürü'nün Yerleşmesi	12
3.3.3. Bosna Eyaleti'nin İdari Yapısı.....	13
3.4. Bosna-Hersek'te Osmanlı İdaresine Karşı İsyanlar ve Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti'nden Ayrılması.....	14
4. AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU HAKİMİYETİNDE BOSNA-HERSEK.....	15
4.1. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na İlhakı	15
4.2. Bosna-Hersek Halklarının İlhaka Tepkileri	16
4.3. Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan İdaresi.....	18
5. YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NDA BOSNA-HERSEK.....	18
5.1. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı	18
5.2. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya Krallığı'na Geçişte Bosna- Hersek	19

6. YUGOSLAVYA FEDERAL HALK CUMHURİYETİ'NDE BOSNA-HERSEK ..	21
6.1. İkinci Dünya Savaşı'nda Bosna-Hersek Halklarının Mücadeleleri ve Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin Kurulması	21
6.2. Tito Dönemi Yugoslavya'sı	25
6.2.1. Ekonominin Bozulması ve Bosna-Hersek	27
6.2.2. Tito Sonrası Kollektif Yönetim	28
6.3. "Yugoslav Kimliği" ve Bosna-Hersek	28

II BÖLÜM

BOSNA-HERSEK İÇ SAVAŞI VE BARIŞA YÖNELİK ULUSLARARASI ÇABALAR

1. SOSYALİST YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMA SÜRECİ	34
1.1. Kosava'da Etnik Hareketlenme	36
1.2. Bağımsızlık İlanları	39
1.2.1. Slovenya	40
1.2.2. Hırvatistan	41
1.2.3. Bosna-Hersek	42
1.2.3.1. 1990 Seçimleri	43
1.2.3.2. 1992 Bağımsızlık Referandumu, İlanı ve İç savaşın Başlaması	45
1.3. Düzenli Orduların Kurulması (Tarafların Askeri Güçleri)	48
2. İÇ SAVAŞ	50
2.1. İç Savaşta Tarafların Hedefleri	51
2.1.1. Sırp Tarafı	51
2.1.2. Hırvat Tarafı	54
2.1.3. Boşnak Tarafı	55
3. BARIŞ PLANLARI	56
3.1. Londra Konferansı	56
3.2. Vance-Owen Planı	57
3.3. Cenevre Görüşmeleri ve Owen-Stoltenberg Planı	64
3.4. Washington Görüşmeleri ve Federasyon Antlaşması	67
3.5. Temas Grubu Planı	68
3.6. Barış Görüşmeleri ve Dayton Andlaşması	69

III. BÖLÜM

İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR VE BOSNA-HERSEK İÇ SAVAŞI

1. İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR KAVRAMI	73
1.1. İnsanlığa Karşı Suçlar	73
2. BOSNA-HERSEK’TE İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR	78
2.1. Sivillerin Katledilmesi	79
2.2. Psikolojik Baskılar	81
2.2.1. Toplama Kampları	81
2.2.2. Kadınlara Yapılan Sistemli Tecavüzler	82
2.2.3. Çocuklara Yönelik Faaliyetler	84
2.3. Zorunlu Göç	84
2.4. Kültürel Eserlerin Yok edilmesi	86
3. BOSNA-HERSEK’TE İNSANLIĞA KARŞI İŞLENEN SUÇLARIN YARGILANMASI MESELESİ	88
3.1. Yugoslavya Milletlerarası Ceza Mahkemesi’nde Süren Yargılamalar	89
3.2. Bosna-Hersek Devleti’nin Milletlerarası Adalet Divanı’na Başvurusu ve Divan’ın Kararı	93
4. DÜNYA KAMUOYUNUN TEPKİSİ	95
4.1. Avrupa	97
4.2. Amerika Birleşik Devletleri	98
4.3. Rusya	100
4.4. İslam Dünyası	102
4.5. Türkiye	103
4.6. Birleşmiş Milletler	105
4.6.1. Birleşmiş Milletler’in Siyasi Girişimleri	105
4.6.2. Birleşmiş Milletler’in Askeri Girişimleri	108
4.6.3. Birleşmiş Milletler’in Ambargoları	112

IV. BÖLÜM

BARIŞIN SÜREKLİLİK ŞARTLARI

1. DAYTON ANDLAŞMASI İLE ÖNGÖRÜLEN DEVLET YAPISI	115
1.1. Dayton Andlaşması’na Göre Bosna-Hersek Anayasası	115
1.2. Devlet Yapısı	115

2. DAYTON ANDLAŞMASI'NIN ARDINDAN YAPILAN SEÇİMLER VE SONRAKİ DURUM.....	118
2.1. Seçimlere Ait Dayton Andlaşması Hükümleri.....	118
2.2. 14 Eylül 1996 Tarihli Milletvekili Genel Seçimleri.....	118
2.3. Nisan 1997'de Yapılması Planlanan Mahalli İdareler Seçimleri.....	121
2.4. Seçim Sonuçları ve Son Durum.....	121
3. DAYTON ANDLAŞMASI'NDA ÖNGÖRÜLEN ESKİ HALE İADE VE KORUMA HÜKÜMLERİ.....	123
3.1. Savaş Suçlarının Yargılanması	123
3.2. Dayton Andlaşması Eki'nde Yer Alan İnsan Hakları Andlaşması	124
3.2. Mülteciler ve Yerinden Edilmiş Kişilerin Durumu.....	125
3.3. Ulusal Varlıkların Korunması.....	127
4. BARIŞIN SÜREKLİLİĞİNE DAİR YAPILACAK ULUSLARARASI YARDIMLAR.....	128
4.1. Sivil Yürütme Andlaşması	128
4.2. Uluslararası Polis Gücü Andlaşması (ek.11).....	128
4.3. Hakemler Kurulu.....	129
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA.....	133

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKDTYK	Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AT	Avrupa Topluluğu
AÜHF	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
bkz	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
C	Cilt
DEP	Demokratik Eylem Partisi
DEMOS	Demokratik Muhalifler Birliği
Doc	Document
DPB	Demokratik Yurtsever Blok
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
HDZ	Hırvat Demokratik Birliği
IFOR	United Nations Implementation Force
JNA	Yugoslavya Milli Ordusu
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
No	Numara
pp	Page page
s	Sayfa
S	Sayı
SBIH	Bosna-Hersek Partisi
SDA	Demokratik Eylem Partisi
SDS	Sırp Demokratik Partisi

SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C	Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TODAİE	Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
UN	United Nations
UNHCR	United Nations High Comissioner for Refugees
UNPROFOR	United Nations Protection Force
vd	ve devamı
vs	ve saire
Vol	Volüme
Y	Yayın
YKB	Yugoslavya Komünistler Birliği
YKP	Yugoslavya Komünist Partisi

GİRİŞ

Dünya siyasi tarihi, ağırlıklı olarak insanların insanca yaşamaları ve insan olmaktan kaynaklanan temel hak ve özgürlükleri için mücadele tarihidir. Zaman gelmiş, insanlardan bir kesim bu hakları kendisinden başkaları için çok görmüş; hakların kendisinden esirgendiği kesim ise bunları elde etmek için, otoriteye karşı mücadele etmiş ve böylece günümüze gelinmiştir. Bu mücadelelerle insan hak ve özgürlükleri olgusu günümüz dünyasında öyle bir konuma gelmiştir ki, bu hakların izlenip korunması artık sadece devletlerin değil, tüm insanlığın ortak sorumluluk ve gözetimi kapsamına girmiştir.¹ Öyle görülmektedir ki insanlık, asırlar boyunca yaşamış olduğu çatışmalardan pek fazla da ders çıkaramamaktadır. Zira 20. Yüzyıl'da iki büyük savaş yaşanmış, 21. Yüzyıl'a girerken de dünyanın birçok yerinde ve bu arada Bosna-Hersek'te de çatışmalar meydana gelmiştir.

Bosna-Hersek'de yaşayan Müslüman, Ortodoks, Katolik ve diğer Hristiyan mezhepleri, Osmanlılar'ın bu bölgede hükümran olduğu dönemde huzur ve güven içerisinde yaşamışlardır. Gerçi zaman zaman komşu bölgelerdeki Sırp ve Karadağ isyanlarından, Bosna-Hersek ve buranın ayrılmaz parçası olan Sancak bölgesi de etkilenmiş ve Müslüman halk muhtelif yerlerde çeşitli baskılara maruz kalmıştır. Ancak, bu bölgede huzurun bozulması, Osmanlılar'ın buralardan çıkmasından sonra, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bölgeyi, önce geçici olarak işgali ve daha sonra da ilhak etmesi dönemine rastlamaktadır.

Beş yüzyıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa kıtasının %25'ini kontrol eden dünyanın en önemli güçlerinden biri olmuştur. Avrupa'da bu kadar uzun süre kalmasının, Osmanlılar'ın da Avrupalı devletler ailesine gireceği sonucunu doğurabilirdi. Fakat gerçekte "Avrupalı" kavramı coğrafi ve hatta ırki bir kavramdan çok, kültürel ve dini bir çağrışımı içermektedir.²

İnsanlar kimliklerini etnik ve dini terimlerle tanımladıkları sürece, farklı din ve etnik yapılara mensup olanlarla kendileri arasında birbirlerine karşı bir "biz" ve "onlar" ilişkisinin var olduğunu muhtemelen göreceklerdir. Eski SSCB ve Doğu Avrupa'da

¹ Ali Pırılı, "İnsan Hakları ve İşkence, İnsanlıkdışı ya da küçültücü Ceza ve Muamelenin Önlenmesine Yönelik Olarak Öngörülen Kriterler", *Türk İdare Dergisi*, S. 410, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 1.

² Mujeeb R. Khan, *Avrupa'da Yeniden Doğuş Bosnalı Müslümanların Yaşama ve Tanınma Savaşı*, Çev: Hakan Yurdakul, Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 37.

ideolojik olarak tanımlanan devletlerin sona ermesi, geleneksel etnik kimlik ve düşmanlıkların öne çıkmasına izin vermiştir.³

29 Kasım 1945 tarihinde kurulan Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti'nin lideri *Josip Broz Tito*'nun 4 Mayıs 1980'de ölümüne kadarki dönemde Yugoslavya'da Milliyetçilik hareketlerinin gelişmesine müsaade edilmemişti.⁴

Bununla birlikte, 1980'li yıllarda Sovyetler Birliği'ndeki milliyetçilik ve demokratikleşme hareketleri, Sovyet Blok'u dışında bulunan komünist devletlerden Yugoslavya'yı da etkilemiştir. Özellikle, Doğu Almanya, Romanya ve Bulgaristan'daki komünist rejimlerin, 1989 senesinin son aylarında arka arkaya yıkılması, Yugoslavya'da da milliyetçilik ve demokratikleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçte bir yandan milliyetçilik hareketleri yayılırken diğer taraftan ırkçı ve ayrımcı unsurların ortaya çıktığı, dini ve etnik sorunların arttığı gözlenmiştir. Ortaya çıkan yeni milliyetçilik hareketleri ile devlet içindeki etnik ve dini çatışmalar artmış, ırkçı ve ayrımcı hareketler güçlenmiştir.

Karizmatik lider Tito'nun ölümü sonrasında yeterli bir merkezi güç ve iktidar alanı oluşturmamayan Yugoslavya'nın dağıldığı görülmektedir. Milliyetçilikle geleneksel kimlikler ve etnik bağlılıklar zayıflatılarak yeni bir milli kimlik oluşturmak hedeflenirken bu gerçekleşmemiş, geleneksel kimlik ve bağlılıklar ile etniklik yeniden güç kazanmıştır.

Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Haris Slajdzic 28 Temmuz 1992'de Londra'da yaptığı bir konuşmasında, bu konuyla ilgili şunları söylemiştir:

"Komünist rejimin çöküşü ve Tito'nun ölümünden sonra komünistler milliyetçiliğe sarıldılar, çünkü iktidarı sürdürmenin tek yolu bu, 'işçi sınıfı' gitti, 'millet' kavramı geldi. Sırbistan'daki rejim özgür bir toplumda iktidar yarısını kazanamayacağını ve gelecekle baş edemeyeceğini anladığından yüzünü maziye çevirdi. Bunu önemle yaptılar. İşe kralların kemikleriyle oynamakla, bir yerden diğerine taşımakla başladılar, sonra eski savaş hatıraları ve altın çağlar canlandırıldı. Ve bir düşman yaratılmaya çalışıldı, çünkü milliyetçilik düşmansız yapamaz. İşte düşman da hazır, düşman 'Biz'dik'".⁵ Doğu Avrupa ülkelerinde -ve bu

³ Samuel Huntington, "Medeniyetler Çatışması mı?", *Foreign Affairs*, Summer 1993, pp. 22-49.'dan Çev: Mustafa Çalık, *Türkiye Günlüğü*, S. 23, Yaz 1993, s. 36.

⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 4. Baskı, C. II (1980-1990), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994, s. 236.

⁵ Haris Slajdic, "Etnik Ya da Bir İç Savaş Değil Bu Savaş, Normal İnsanlarla Vahşilerin Savaşı", *Dünya ve İslam*, S. 12, Güz 1992, s. 44.

arada Yugoslavya'da da- evrensel ideolojik (sosyalist) yönlendirmeye karşı milliyetçilik gücü kazanmıştır ⁶.

Tamir Bora⁷ 'Balkan milliyetçiliği'ni, "vatandaşı/bireyi 'milli kollektif özne' içerisinde eritmeye, etnik, kültürel ve her nevi azınlığı baskı altına almaya meyilli, saldırganlığa ve otoriter-faşizan açılımlara amade bir milliyetçilik" olarak tanımlamaktadır. Şüphesiz Haris Slajdzic ve Tamir Bora'nın bahsettikleri "milliyetçilik", "ırkçılık" manasında kullanılmıştır. Çalışmamızda bahsettiğimiz milliyetçilik de aynı manadadır.

"Bosna-Hersek'te İç Savaş, İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar ve Barışın Tesisi" konulu bu çalışmada, 21. Yüzyıl'a yaklaşmakta iken "savaşların yaşanmadığı bir dünya" özleminin ne kadar uzak olduğu, modern dünyanın gözleri önünde, Bosna-Hersek'te yaşanmış olan iç savaş; sebepleri, seyri ve sonuçlarıyla değerlendirilmiş, çok kolay çıkabilen bir savaşın sona erdirilip, yaralarının sarılmasının ne kadar zor olduğu incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada, savaş suçlarının alt dallarından birini oluşturan ve oldukça yeni bir kavram olan insanlığa karşı suçlar da, Bosna-Hersek ekseninde değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, uluslararası ceza hukuku, uluslararası genel hukuk, uluslararası ilişkiler, dış politika, siyasi tarih ve sosyoloji disiplinlerinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın amaçlarından biri, dağılan eski Yugoslavya'nın bir parçasını oluşturan Bosna-Hersek'te yaşanan iç savaş ve iç savaş esnasında uluslararası toplumun bu konuya gereken duyarlılığı gösteremediği ortaya konulmak istenmiştir. Zira uluslararası sistemin bir parçasını oluşturan devletler arasında, sürekli dostluklar veya sürekli düşmanlıklar yoktur. Aralarında karşılıklı çıkarları olan devletler dost veya müttefiklerdir. Çıkarları çatıştığında da düşman olabilmektedirler. Ekonomik ve siyasi güce sahip olan devletler istediklerini kolayca elde ederler. Uluslararası sistemi yönlendiren büyük ve güçlü devletler, ciddi çıkarları olmadığından dolayı evrensel idealleri (demokrasi, insan hakları, uluslararası barış ve güven...) bir tarafa bırakabilmektedirler. Bosna-Hersek meselesinde de gereken duyarlılığı gösterememişler, suçsuz insanların öldürülmelerine ve çeşitli eziyetlere maruz kalmalarına göz yumabilmişlerdir.

⁶ Aytakin Yılmaz, "Günümüzde Etnik Gelişme ve Sorunlar", Strateji, S. 96/1, 1996, s. 51.

⁷ Tamir Bora, "Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu", Bilgi ve Halkın, S. 3, Yaz 1993, s. 86.

Çalışmanın diğer bir hedefi de, Dayton Barış Andlaşması'yla kurulan yeni Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin devlet yapısı ve geleceğine ilişkin değerlendirmeler yapmaktır.

Bu amaçla, çalışmanın I. Bölüm'ünde Bosna-Hersek hakkında genel bir bilgi verilmekle birlikte, 1992 yılının Mart ayında başlayıp, 1995 yılının Kasım ayına kadar geçen zaman zarfında yaşanan iç savaşın ve iç savaş boyunca, işlenmiş olan insanlığa karşı suçların tarihi sebepleri, Bosna-Hersek'in tarihi geçmişinde aranmıştır.

II. Bölüm'de, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılma süreci ve Bosna-Hersek iç savaşı; sebepleri, seyri, barışın nasıl ve hangi şartlarda tesis edildiği ile birlikte insanlığa karşı işlenmiş olan suçların ortaya çıkması incelenmiştir.

III. Bölüm'de, insanlığa karşı suçlar ve bunların yargılanması ile ilgili teorik bilgi verildikten sonra, Bosna-Hersek'te işlenmiş olan insanlığa karşı suçları ve bu suçlarla ilgili uluslararası kamuoyunu oluşturan devletler ve bu devletlerin de üyesi oldukları Birleşmiş Milletler'in tepkileri incelenmiştir.

Son bölüm olan IV. Bölüm'de de, Bosna-Hersek'te nisbi bir barış temin eden Dayton Andlaşması'nın çalışma ile olan bağlantısı incelenmiştir. Ayrıca, Bosna-Hersek'te insanlığa karşı işlenmiş suçların devam etmekte olan yargılamalarına değinilmiştir.

Bosna-Hersek'te yaşananlar güncelliğini halen devam ettirmekte olmasından dolayı, bu konuda yayınlanmış eser temin etmekte bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Çalışmada, aktüel gelişmeleri takip etmek için, süreli yayınlara ve makalelere kitaplardan daha fazla başvurmak mecburiyetinde kalınmıştır.

I. BÖLÜM

BOSNA-HERSEK ETNİK YAPISININ, TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE ŞEKİLLENMESİ

1. GENEL BİLGİLER

Sırp-Hırvatça dilinde, *Republika Bosna i Hercegovina*⁸ denilen Bosna-Hersek, 1992 yılında bağımsızlığını ilan eden ve eski Federal Yugoslavya (Güney Slavları Ülkesi)⁹’yı oluşturan altı federe devletten birisidir. Yüzölçümü 51.129 kilometrekare olan Bosna-Hersek, doğu ve güneydoğusunda Sırbistan ve Karadağ, kuzey ve batısında ise Hırvatistan cumhuriyetleri ile çevrilmiştir. Adriyatik Denizi’nde 20 Kilometre uzunluğunda bir kıyıya sahip olmakla birlikte, limanı yoktur. Su kaynakları bakımından zengin olan Bosna-Hersek’in iki büyük nehri Sava ve Neretva’dır.¹⁰

Bosna ismi; kaynağı Igman Dağı’nın eteğinde bulunan ve Sava Nehri’nin sağ kolunu oluşturan 308 kilometre uzunluğundaki Bosna Irmağı’ndan gelmektedir.¹¹ Ülkenin daha geniş olan kuzey kısımlarına verilen addır. Neretva Nehri havzasıyla güney bölgeleri içine alan Hersek ismi ise; Almanca “*dük*” manasına gelen “*herzog*” kelimesinden gelmektedir. *Herzegovina* da dükalık demektir, Türkçeye “*Hersek*” olarak geçmiştir.¹² XV. yüzyıl ortalarında Bosna kralına isyan edip, kendisini dük ilan eden Stjepan Vukcic Kosaca bu ünvanı almıştır.¹³

Boşnak kelimesi “*bosniak*”ten gelmektedir ve Bosnalı, Bosna’da yaşayan anlamındadır.¹⁴ Osmanlılar, Bosnalı müslümanlara “*boşnak*” demişler, Sancak, Karadağ ve Kosova’daki müslümanlar da boşnak olarak anılmıştır.¹⁵

Bosna-Hersek çok milletli ve çok dinli bir özellik arz etmektedir. 1991 yılındaki sayıma göre, nüfusu 4.3 milyondur. Bu nüfusun %44’ünü Müslümanlar, %33’ünü

⁸ Meydan Larousse, C. 3, Meydan Yayınları, İstanbul, 1990, s. 324.

⁹ Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, Avrupa Devletleri, C. 4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 42.

¹⁰ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 297.

¹¹ Meydan Larousse, C. 3, s. 324. ; İslam Ansiklopedisi, C. 2, 5. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 725. ; DİA, C. 6, s. 297.

¹² Mediha Akarslan, Bosna Hersek ve Türkiye, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1993, s. 38.

¹³ DİA, C. 6, s. 297.

¹⁴ Mustafa Necati Özfatı, Ah Bosna, Adım Yayınları, İstanbul, 1993, s. 11.

¹⁵ Tanıl Bora, Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası, Birikim Yayınları, İstanbul 1994. s. 23.

Sırp ve %17'sini Hırvatlar oluşturmaktadır.¹⁶ Sırp Hristiyanlık'ın Ortodoks Mezhebi'ne ve Hırvatlar da Katolik Mezhebi'ne mensupturlar. Hırvatları, ortak bir dili paylaştıkları Sırp'lardan çok açık biçimde ayıran Roma Katolikliği ile Ortodoksluktur¹⁷.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU HAKİMİYETİNE KADAR BOSNA-HERSEK'İN ETNİK YAPISI

Bosna-Hersek, çok eski tarihlerden beri çeşitli kavimlerin uğrak yeri olan önemli bir coğrafi geçit merkezidir. Bölgenin tamamı Romalılar'dan önce İlyrialılar'ın (Arnavudlarla akraba olan bir antik kavim)¹⁸ hakimiyetinde kalmış; Romalılar, İlyrialılar'ı yapılan savaşlarda yenince, Bosna-Hersek'i dört yüzyıl boyunca hakimiyetleri altına almışlardır. Bu dönemde Bosna-Hersek, önce *Illyricum* eyaletinin bir bölümü olmuş, daha sonra da *Dalmaçya* adıyla Adriyatik Denizi'nin kıyı bölgeleriyle birleştirilmiş ve *Pannonia* (Tuna Nehri'nin kuzey bölgesi)'ya bağlanmıştır.¹⁹

VII. yüzyılda Büyük Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Bosna-Hersek, Avarlar'ın ve Slovenler'in istilasına uğrayacak; bu istilalarla bölgedeki Roma izleri silinmeye ve kıyı bölgesinde aşağı yukarı bugünkü etnik yapısı şekillenmeye başlayacaktır.²⁰ Zira bu yüzyıldan itibaren ilk Slavlar olan, Sırp ve Hırvat kabileleri Dalmaçya (şimdiki Bosna-Hersek, Karadağ, Kuzey Arnavutluk ve Yeni Pazar)'ya yerleşmek amacıyla gelmeye başlamışlardır.²¹

Dalmaçya zamanla, buraya inen Hırvatlar'ın dillerini İlyrialılar'a kabul ettirmeleriyle birlikte Hırvatistan'ın bir parçası olmuştur. Aslında Balkanlar'a gelmeden önce ve geldikten sonra Sırp'la Hırvatlar bir arada ve aynı kavim olarak yaşamışlardır.²²

Ülkenin kuzeybatısında ve kuzeyinde (bugünkü Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in batısı) bulunan Slavlar, Hristiyanlık'ın Katolik Mezhebi'ne geçerek

¹⁶ *Bosna-Hersek Bibliyografyası*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. X.

¹⁷ E. J. Hobsbawm, *1870'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, Çev: Osman Akınhay, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 91.

¹⁸ Öztuna, s. 56.

¹⁹ *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 729.; Zekeriya Yıldız, *Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1993, s. 69.

²⁰ *Meydan Larousse*, C. 3, s. 325.

²¹ M. Lütfullah Karaman, "Bosna-Hersek ve Bosna-Hersekîler", *Bosna-Hersek*, TDAV- Vakıfbank Ortak Yayını, İstanbul, 1992, s. 3.

²² Öztuna, s. 56.

Vatikan'a bağlanmışlar; bağlılıkları sadece dini tercihle sınırlı kalmayıp, zamanla Latin Batı Kültürü'nü, medeniyetini ve hayat tarzını da beraberinde getirmiştir. Buna karşılık doğusuna (bugünkü Sırbistan) yerleşenler ise, Ortodoks Mezhebi'ni benimseyerek, Bizans'ın başkenti ve Ortodoks dünyasının dini merkezi olan İstanbul'a bağlanmışlar, kültürel tercih olarak ise, Bizans ve Yunanlılar'ı taklit etmişler, başta Latin kültürü olmak üzere, diğer Avrupa kültür merkezlerinden uzak kalmışlardır. Bu uzaklığa bir de Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki düşmanlık ve mücadele girince, Katolik Slavlar (Hırvatlar) ile Ortodoks Slavlar (Sırlar) etnik manada düşman kardeş olmuşlardır.²³

Bosna'ya gelenlerin çoğunluğunu Hırvatlar oluşturmuş, ayrıca Peçenek Türkleri'nin bir kısmı Bizanslılar tarafından 1091 yılından sonra Bosna dağlarına yerleştirilmiş²⁴ ve bunlar zamanla daha önceki Avarlar gibi Slavlaşmışlardır. Bir görüşe göre bunlar "Boşnak" denilen etnik grubu oluşturmuşlardır.²⁵ Çok az Sırp, daha sonraki yıllarda Bosna'nın güneyinde ve doğusunda görülmüştür. Dolayısıyla Bosna, bir Hırvat ülkesi haline gelmiş ve Katolik olmuştur.²⁶ Fakat XII. yüzyılda Bogomil Mezhebi²⁷ Bosna'ya yayılmış ve genel kabul görmüştür.

Bosna-Hersek'te Sırların, Osmanlılar'dan önce bölgede varlıklarından söz edilememektedir. Sırlar, Osmanlılar'ın burayı fethetmesinden sonra, Karadağ, Sırbistan ve diğer bölgelerden getirilip; çoban ve çiftçi olarak iskan edilmişlerdir. Bunu açık bir şekilde ortaya koyan delil, Bosna bölgesinde ilk Ortodoks mabedi olarak bilinen *Papraça Kilisesi*'nin inşa tarihinin 1547 yılına, yani Osmanlıların bölgeye hakim olmasından seksendört yıl sonrasına rastlamasıdır.²⁸

²³ Necmettin Alkan, *Dağları Yugoslavya Mozayikinde Bosna*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 13-14. ; Yaşar Nabi Nayır, *Balkanlar ve Türklük*, Ulus Basımevi, İstanbul, 1936, s. 211.

²⁴ Mehmet Eröz, *Hristiyanlaşan Türklük*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, s. 13.

²⁵ Şerafettin Yücel, "Yugoslavya'nın Türk Siyaseti", *Türk Dünyası*, S. 18, Temmuz-Ağustos-Eylül (VII-VIII-IX) 1970, s. 23.; Ahmet Aydın, "Balkanlar'da Slav Asıllı Müslüman Var mıdır?" *Batı Trakya*, C. 12, S. 133, 15 Mayıs 1978, s. 22-23.

²⁶ Öztuna, s. 56.

²⁷ Meydan Larousse, C. 3, s. 272.:Bogomil, Bulgarca 'bog' tanrı ve 'mil' dost kelimelerinden türetilmiştir. X. yüzyılda Filibe'de kurulmuş bir mezheptir. Bu mezhep, Hristiyanlık'taki 'teslis'i, Hazreti İsa'nın doğuşundaki kutsallığı ve insan suretinde cisimleşmesini, vaftizi, kilise ayinlerini ve rütbelerini inkar eder. Bogomil Mezhebi Balkanlar'ı, İstanbul'u (Bizans) ve hatta Rusya'ya da etkilemiştir. XII. yüzyılda Bulgar Çarı Boris ve Sırp Kralı Stepan Nemanja tarafından şiddetle bastırılmıştır. Bogomiller o zaman Bosna'ya sığınmışlar ve bu bölge mezhebin bir kalesi haline gelmiştir.

²⁸ *Bosna-Hersek Bibliyografyası*, s. X-XI.

3. BOSNA-HERSEK'TE OSMANLI İDARESİ VE BOSNALILAR

3.1. Osmanlılar'ın Balkanlar'da İlerleyişi ve Bosna-Hersek'in Fethini Kolaylaştıran Faktörler

Osmanlılar, 1. *Murad* zamanında gelişerek, beylikten çıkıp bir devlet haline dönüşmeye ve Batı'ya doğru ilerlemeye ve genişlemeye başlamışlardır. Bu sıralarda, Bizans'ın oldukça zayıflayarak, Balkanlar'da gücünün etkisizleşmesi ve Güney Balkanlar'da dağılmış Sırp prenslerini toplayarak büyük bir devlet kuran ve genişleyen *Stefan Dušan*'ın ölümü ile Sırp Devleti'nin yeniden parçalanması, merkezi otoritenin zayıflayarak feodal beylerin kendi başlarına hareket etmeleri, Osmanlı fetihlerinin bu bölgelerde genişlemesini kolaylaştırmıştır.²⁹

Osmanlı askerlerinin Rumeli'ye geçişleriyle (1353) beraber, fethedilen bölgelere Anadolu'dan göçmenler getirerek yerleştirmeleri, Avrupa devletlerinin dikkatini çekmiş fakat aralarındaki mücadeleden dolayı, Türkler'e saldırmaya fırsat bulamamışlar, Osmanlılar da bu durumdan faydalanmışlar ve Trakya'ya doğru hızla ilerlemeye başlamışlardır. 1363'de Edirne'nin fethedilmesiyle, Bizans'ın Sırp ve Makedonya'daki Bulgarlar'la irtibatlarının kesilmesi üzerine Balkan Hristiyan devletleri, Bizans'ın kışkırtmasıyla "*Osmanlılar'a Karşı Haçlı Seferleri*" olarak adlandırılabilir olan seferlerin ilkinin 1364'de, papa *V. Urban*'ın gayretleriyle düzenlenmişlerdir. Ancak Haçlı Ordusu, *Sırpsındığı Savaşı* ile mağlup olmuştur. Bu zafer, Osmanlılar'ın Balkanlar'da hızla ilerlemesine sebep olmuş ve 1367'de Balkan dağlarının bütün güneyi ve Bulgaristan Krallığı Osmanlılar'ın eline geçmiştir.³⁰

Sırbistan, Bulgaristan'ın Osmanlılar tarafından alınması üzerine, sıranın kendisine geleceği endişesi ile tekrar bir ittifak kurmuş ve Osmanlılar'a karşı İkinci Haçlı Seferi düzenlenmiştir. Fakat bu çaba da boşa çıkmış ve 1371'de *Çirmen Savaşı* ile ağır bir mağlubiyet almışlardır.³¹ Osmanlılar'ın Makedonya'yı fethederek Köstendil'e yaklaşımları üzerine, Sırbistan, Osmanlılar'a vergi vermeyi ve askeri yardımda bulunmayı kabul etmiştir.³²

²⁹ Feridun Emecan, "Balkanlar ve Bosna-Hersek Tarihi Bakımından Kosova Savaşının (1389) Önemi", *Bosna-Hersek*, TDAV-Vakıfbank Ortak Yayını, İstanbul, 1992, s. 7.

³⁰ Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve Balkanlar'da Panislavizm*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1986, s. 13-14.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 1972, s. 172.

³² Yaşar Yücel- Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, C. 2, AKDYYK-TTK Yayınları, Ankara, 1990, s. 30.

Çirmen Zaferi Osmanlı ilerleyişine yeni bir ivme kazandırmıştır. 1382'de Manastır, 1385'de Ohri ve 1386'da Niş'in alınmasıyla Osmanlı kuvvetleri Bosna Krallığı'nı tehdit eder hale gelmiştir. Bu krallığın, Anadolu'daki Karamanoğulları Beyliği ile Osmanlı aleyhine ittifak yapması üzerine, kralı cezalandırmak amacıyla gönderilen 20 bin kişilik akıncı kuvveti bozguna uğramıştır (1388).³³ Osmanlılar'ı durdurmak isteyen ve Osmanlı akıncılarının mağlubiyetinden cesaret alan *Sırp Knezi Lazar* ve *Bosna Kralı Tvrtko*'nun liderliğinde toplanan Balkan devletleri, Osmanlı'ya karşı Üçüncü Haçlı Seferi düzenlemek amacıyla büyük bir kuvvet oluşturmuşlardır. Bulgar direnişini kırarak, ittifaka girmesini engelleyen 1. Murad, bu müttefik gücü *Kosova*'da büyük bir mağlubiyete uğratmıştır (1389- 1. Kosova Savaşı). Bu zaferle Balkanlar, Osmanlı hakimiyetine kesin olarak açılmış ve Osmanlılar'ın Bosna-Hersek'e doğru ilerleyişi kolaylaşmıştır.³⁴ Fakat Haçlı Seferleri devam edecektir.³⁵

1461'e kadar Bosna'da hüküm süren *Tvrtko Hanedanı*'na mensup son kral *Tomašević*'in Bogomillere karşı zulmü, zamanla halkı, Osmanlılar'a yakınlaştırmış ve 1463'de *Fatih Sultan Mehmet*'in Bosna'yı fethi kolay olmuştur.³⁶

3.2. Bosna ve Hersek'in Fethi

Osmanlılar, 1392 yılında Üsküp'ü fethederek bir hareket üssü olarak kullanmışlar ve burada bir "uç" bölgesi meydana getirmişlerdir. Bosna bölgesi, ilk zamanlar bu uç bölgesi tarafından kontrol altında tutulmuştur. 1415 yılından sonra Bosna'ya yönelik Osmanlı akınları sıklaşmaya başlamıştır. Osmanlılar bu arada, yerli hanedanlar arasındaki çekişmelerden de yararlanmasını bilmişlerdir. Bunun sonucunda Bosna kralları, bölgedeki birçok şehri ele geçiren Osmanlılara vergi verir hale gelmişlerdir (1428-1429). Daha sonra Papalık ile Bosna halkı arasında dini bakımdan görüş ayrılıklarının iyice derinleşmesinden sonra, bölgede Osmanlı nüfuzu hızla yayılmıştır.³⁷

³³ Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, C. 3, Hayat Kitapları, İstanbul, 1964, s. 60.

³⁴ Emecan, s. 7.

³⁵ Kocabaş, s. 13.: Osmanlılar'ın Balkanlardaki ilerleyişini engelleyerek, Anadolu'ya püskürtme amaç ve gayreti içerisindeki Hristiyan Avrupa devletlerinin Haçlı Seferleri; altıncı ve son Sefer, Osmanlılar'ın kazandıkları II. Kosova Savaşı (1451) ile sona ermiş, o çağlarda amacına ulaşamamıştır.

³⁶ Karaman, s. 5.

³⁷ İlhan Şahin, "Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna)'nın Kuruluşu ve Yükselişi (1455-1461)" *Bosna-Hersek*, TDAV-Vakıfbank Ortak Yayını, İstanbul, 1992, s. 21.; DİA, C. 6, s. 296, 298.; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, C. 9, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 455.

Her devlet ve milletin, zamani ve durumu uygun buldukça ülkesini genişletme gayreti çok doğaldır. Fatih Sultan Mehmet'in zamani da, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme, ilerleme ve yücelme çağı olmuştur³⁸.

1453 senesinde İstanbul'un Türkler tarafından alınması, Avrupa'da büyük yankılar uyandırmıştı. Bu olay, bir taraftan, Osmanlı Devleti'ne, kudreti sebebiyle bağlı olmak isteğinde bulunan devlet ve beylikleri (Anadolu'da) artırırken, bir taraftan da önemli düşmanlık hareketlerinin başlamasına yol açmıştır. Sırp kralı, Fatih'in kendisine güveni olmadığını düşünerek, Macarlar'la birlik olarak, ilerde gelebilecek Türk akınlarından ülkesini koruyabilmek için, Tuna kıyıları askeri bölgeler haline getirmiştir.³⁹ Buna rağmen Osmanlı orduları Batı'ya doğru ilerlemeye devam etmiş ve 1463 senesinde Bosna'ya girmiştir⁴⁰.

O dönemde "*Hum Ülkesi*"⁴¹ adıyla bilinen Hersek dükaliği 1366'dan önce Sırbistan'a bağlı iken, sonradan Bosna'ya tabi olmuş, daha sonra ise Osmanlı nüfuzu altına girmiştir. 1466 tarihinde, o zaman Hersek dükası olan *Stefan Kosariç*, oğlu *Vladislas* tarafından tahtından indirilince, küçük oğlunu⁴², yardım istemek amacıyla, Fatih Sultan Mehmet'e göndermiştir. Bunun üzerine, 1467 yılında Osmanlı ordusu Hersek'e doğru yola çıkmıştır. Bu sırada Stefan Kosariç ölmüş, oğlu Vladislas da, önce Venedik'e, sonra Macaristan'a kaçmış, böylece Hersek dükaliği da Osmanlı sancağı haline getirilerek Osmanlı sınırları, Adriyatik Denizi'ne ulaşmıştır.⁴³

Ancak Bosna'nın tamamı zaptedilememiştir. Özellikle kuzey kısımları Macar Krallığı'na ait olan Bosna'nın, Osmanlı ve Macar Krallığı arasındaki bu bölünmüş hali, 1526 *Mohaç savaşı* ve 1528'de Kanuni'nin *Macaristan Seferi*'ne kadar devam etmiş, bugünkü sınırlarıyla Bosna-Hersek'in Osmanlı idaresi altına girmesi bu tarihlerde gerçekleşmiştir.⁴⁴ Bosna-Hersek'in fethinden sonra bu memleketin tarihi Osmanlı

³⁸ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. I-II, Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara, 1979, s. 46.

³⁹ Baki Kurtuluş, *Osmanlı Padişahları*, 2. Baskı, Kurtuluş Yayınları, Ankara, 1978, s. 61.

⁴⁰ İsa Can, "Yugoslavya ve Bosna-Hersek Bunalımı-Tarihsel Bir Arka Plan", *Dünya ve İslam*, Güz 1992, s. 17.; Y. Öztuna, *...Türkiye Tarihi*, C. 9, s. 455.; *İslam Ansiklopedisi*, C. II, s. 731.

⁴¹ Akarslan, s. 38.

⁴² Bu çocuk, İslamiyet'i kabul ederek Ahmet adını alacak, sarayda yetişecek ve Hersekzade Ahmet Paşa adıyla önce damat, sonra sadrazam olacaktır.

⁴³ Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. IV, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965, s. 175-176.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK Yayınları, Ankara, 1947, s. 115.

⁴⁴ Can, s. 17.

İmparatorluğu tarihine karışmış, Osmanlı Devleti Bosna-Hersek'te Mücadele ve kargaşalık yerine birlik ve emniyet tesis etmiştir.⁴⁵

3.3. Bosna-Hersek'in Fetihle Beraber Değişen Etnik ve İdari Yapısı

3.3.1. Bosnalılar'ın İslamiyet'i Benimsemeleri

İslam dininin Bosna ve çevresinde benimsenmeye başlaması Osmanlılardan önce, 9. Yüzyıldan itibaren olmuştur. Bu yüzyıllarda *Endülüs*'te çalışan Bosnalılar, Arap denizciler, gezici tebliğ grupları, Macar krallarının saraylarında çalışan müslüman işçiler ve göçmen Türk kavimleri, *İslam*'ı ilk defa bu bölgeye tanıtmışlar ve böylece *İslam*'ın yayılmasına zemin hazırlamışlardır.⁴⁶

Fatih Sultan Mehmed, Bosna'yı fethettiği zaman Katolikler'e ve Bogomil mezhebindeki Bosna Hristiyanları'na hoşgörüyle muamele etmiş ve onların devlet hizmetinde yetişmelerini sağlamıştır. Onlardan devşirme olarak alınan çocuklara, Bogomillerin bir diğer adı olan "*Pateren*" den esinlenerek "*Poturoğulları*" denilmiştir. Bunlar Osmanlı Devleti'nin saraylarında ve ordusunda görevlendirilmişlerdir. Sadakat ve savaş kabiliyetleri yüksek olan Bosnalılar, Osmanlı Devleti'nin kuzeybatı sınırını koruyarak, Macaristan'a karşı yapılan savaşlarda önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁴⁷

Paterenler (bogomiller)'in, -Hazreti İsa'nın, Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu, oğlu olmadığını kabul ettiklerinden dolayı- müslümanlarla aynı inançta olmaları, Türkler'in vicdan hürriyetine saygı göstermeleri ve adaletle muamele etmeleri ile birlikte, birkaç asır Katolik Kilisesi'nin ve bu mezhepteki kralların ve Macarlar'ın zulmüne maruz kalmaları dolayısıyla çok kısa sayılabilecek bir sürede, neredeyse tamamına yakını İslamiyeti kabul etmişlerdir.⁴⁸ Nitekim, 17. yüzyıla gelindiğinde, nüfusun yaklaşık dörtte üçü müslüman olmuştur⁴⁹. Bir başka araştırmaya göre ise beşte dördü müslüman olmuştur⁵⁰. Bosna ve Hersek sancakları tahrir defterlerinde, toplu halde islamlaşmanın şehirlerde ve onu çevreleyen köylerde olduğunu göstermektedir⁵¹.

⁴⁵ Bernard Lewis, "Avrupa ve Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nun Medeniyeti", Çeviren: Mine Faruk Sümer, *Türk Yurdu*, S. 238, Kasım 1954, s. 373.

⁴⁶ Alkan, s. 16-17.

⁴⁷ Yücel-Sevim, s. 170.; Yaşar Yücel- Ali Sevim, *Fatih, Yavuz, Kanuni*, s. 64-65.; Ahmet Eyicil, "Bosna-Hersek", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 36, Eylül-Ekim 1995, s. 30.

⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK Yayınları, Ankara, 1949, s. 84-85.

⁴⁹ Tahsin Eren, "Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeninin 'eski Krizi'", *Tezkiye*, Mayıs 1992, S.3, s. 88.

⁵⁰ Alkan, s. 16.

⁵¹ DİA, C. 6, s. 300.

Özellikle Bosna'nın şehirlerindeki müslümanlar, İslam dinine sıkı sıkıya bağlanmışlardır⁵². Hanefi Mezhebin'i ni benimsemişler, ayrıca çeşitli tekkelerde faaliyet gösteren tarikat mensupları da oldukça fazla miktarlara ulaşmıştır⁵³. Bunun yanında, Hristiyan ve Yahudiler herhangi bir dini baskıya maruz kalmadan, kilise ve sinagoglarında ibadetlerini rahatça yapabilmişlerdir⁵⁴.

3.3.2. Bosna-Hersek'e Osmanlı-Türk Kültürü'nün Yerleşmesi

Bosnalılar'ın İslam dinini kabul etmeleri kültür değişimini de beraberinde getirmiştir. Osmanlılar fethettikleri yerlerde hakimiyetlerini kuvvetlendirmek için, Anadolu'dan memur, askeri birlik ve göçmenler getirtmişler ve buralara iskan ettirmişlerdir.⁵⁵ Türkler'in vesilesiyle İslam'ı tanıdıklarından dolayı, onlarda gördükleri pek çok kültürel unsuru kolayca benimseyip kendilerine mal etmişlerdir. Giyimlerinden yemek çeşitlerine, adlarına, mutfak aletlerinin isimlerine, mimaride ev şekillerine, dükkanlara, çarşılar, medreselere, tekkelere varıncaya kadar birçok alanda etkilenmişlerdir. Camilerin hepsi de İstanbul'daki *Ayasofya Camii*'nden esinlenilerek yapılmıştır.⁵⁶

Balkanlar'da (bu arada Bosna-Hersek'teki) Türk hakimiyeti, köy hayatının gelişmesini, ziraatin ilerlemesini, toprakların ziraate açılmasını, ekonomik değere sahip mahsullerin geniş ölçüde ekilerek ticari imkanlarının genişlemesini sağlamıştır. Köylü halk üzerindeki baskı hafiflemiş, angaryalar makul seviyelere indirilmiş veya kaldırılmıştır. Madencilik de daha aktif hale getirilmiştir.⁵⁷ Şehirleşme yaygınlaşmış ve hızlanmıştır. Günümüze ulaşan pek çok şehir Osmanlı-Türk idaresi altında kurulmuştur.⁵⁸ Bu şehirlerde karakteristik Osmanlı el sanatları hakim olmuş, deri sanayii, dokumacılık, kuyumculuk gibi meslek dalları, buralara göç eden Türkler tarafından halka tanıtılmış, Osmanlı esnaf teşkilatı bütün özellikleriyle yerleşmiştir. Ticari hayat gelişerek refah seviyesi yükselmiş, zengin vakıfların tahsis edildiği kamu binaları, ibadethaneler yapılmış, böylece iskan ve şehirleşme hızlanmıştır.⁵⁹

⁵² Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 20.

⁵³ Evliya Çelebi, *Seyahatname Tam Metin*, C. V, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 298.; Hazım Şabanoviç, "XIII. Asra Kadar Yugoslavya Ülkelerinde Türk-İslam Kültürü", Çeviren: İsmail Eren, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. 2, TKAE Yayınları, Ankara, 1964, s. 284.

⁵⁴ Evliya Çelebi, s. 301.

⁵⁵ Şabanoviç, s. 282.

⁵⁶ Ahton Hangi, *Die Moslems in Bosnien-Hercegovina*, Saraybosna, 1907'den aktaran, Aikan, s. 17.

⁵⁷ Emecan, s. 13.

⁵⁸ Adem Handžić, "XVI. Yüzyılda Bosna'da Osmanlı Şehirlerinin Oluşumuna Bir Bakış", *Bosna-Hersek, TDAV-Vakıfbank Ortak Yayını*, İstanbul, 1992, s. 15-20.

⁵⁹ Emecan, s. 13-14.

Şehirlerin Osmanlı medeniyeti doğrultusunda gelişme aşamasında bilim, kültür ve sanatın altyapısı olan medrese, mektep, tekke ve zaviyeler kurulmuş, böylece bilim, kültür ve sanatın ilk temsilcileri yetişmeye başlamıştır.⁶⁰

3.3.3. Bosna Eyaleti'nin İdari Yapısı

Bosna-Hersek'in Osmanlı'dan önceki döneminde kayda değer uzun süreli devlet idaresinden ve düzenli bir idari teşkilatlanmadan söz etmek güçtür. Ülke; Hristiyanlık'ın iki büyük mezhebi olan Katoliklik ve Ortodoksluğun çarpıştığı bir alan olmuş ve devamlı el değiştirerek, kısa süreli *banlıklar* şeklinde yönetilmiştir. Dolayısıyla Bosna-Hersek'te idari yapılanma tarihi Osmanlı dönemiyle başlamaktadır.⁶¹

Bosna, 1463 senesinde Fatih tarafından fethedilince, idari yapılanması ilkin Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak düzenlenmiş, kendi defterhanesi (mali özerklik) de oluşturulmuştur.⁶² 1470'de de Hersek sancağı kurulmuştur.⁶³

Bosna sancağı başlangıçta askeri maksatlı önemli bir idari bölge özelliği taşımıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında bu bölgedeki faaliyetler neticesinde sancağın sınırları genişlemeye başlamıştı. 1528'de Yayçe ve Banaluka (Banya Luka), 1537'de Klis kalesi ile Dalmaçya'nın büyük bir kısmı alınmıştı. Bu sıralarda Bosna sancağının merkezi Saraybosna olmuştur. Altı kazası olan sancakta 1533'te 711'i timar, onyedisi zeamet sahibi olmak üzere 728 kadar şipahi bulunmuş, sancakbeyinin geliri de 729.000 akçeye ulaşmıştı. Sancağın merkezi daha sonra, 1552'den itibaren, Bosna'ya tayin edilen beylerin askeri maksatlarla Banaluka'da oturmaya başlamaları üzerine buraya taşınmıştır. 18 Mart 1580 tarihinde stratejik ve askeri önemi sebebiyle bir eyalet haline getirilmiştir. Daha sonraları *Bosna Paşalığı* adı ile meşhur olacak eyalet ilk teşkili sırasında; Bosna, Hersek, Klis, Pojega, Orahoviçe (Rahoviçe), Kırka, İzvornik sancaklarından meydana gelmiştir. XVI. yüzyılın sonlarına ait bazı kayıtlara göre eyalete Zaçesne (Çernik) sancağı da ilave edilerek sancak sayısı sekize yükseltilmiş ve bu tarihlerde eyalet 398 kılıç timara sahip olmuş, 3000 civarında da asker çıkartabilmiştir.⁶⁴

⁶⁰ Mustafa İsen, "Balkanlarda Türk Edebiyatı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 36, Eylül-Ekim 1995, s. 20.

⁶¹ Yıldız, s. 78.

⁶² Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 22.

⁶³ Öztuna, *...Türkiye Tarihi*, C.3, s. 276.

⁶⁴ Feridun Emecan, "Bosna Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 296.

1639'da eyalet merkezi Travnik'e nakledilmiş ve 1851'e kadar Bosna valileri burada oturmuşlardır. Bu son tarihte Bosna altı, Hersek ise üç kaymakamlığa ayrılarak yeni bir idari düzenlemeye gidilmiştir. Yeni teşkilat vilayet, kaza, cemaat, yafta ve köyler şeklinde bir idari taksimat getiriyordu. 1866'da vilayet olan Bosna; Sarajevo (Saraybosna) (7 kaza), İzvornik (Tuzla, 9 kaza), Banya Luka (Banaluka) (4 kaza), Bihaç (Bihaç, 8 kaza), Travnik (5 kaza), Hersek (Mostar, 11 kaza), Novi Bazar (Yenipazar) (Seniçe, 10 kaza) adlarıyla, ikisi mutasarrıflık, beşi kaymakamlık olarak idare edilmiştir. Sonraları bu yedi sancak mutasarrıflık olarak anılmıştır. Hersek Bosna'dan ayrılarak, iki mutasarrıflık bir vilayet olmuştur. 1878 Berlin Andlaşmasıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılıncaya kadar Bosna'daki Osmanlı idaresi bu şekilde devam etmiştir.⁶⁵

3.4. Bosna-Hersek'te Osmanlı İdaresine Karşı İsyanlar ve Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti'nden Ayrılması

Osmanlı Devleti'nin Bosna'da kurduğu yönetim, uzun süre istikrarını korumuştur. Ancak, daha sonraki yüzyıllarda Avrupa'daki gelişmelerden, özellikle de, 1789 Fransız İhtilali ile gelişen milliyetçi hareketlerden etkilenen Sırlar ve Hırvatlar büyük Avrupa devletlerinin desteği ile ayaklanmışlardır. Nitekim, Napolyon Bonapart'ın etkisi sonucu Hırvatlar birleşerek *Büyük Hırvatistan* idealini gerçekleştirme emeline düşmüşlerdir. Napolyon'un amacı isyan çıkararak Bosna'yı içten içe yıkmaktı. Fransızlar'ın teşvikiyle 1804 yılında Sırp isyanı çıkmış fakat Bosna'nın Osmanlı kaptan ve askerleri eyaletin asayişini korumuş, isyanın büyümesini engellemişlerdir.⁶⁶

Napolyon'un Avrupa'da *kıta ablukası* siyaseti, Bosna'nın transit ticaretinin gelişmesine yol açmış ve Bosna'dan geçen yollar yoğun olarak kullanılınca, şehirlerdeki müslüman tüccar yanında Sırp ve Yahudi tüccar da pamuk nakliyatı ile zenginleşmişlerdir. Ancak bu dönemde Saraybosna'da halk ile idareciler arasında silahlı direnişe varan ciddi anlaşmazlıklar artmış, 1820'de Celaleddin Paşa düzeni zorla sağlayabilmiştir. 1831'de bazı yenilikleri uygulamaya koyma ve orduyu yeniden düzenleme teşebbüsleri, *Hüseyin Kapudan Gradasevic*'in liderliğinde, Bosna

⁶⁵ Emecan, "Bosna Eyaleti", s. 296-297.

⁶⁶ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1953)*, Genişletilmiş 5. Baskı, Emel Yayınları, Ankara, 1978, s. 170.

müslüman ayarın başı çektiği bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Başlangıçta asiler başarı kazanmışlarsa da aralarındaki rekabet ve anlaşmazlık sonucu kolayca dağıtılmışlardır.⁶⁷

Kırım savaşı (1853) sonra Hersek'teki Hırvatlar idarenin kendilerine zulüm yaptığı iddiasıyla 1861'de Babıali'ye karşı isyan etmişler fakat bu isyan Avusturya'nın asileri himaye etmesine rağmen fazla büyümeden bastırılmıştır.⁶⁸

Ancak Hersek'te, mahsulün kötü olduğu 1875 senesine gelindiğinde, köylülerce, beylere karşı büyük bir isyan patlak vermiştir. Hersek'ten bütün Bosna'ya yayılan isyan, başlangıçta "milli" bir temele dayanmayan, mültezim zulmüne karşı bir köylü hareketi olup, isyana az sayıda müslüman köylüler de katılmıştır. Fakat Bosna'daki Sırp milliyetçi komitalarının ve Karadağ ile Sırbistan'dan gelen gönüllülerin müdahalesiyle, ayaklanma Osmanlı'ya karşı, bir milli isyana dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin bu isyanı bastıramaması, aynı yıl Bulgaristan'da çıkan milli isyan ve 1877'de Rusya ile yapılan savaş, Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ni çökertmiştir.⁶⁹

1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Berlin Andlaşması'yla, Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan'ın denetimine bırakılmıştır. Resmen Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasına rağmen, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 1878 Andlaşmasına dayanarak Bosna-Hersek'i geçici olarak işgal etmiş ve bu eyaletin yönetim hakkını fiilen ele geçirmiştir.⁷⁰

4. AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU HAKİMİYETİNDE BOSNA-HERSEK

4.1. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na İlhakı

1908 Temmuz'unda İstanbul'da II. Meşrutiyet ilan edilip reform programı yürürlüğe konulunca, Osmanlı İdaresi'nin Bosna-Hersek'i yeniden denetimi altına almasından endişe eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 7 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i resmen ilhak ettiğini bildirmiştir. Bu karar, Rusya, Sırbistan, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan arasında çok yönlü bir bunalıma yol açmıştır. Her ne kadar

⁶⁷ DİA, s. 301.

⁶⁸ Eyicil, s. 31.

⁶⁹ Bora, Yeni Dünya Düzeni... s. 23.; Taylan Yarırcan, "Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Bosna-Hersek'te İsyanlar ve Sebepleri", Bosna-Hersek, TDAV-Vakıfbank Ortak Yayını, İstanbul, 1992, s. 33.

⁷⁰ Akarslan, s. 41.

bunalım, bir savaşa sebebiyet vermemişse de geleceğe dönük izler bırakmıştır.⁷¹ Bu durum tarihte I. Dünya Savaşı'nın bir "*provası*" olarak değerlendirilebilir.⁷²

Savaş ihtimali ortadan kalkınca, Sırbistan ve Rusya, bu defa meselenin milletlerarası bir konferansta ele alınması için çaba sarfetmeye başlamışlar, Avusturya ise bu fikre karşı çıkmış ve milletlerarası konferans baskısını dağıtmak için, Bosna-Hersek topraklarının hukuki sahibi olan Osmanlı Devleti'yle anlaşma yolunu denemiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin, kendi çıkarları peşinde koştuklarını görerek, anlaşmaya yanaşmış ve 26 Şubat 1909'da Avusturya ile andlaşma yaparak, ikibuçuk milyon altın lira ve Avusturya gümrük resimlerinin, %11'den, %15'e çıkarılması karşılığında Bosna-Hersek'i Avusturya'ya bırakmıştır.⁷³

Rusya, ya bu duruma *evet* diyerek kabul edecek ya da savaşa girecekti. Çünkü, Avusturya'nın bu davranışı, Rusya'nın Güney Slavları üzerinde hakimiyet kurma isteğini engellemekteydi.⁷⁴ Savaşı göze alamadığından Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakını tanımıştır. Bu durum karşısında Sırbistan'da aynı şeyi yapmış ve Avrupa'yı geniş çaplı bir savaşın eşiğine getiren Bosna-Hersek bunalımını geçici bir süre için de olsa dağılmıştır.⁷⁵

4.2. Bosna-Hersek Halklarının ilhaka Tepkileri

Avusturya-Macaristan işgaline karşı en önemli direniş nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman halktan gelmiş ve Osmanlı Devleti'nde bu direnişi desteklemiştir. Yayçe, Doboy ve Maglay şehirlerinde yoğunlaşan direniş hareketleri iki ay kadar sürmüş, 1878 Temmuz'unda başlayan işgal 1879 Eylül'ünde tamamlanmıştır.⁷⁶ İşgal ve ilhaktan sonra Bosna-Hersek'te büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. 1918'e kadar 300 bin'e yakın Boşnak, başta Türkiye olmak üzere, Arnavutluk ve bazı Arap ülkelerine göç etmişler, bu göç daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.⁷⁷

Hırvat milliyetçileri Bosna-Hersek'in kendi yayılma sahalarına gireceği, Sloven milliyetçileri de güney Slavlarını birleştiren bir adım olduğu düşüncesiyle, Bosna-

⁷¹ Akarslan, s. 41.

⁷² Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan- 1918'e Kadar)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1989, s. 226-227.

⁷³ Yıldız, s. 109.

⁷⁴ Georg Wagner, "Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya", Çeviren: Cemil Ziya Şanbey, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: III-IV-V-VI, TKAÉ Yayınları, Ankara, 1966-1969, s. 284.

⁷⁵ Yıldız, s. 109.

⁷⁶ Fehmi Nuza, "Bosnalıların Avusturya İşgal Ordusuna Karşı Mukavemetleri", *Türk Kültürü*, S. 231, TKAÉ Yayınları, Ankara, Eylül, 1986, s. 590-597.

⁷⁷ Alkan, s. 20.

Hersek'in *Habsburg* denetimine girmesinden memnun olmuşlardır. Habsburg yönetimi, Bosna-Hersek'te toplumsal ve iktisadi yapıyı genellikle korumayı yeğlemiştir. Zaten Habsburg politikası, bölgede etki kurmaya başladıktan sonra Müslüman toprak beylerini kollamıştır. Kırsal kesimde bu *statükocu* politika izlenirken, kentlerde bürokrasi kadroları -genellikle Slavlarla- şişirilmiş, altyapı yatırımlarına girilmiştir. Bosna ve Hersek'in Slav nüfusunu memnun edeceği varsayılan bu politika, Hırvat ve Sırp milliyetçilerince, Avusturya-Macaristan'ın bölgedeki çıkarlarını ve egemenliğini pekiştirmeye dönük olmakla suçlanmıştır.⁷⁸

Sırp milliyetçileri ise, 1908'deki ilhakı "*Slav vatanının işgali*" olarak algılamışlardır. Bu amaçla Belgrad'da, Bosna-Hersek'i Habsburg işgalinden kurtarmak için, Sırp ve Hırvat asker toplamaya dönük örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Sırp milliyetçiliğinin pan-Slavizm düşüncesi, Hırvat milliyetçiliğine hakim olan "*Yugoslavizm*" den farklı olarak, Sırp odaklı olmuş ve "*Büyük Sırbistan*" düşüncesiyle özdeşleşmiştir.⁷⁹

Sırlar Bosna-Hersek'te Avusturya'ya güçlü çıkarmak, o topraklarda ortalığı karıştırma ve komitacılık yapmak amacıyla "*Milli Savunma*" (Nadorna Odbrana) isimli gizli bir dernek kurmuşlardır. Bu dernek faaliyetlerini Bosna-Hersek'le sınırlı tutmayıp, Makedonya'ya da yaymıştır. Makedonya'da aynı amaçlı başka Sırp dernekleri de kurulmuş ve bunlar 1911 Mayıs'ında "*Birlik ve Ölüm*" (Uyedinyenye ili Smrt) adı altında birleşmiştir. Bu derneğe "*Kara el*" (Cinka Rulić) derneği de denilmiş ve Sırp genel kurmayı ile Başbakan Milovanovi tarafından desteklenmiştir.⁸⁰ Ayrıca bu dernekler Sırbistan tarafından desteklenen "*İrredenta*" (Bosna-Hersek'in Sırbistan'a ilhakını planlayan hareket) hareketinin de mensubu olmuşlardır.⁸¹

1908'de Habsburg İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i tek yanlı olarak ilhak etmesi akabinde kurulan meşruti parlamentoda Hırvat partileriyle müslüman temsilcilerinin işbirliği yaparak Sırp temsilcileri dışlamaları, ülkedeki Sırp milliyetçiliğini iyiden iyiye radikalizme ve şiddete itmiştir.⁸²

⁷⁸ Taml Bora, *Milliyetçiliğin Provakasyonu*, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 31.

⁷⁹ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 34-35.

⁸⁰ Yıldız, s. 110.

⁸¹ M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*, Birleşik Yayıncılık Yayınları, İstanbul, 1996, s. 207.

⁸² Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 31.

Avusturya-Macaristan yönetiminde yeni anayasayla seçmenler üç seçim grubuna ayrılmış ve her seçim grubunda Ortodokslar, Katolikler ve Müslümanlar için sabit oranlarda sandalye belirlenmişti. Bu durum gelişmekte olan Sırp milliyetçiliğinin tepkisini çekmiş ve gerginlik 28 Haziran 1914'te Avusturya Arşidükü (veliaht) Ferdinand'ın Birlik ve Ölüm derneği üyesi bir Sırp genci tarafından Saraybosna'da öldürülmesi⁸³ üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasında başlayan savaş tüm Avrupa'ya yayılmış ve tarihin en kanlı dönemlerinden biri olan I. Dünya Savaşı yaşanmıştır.⁸⁴ I. Dünya Savaşı sonrasında, bölgede, Sırp milliyetçiliğinin ağır basması ve Sırlar'ın baskılarına, eşitsiz uygulamalarına maruz kalan diğer etnik gruplar için "zor dönem"ler başlamıştır.⁸⁵

4.3. Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan İdaresi

1878'de Avusturya-Macaristan idaresine verilen Bosna-Hersek'te Osmanlı Devletinin hakları 1908'deki kesin ilhaka kadar resmen sürmüştür. Avusturya-Macaristan'ın hükümet sistemi bütün dönem boyunca son derece bürokratik bir şekilde ve polis gücü ile yürütülmüştür.⁸⁶

Avusturya-Macaristan işgali süresince ve ilhaktan sonra da I. Dünya Savaşı sonuna kadar Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan hükümetlerinin 1880 yılında yayınladıkları iki ayrı kanun ile, bu iki devletin ortak bakanlığı olan maliye bakanlığına bağlı ve o bakanlığın kontrolü altında bir idari birlik haline konulmuştur. Avusturya-Macaristan idaresi altında Bosna-Hersek'in idari taksimatı ise, pek küçük bazı değişiklikler ile, Osmanlı zamanındaki şeklini korumuştur.⁸⁷

5. YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NDA BOSNA-HERSEK

5.1. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı

I. Dünya Savaşı boyunca Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan idaresinde kalmış, Avusturya-Macaristan savaştan mağlup olarak çıkınca burası 24 Kasım 1918'de Sırbistan Krallığı'nca ilhak edilmiştir. Bosna-Hersek 1 Aralık 1918'de kurulan Sırp-

⁸³ Akarslan, s. 41.

⁸⁴ Yararcan, s. 37.

⁸⁵ Eren, s. 89.

⁸⁶ DİA, s. 301-302.

⁸⁷ İslam Ansiklopedisi, C. 2, s. 733.

Hırvat-Sloven Krallığı'na Sırbistan'ın bir parçası olarak katılmış ve 1919'da St. Germain ve Trianon andlaşmalarıyla buranın durumu hukuken de onaylanmıştır.⁸⁸

Kurulan ülke, Sırbistan ile Karadağ krallıkları ve Makedonya'nın büyük bir bölümüne ilaveten, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ortaya çıkan Hırvatistan, Slovenya ve Bosna-Hersek topraklarını kapsamaktaydı. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, krallık Sırp Karayorgiyeviç Hanedanı'ndan olmak üzere, bu üç unsurun eşit haklı olduğu bir devlet olarak kurulmuştur.⁸⁹

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, çöken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile boy ölçüşecek kadar çok etnik unsuru bünyesinde barındırmaktaydı: Sırlar (%43), Hırvatlar (%23), Slovenler (%8,5), Boşnaklar (%6), Makedonlar (%5), Arnavutlar (%3,6), Almanlar, Macarlar, Ulahlar, Yahudiler, Çingeneler (%14).⁹⁰

1919'da yapılan toprak reformuyla, Müslüman, Alman ve Macarların büyük toprakları millileştirilmiştir. Toprak reformu, ekonomik veya demokratik nedenlerden çok milliyetçi güdülerle yapılmıştır.⁹¹

5.2. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya Krallığı'na Geçişte Bosna-Hersek

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın siyasi yapılanmasının alacağı şekli tespit etmek ve anayasa hazırlamak amacıyla Kasım 1920'de yapılan seçimler sonucunda 15 dolayında etnik temelli parti çıkmıştır⁹². Bosna-Hersek, 1921-1929 yılları arasında yeni devletin varlığında büyük sarsıntılara neden olan parti mücadelelerinin ve rakip siyasi akımların etkisinde kalmıştır⁹³. Bundan dolayı ve kendilerine yapılan baskılardan kurtulma yolunu siyasi mücadelede gören Boşnaklar, 1919'da "*Jugoslavenska Muslimanska Organizacija*" (Yugoslavya Müslümanlar Teşkilatı)'nı kurmuşlardır. Sırların hasmane tutumlarından dolayı bu parti Sloven ve Hırvat partileri ile ortak çalışma yoluna girmiştir⁹⁴.

⁸⁸ Ahmet Eyicil, "Bosna-Hersek", *Türkiye Günlüğü*, S. 36, Eylül-Ekim 1995, s. 33. ; Oral Sander, s. 286-287. ; Özfaura, s. 34.

⁸⁹ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 35.

⁹⁰ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 39.

⁹¹ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 40.; Ahmet Nedim, "Balkan Müslümanlarının Siyasi Tarihi", *Yasli İddia*, S. 1, Nisan 1992, s. 78.

⁹² Ümit Özdağ, "Balkanlar'da Hercümerç ve 'Son' Osmanlılar", *Türk Yurdu*, C. 12, S. 59, Temmuz 1992, s. 12.

⁹³ *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 727.

⁹⁴ Alkan, s. 22.

Sırp lar güçlü merkezi devletten, Hırvatlar ise Federal devletten yana tavır koymuşlardır. Sırp lar, I. Kosova Savaşı ve bir Sırp milliyetçi militanın Avusturya-Macaristan Veliahtı'nı vurduğu güne tekabül eden 28 Haziran 1921'de Sırp üstünlüğünü vurgulayan ve merkezi bir devlet öngören anayasa taslağını meclise sunmuşlar ve tasarı Hırvat, Sloven ve Müslümanların karşı çıkmalarına rağmen kabul edilmiştir.⁹⁵ Temel bakanlıkların yanı sıra, silahlı kuvvetleri de Sırp ların kontrolünde olmuştur. 1920 seçimlerinde Sırp ların kontrolündeki partilerin düşük oy oranına rağmen stratejik konumdaki kurumları kontrol edebilme gücü, *Kral Aleksander*'in ordu üzerindeki etkisine bağlanabilir. Ayrıca, muhalif olanların birlikte tepki gösterememeleri de Sırp egemenliğine yol açmıştır.⁹⁶

1921'den sonraki dönemde, Sırp milli baskısı muhalefeti zor kullanarak sindirmeye yönelmiştir.⁹⁷ Sırp lar'ın baskısı, Hırvatlar ve Slovenler'in yansısı Karadağlılar'ı, Boşnaklar'ı, Arnavutlar'ı ve Türkler'i de hedef alınca, bölgeden Anadolu'ya binlerce kişi göç etmiştir. 1925 seçimlerinden sonra, *Sırp Radikal Partisi*'nin zayıflamasıyla, Sırp-Hırvat uzlaşma hükümeti kurulmuş fakat 1927'de Sırp lar tekrar eski sertliklerine dönmüş, uzlaşma son bulmuştur. Hırvat lider Radiç öldürülünce, 1928'den itibaren Hırvat milliyetçileri gizli örgütler kurup, bağımsızlık için çalışmaya başlamışlardır. Slovenler ise, İtalya'nın ilhakından çekindikleri için Sırp lar'la uzlaşmayı tercih etmişlerdir. Ancak Sırp hegemonyasına rağmen siyasi istikrar sağlanamamış ve Kral Aleksander Ocak 1929'da parlamentoyu ve anayasayı feshederek diktatörlüğünü ilan etmiştir. Aynı yıl devletin adı da "*Yugoslavya Krallığı*"na dönüştürülmüş, etnik yapı gözeti lmeden ülke dokuz bölgeye ayrılarak yeni bir anayasa yürürlüğe konmuştur.⁹⁸ Ülkenin dokuz bölgeye ayrılması sonucunda Bosna-Hersek toprakları da dörde bölünmüştür: Kuzeyde Hırvatistan'la kesişen *Vrba*s, Saraybosna merkezli *Drina*, batıda Dalmaçya ile kesişen *Zeta*. Kasıtlı yapılan bu idari düzenleme sonucunda, Boşnaklar hiç bir eyalette çoğunluğa sahip olamamışlardır.⁹⁹

Kral Aleksander'ın 1934'de Fransa ziyareti sırasında, Marsilya'da Makedon bir milliyetçi tarafından öldürülmesi Sırp baskılarını daha da artırmıştır. 1938'deki

⁹⁵ Özdağ, s. 12-13.

⁹⁶ Mithat Baydur, "Yugoslavya Ekseninde Bosna-Hersek 1928-1939", *Bosna-Hersek*, TDAV-Vakıfbank Ortak Yayını, İstanbul, 1992, s. 41.

⁹⁷ Can, s. 21.

⁹⁸ Özdağ, s. 13. ; Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 45-46.

⁹⁹ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 38.

seçimlerde muhalefet koalisyonu oyların %44.9'unu alınca, meşruiyet arayışı içerisinde olan hükümet, 1939'da Hırvat illerine bir takım özerklikler tanımıştır.¹⁰⁰

II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Almanya, Yugoslavya'nın *Mihver* (İttifak) devletlerinin safına katılması için baskı yapmış, komşuları Macaristan, Romanya ve Slovakya'nın da Almanya safında yer almasıyla iyice sıkışan Yugoslavya Krallığı, 25 Mart 1941'de Mihver devletlerine katılma andlaşmasını imzalamıştır. Sırp milliyetçiliğinin merkezi güçlerinden olan ve Hırvat illerine özerklik tanınmasından da rahatsız olan ordu, *Büyük Sırbistan*'ın çıkarlarına aykırı bulduğu bu andlaşmaya tepkisini, 27 Mart 1941'de Kralı düşüren darbesiyle göstermiştir. Yeni hükümet Sovyetler Birliği ile bir saldırmazlık paktı imzalamıştır.¹⁰¹ Bunun üzerine Alman Ordusu 6 Nisan 1941'de Yugoslavya'ya girmiş, Yugoslav Ordusu 17 Nisan 1941'de şartsız teslim olmuştur¹⁰².

6. YUGOSLAVYA FEDERAL HALK CUMHURİYETİ'NDE BOSNA-HERSEK

6.1. İkinci Dünya Savaşı'nda Bosna-Hersek Halklarının Mücadeleleri ve Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin Kurulması

Yugoslavya'yı işgal eden Almanlar, Krallık'ı dağıtmışlar ve Hırvatistan (Hırvat-Sloven Devleti), Sırbistan ve Karadağ'ı bağımsız birer devlet haline getirmişlerdir. Slovenya'nın güneyi ve Dalmaçya İtalya'ya, Voyvodina Macaristan'a, Sırbistan ve Makedonya'nın bir bölümü Bulgaristan'a verilmiş ve Karadağ'a da İtalyanlar bağımsızlık ilan ettirmişlerdir. Bosna-Hersek ise, bağımsız Hırvatistan'a bırakılmış, Hırvatistan'daki yönetim de -1920'lerin sonlarında kurulan ve Sırp hegemonyasına karşı mücadele eden- bir terör örgütü olan *Ustashe* (Ustaşa)' ya verilmiştir.¹⁰³ Hırvatlar'ın ırkçı saldırılarına karşı Sırp milliyetçileri de *Chetniks* (Çetnikler: 'Yugoslav Vatan Cephesi') ırkçı örgütünü kurmuşlardır¹⁰⁴.

Almanya'nın güdümünde kurulan Hırvat-Sloven devletinde Başbakanlığa getirilen Ustaşa yönetimi lideri *Dr. Ante Pavelić* başlangıçta belirli bir kitle desteği

¹⁰⁰ Can, s. 22.

¹⁰¹ Erhan Yazar, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yugoslavya", Bosna-Hersek, TDAV-Vakıfbank Ortak Yayını, İstanbul, 1992, s. 43.

¹⁰² Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Beşinci Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, s. 374.

¹⁰³ Yazar, s. 43. ; Özdağ, s. 13.

¹⁰⁴ Eyicil, s. 33.

bulmuş, ancak, müttefiki İtalya'nın Dalmaçya'yı ilhak etmesi, Ustaşa'nın kitle desteğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanı sıra, yönetimde de huzursuzluklar meydana gelmiş ve başarısız bir darbe girişimi yaşanmıştır.¹⁰⁵

Başbakan Paveliç tarafından, Nazi Almanyası ile ittifak andlaşması imzalanması karşısında, Yugoslavya kralı ve hükümet mensupları ülkeyi terk ederek, dışarda hükümet (government in exile) kurmuşlardır. Hırvatların Katolik olmaları; Ortodoks Sırp ve Müslüman Boşnaklara karşı cephe almalarını kolaylaştırmıştır. Hırvatlar kurdukları Ustaşa adlı örgüt ile, Müslüman Boşnaklara ve Ortodoks Sırlara karşı korkunç bir katliam ve yok etme hareketine girişmişlerdir. Müslümanların ve Ortodoksların zorla isim ve dinlerini değiştirmeye çalışmışlardır. Bu olaylar karşısında Yugoslav halkı dağlara çıkarak etkili bir çete savaşı vermeye başlamış ve Alman askerleri dağlara sokulmamıştır.¹⁰⁶

Sırbistan'da işgale karşı ilk örgütlenen güç, Draja Mihayloviç liderliğindeki Sırp milliyetçisi *Çetnik* örgütü olmuştur. Londra'da kurulan Yugoslav Kraliyet sürgün hükümetine bağlı ve bu hükümeti himaye eden Batılı müttefiklerin desteği altındaki Çetniklerin lideri Mihayloviç'in siyasi hedefi, Yugoslavya'da Sırp hegemonyasını yeniden tesis etmek, sadece Almanları değil, Sırp olmayan bütün milletleri Sırbistan'dan atmak olmuştur. Bu milliyetçi perspektif, diğer Yugoslav halklarının Çetnikler tarafından örgütlenen direnişe katılmalarını engellemiştir.¹⁰⁷

Çetnikler'in yanı sıra, Yugoslav Komünist Partisi'nin liderliğindeki *Partizan* güçleri de, bütün Yugoslavya çapında bir direnişi örgütleme çabası içine girmişlerdir. Çetnikler ile Partizan güçleri 1941 sonbaharına kadar birlikte mücadele etmişlerdir. Bu tarihten sonra ise, Çetnikler silahlarını Partizanlar'a çevirmişlerdir. Mihayloviç, Partizanların lideri olan *Josip Broz Tito* (kısa adıyla Tito)'nun ortak eylem çağrılarlarına cevap vermemiştir.¹⁰⁸

II. Dünya Savaşı sırasında Boşnakların bir kısmı Almanları desteklemiştir. Hatta bazıları Alman ordusuna, gönüllü olarak kaydolmuş ve Hitler'in 10 Şubat 1943 tarihli emri ile kurulan *Müslüman SS Gönüllü Birlikleri*'ne katılmışlardır. Bizzat general Himmler'in gözetiminde kurulan bu birlikler, askeri şapka olarak Osmanlı fesi

¹⁰⁵ Can, s. 22.

¹⁰⁶ Akarslan, s. 24.

¹⁰⁷ Bora, *Milliyetçilik...*, s. 52.

¹⁰⁸ Can, s. 23.

takmışlardır. Boşnakların bu birliklere ilgi göstermelerinin nedeni, Almanlar'ın yardımı sayesinde silahlanmak, eğitilmiş askerler yetiştirmek ve ileride Bosna-Hersek'in özerklik kazanmasını sağlama düşüncesidir. Boşnaklar, hem I. hem de II. Dünya Savaşlarında Almanların yanında savaşmışlar ve iki savaşta da Sırlara karşı mücadele etmişlerdir. Savaşı takip eden günlerde ırkçı Sırlar (Çetnikler), Müslümanları Almanlar'ın yanında savaşmalarından dolayı, Foça, Gorajde, Vişegrad, Srebreniça ve Rogtica'da kadın çoluk çocuk ayırımı yapmadan katletmişlerdir. Bu iç hesaplaşma 1945 sonlarına kadar devam etmiştir.¹⁰⁹

Hırvat devleti, Bosna-Hersek'de Boşnak ve Hırvatlardan oluşan ortak kuvvetler de bulundurmıştır. Bu kuvvetler -I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi- haki renkte elbise ve aynı renk fes giymekteydiler. Hırvatlar, Bosna bölgesindeki Sırları temizlemek için gerçekleştirdikleri harekatlarda, askerlerini *müslüman* gibi göstererek, bu saldırıların Boşnakların üzerine yıkılmışlardır. Hırvatların amacı Bosna-Hersek toprakları üzerindeki Ortodoks Sırları ve Müslüman Boşnakları temizleyerek "Büyük Hırvatistan Devleti"ni kurmaktır. Bu hareketleriyle bir taşla iki kuş vurmuş oluyorlardı. Çünkü Müslüman gibi görünerek Sırlara saldırımları, daha sonra Sırların Müslümanlara saldırımları sonucunu doğurmaktaydı.¹¹⁰

İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilerden sonra en geniş çaplı ve planlı soykırım programını *Ustaşa* rejimi uygulamıştır. Ustaşalar, Hırvatistan'ın *Krayina* bölgesinde ve Bosna-Hersek'te, Sırları zorla Katolikleştirmeye ve soykırıma yönelik hareket yürütmüşler; Yahudi, Çingene ve Müslümanların yanısıra büyük çoğunluğu Sırp olan, 400-600 bin insan bu harekatlarda öldürülmüştür.¹¹¹ 1941-1945 yılları arasında öldürülen Müslüman Boşnak sayısı 86 bin kadardır.¹¹²

Komünist Partisi'nin çeşitli kademelerinde, 1927'den beri çalışan Tito, II. Dünya Savaşı'nda, her iki gruba (Çetnikler ve Ustaşalar) ve Almanlar'a karşı mücadele ederek ülkenin her yerinde bir iç savaş başlatmıştır. 1944'de Sovyet askerlerinin Belgrad'a gelişleriyle de, Alman işgalinden kurtulan Yugoslavya'da komünist rejimin yerleşmesi kolaylaşmıştır. Yugoslavya'yı Almanlardan kurtaran kişi olarak Tito, büyük

¹⁰⁹ Alkan, s. 23-24.

¹¹⁰ Altan Deliorman, *Yugoslavya'da Müslüman-Türk'e Büyük Darbe*, İkinci Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 112-115.; Reco Çauşevic, *Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1*, Özyılmaz Matbaası, İstanbul, 1994, s. 46-47.

¹¹¹ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 39-40.

¹¹² Çauşevic, s. 46.

bir prestij ve ün kazanmıştır. Sonuçta, Yugoslavya'da 1945 Kasım'ında yapılan seçimleri *Halk Cephesi* kazanarak, Tito liderliğinde, Sovyet modeline uygun bir anayasa hazırlanmış ve altı devletten (Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Slovenya Sosyalist Cumhuriyetleri) oluşan *Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti* kurulmuştur.¹¹³

Yugoslavya'nın komünist rejim altına girmesi, Sovyet askerleri veya SSCB'nin sayesinde değil, Tito ve Partizanlarının Almanya'ya karşı vermiş oldukları silahlı mücadele sonunda olmuştur. Fakat Yugoslavya'nın savaş sonrası ortaya koyduğu uygulamada Sovyetler Birliği'nden hiç bir farkı olmamıştır. Bütün iktidar Tito ve onun güvendiği yoldaşlarının elinde bulunmuştur.¹¹⁴

Yugoslavya lideri Josip Broz Tito, Stalin'in Doğu Avrupa'daki öteki yandaşları gibi değildi. Bir çete (Partizanlar) lideri olarak ülkesini Sovyet ordusunun yardımı olmadan kurtarmıştı. Ayrıca, geniş bir kitle desteği de sağlamıştı. Ülkesinin, Çekoslovakya'nın aksine, Sovyetler'le sınırı olmaması durumunu ve Yugoslavya'nın Akdeniz'e açılması gibi coğrafi özelliklerini çok iyi değerlendirmiştir. Tito komünizme inanan biriydi ve Stalin'i, Kominform'u kurarken, destekleyen tek liderdi. Öbür taraftan Tito'nun hiç taviz vermeyen bir Yugoslav milliyetçisi olduğu da bir gerçektir.¹¹⁵ Çünkü, Yugoslavya'da sınıfsız (veya tek sınıf) bir toplumun gerçekleşmesini istemekteydi. Bunu sağlamak için, çok karışık etnik yapı arzeden ülkede, bütün milletlerin "Yugoslav" üst milli kimliğini kabul etmelerini istemiş, yeni kurulan devletin geleceğini bunda görmüştür. Zira geçmiş tecrübeler, alt milli kimliklerin yok edilmemesi durumunda sürekli bir çatışma ortamını da beraberinde getirdiğini göstermiştir.

Yüklenilen bu tarihi misyonu yerine getirecek model olarak, federatif bir devlet yapısı oluşturuldu. Yugoslavya Komünist Partisi'nin 1930'ların ortalarından itibaren federatif yapıda örgütlenmiş olması, bu geçişi kolaylaştırmıştır.¹¹⁶ Federe devletlerin varlıklarını korumaları tarihi nedenlerden dolayı olmuştur. Yüzyıllardan beri kendi coğrafyalarında yaşayan ve çoğunluğa sahip olan etnik unsurlar, birden bire devletlerinin ortadan kalkmasını kabullenemezlerdi. Bu sebeple, Yugoslav halklarını

¹¹³ Akarslan, s. 25. ; Oral Sander, *Siyasi Tarih (Birinci Dünya Savaşının Sonundan-1980'e Kadar)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1989, s. 192.

¹¹⁴ Armaoğlu, s. 632.; Taşar -Metin-Ünaitay, s. 69.

¹¹⁵ Sander, s. 192.

¹¹⁶ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 30.

çok iyi tanıyan Tito, bu riski göze almamış ve Yugoslav milli kimliğini adım adım gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. 1963 yılı Nisan ayında yürürlüğe giren yeni Anayasa ile, ülkenin adı “Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti” diye değiştirilerek, cumhuriyetlerin devletin kurucu unsurları olduğu ilkesi belirginleştirilmiştir¹¹⁷. Ancak Tito’nun nihai hedefini gerçekleştirebilmesi için ömrü vefa etmeyecektir. Ölümünden sonra ortaya çıkan olaylar bunu ispatlamıştır. Fertlerin hayatları toplumların hayatları karşısında çok kısadır. 50 yıl, 100 yıl bir toplum için uzun bir zaman dilimi sayılmaz. Boşnakların Müslümanlaşmalarını incelerken iki yüzyıl gibi kısa bir zamanda, tamamına yakınının İslam Dini’ni benimsediklerini söylemişik¹¹⁸.

Bosna-Hersek’in Federal Yugoslavya’nın cumhuriyetlerinden biri olması, Yugoslavya Antifaşist Milli Kurtuluş Konseyi (AVNOJ)’nin Kasım 1943’deki toplantısında kabul edilmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dönemindeki coğrafyası esas alınarak sınırları çizilen Bosna-Hersek, Yugoslavya’nın yaklaşık beşte biri büyüklüğüne tekabül eden 51.129 kilometre karelik topraklarıyla, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti’nin altıncı cumhuriyeti olmuştur.¹¹⁹

6.2.Tito Dönemi Yugoslavya’sı

Ayrılıkçı ve milliyetçi hareketleri önlemek için yerinden yönetim ilkesini benimseyen Tito, 1953 Anayasası ile öncelikle cumhuriyetlerin özerkliğini zayıflatarak kendi kaderini belirleme (self-determinasyon) hakkını tamamen dışarıda bırakmak durumunda kalmıştır. Amaçlanan geri tepmiş ve Yugoslavya “Büyük Sırbistan” tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden merkeze olan güven de azalmaya başlamıştır. 1960’larda ülkenin ekonomik problemleri çözüm beklerken ülke bir iç bunalıma sahne olmuştur. İçişleri Bakanı ve Gizli Polis Şefi Aleksander Ranković’in kişiliğinde simgeleşen devlet terörü, zulüm boyutlarına ulaşmıştır. Gizli polisten sorumlu ve aslen bir Sırp olan Ranković’in Bosna-Hersek ve Sırpların kilit noktalarda olduğu Kosova’da bazı ihlaller yaptığı ve Tito’nun odasını dinlettiği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Ranković görevden ve partiden uzaklaştırılmıştır. Bu olayla birlikte Yugoslavya’da cumhuriyetçi milli duygular daha çok dile getirilmeye başlanmıştır.¹²⁰

¹¹⁷ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 86.

¹¹⁸ Bakınız, Dipnot, 48, 49, 50.

¹¹⁹ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 45.

¹²⁰ Yarar, s. 44.; Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 72.

Bu arada “Sovyet tipi” standart bir komünist parti olmadığı iddiasının göstergesi olarak, Kasım 1952’deki 6. Kongresinde, Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) “Yugosavya Komünistler Birliği” (YKB) adını almıştır¹²¹.

Tito Yugoslavya’da kendi komünist rejimini kurduktan sonra Moskova’ya dayanmakla beraber, kendisini Balkanların lideri yapmak istemiştir. Bu amaçla, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan ile çeşitli işbirliği ve ittifak andlaşmaları imzalamış ve bu devletlere Yunanistan’ı da katarak bir Balkan Federasyonu kurmak istemiştir. SSCB, Tito’nun, böyle büyük bir federasyonun başına geçip, komünist dünyasının 2 numaralı lideri haline gelmesini istememiştir. Ayrıca iki ülke arasında ideolojik düzeyde görüş ayrılıkları da ortaya çıkmasıyla birlikte Yugoslavya Sovyet Bloku’ndan ayrılmıştır. Bundan sonra Yugoslavya SSCB’nin tehditlerine maruz kalmış ve Batılı Devletlere özellikle ABD’ne yaklaşmıştır.¹²²

Sırbistan’a bağlı olan Voyvodina bölgesindeki önemli sanayi tesislerinin, Sovyet saldırısı ihtimaline karşı güvenceye alma amacıyla Bosna’ya ve Dalmaçya’ya taşınmıştır. Bu durum ise, pek çok Sırp politikacısı tarafından, “Sırbistan’a karşı bir iktisadi komplo” olarak yorumlanmıştır.¹²³

1953’de Stalin’in ölümünden sonra SSCB-Yugoslavya ilişkileri yumuşamış ise de, Moskova’nın bütün çabalarına rağmen, Tito tekrar Sovyet Bloku’na dönmeyip, 1961’den itibaren Hindistan lideri Nehru ve Mısır lideri Nasır ile birlikte *Bağlantısızlar* (Non-Aligned) Bloku’nun lideri olmuştur¹²⁴. Bu yıllarda Yugoslav diplomasisi askeri bloklar arasındaki çatışmalara karşı ve ondan uzak durmaya çalışmış; fakat Doğu-Batı çekişmesinin bittiği anda, ülkenin de varlığı son bulacaktır¹²⁵.

1968 yılı Ağustos ayında SSCB ve müttefiklerinin Çekoslovakya’ya müdahalesinin, Yugoslavya’da bağımsızlıkçı “milli birlik ve beraberliği” pekiştirici etkisi olmuştur. Resmi yorum, Çekoslovakya’da demokratik sosyalizm reformlarına yapılan saldırının, bu yolda yıllardır mesafe alan Yugoslavya’ya yöneltilmiş bir tehdit olduğu doğrultusunda olmuştur. Yugoslav ordusu, ülkeye yönelebilecek bir Sovyet

¹²¹ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 70.

¹²² Mehmet Gönübol ve Diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, C. 1, Genişletilmiş 7. Baskı, Alkım Kitabevi Yayınları, Ankara, 1989, s. 237.

¹²³ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 87.

¹²⁴ Armaoğlu, s. 632-633.;

¹²⁵ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 79.

saldırısı ihtimaline karşı teyakkuza geçerken, silahlandırılan halkta da yurtseverlik duyguları canlanmıştır.¹²⁶

6.2.1. Ekonominin Bozulması ve Bosna-Hersek

Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın kuruluş döneminde Karadağ ve Makedonya ile birlikte en geri kalmış üç cumhuriyetten biri olmuştur. O yıllarda nüfusunun büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı. Bosna-Hersek'in sanayileşmesinde, 1948'de Yugoslavya'nın yolunu SSCB'den ayırması üzerine öne çıkan jeostratejik kaygılar önemli rol oynamıştır. Yugoslavya idaresi, Varşova Paktı askeri tehdidine karşı ağır sanayisini Bosna'nın nisbeten muhafazalı coğrafyasında kurmayı tercih etmiştir. Yeni kurulacakların yanı sıra mevcut bazı tesisler de Bosna'ya nakledilmiştir.¹²⁷

Ancak, Yugoslavya Federasyonu'nda diğer Müslüman bölgelerinde olduğu gibi, Bosna-Hersek ekonomisi de ihmal edilmiştir. Bosna-Hersek Yugoslavya'nın demir cevheri rezervlerinin %30'una ve hidroelektrik potansiyelinin %28'ine sahipti. Fakat, Kosova, Makedonya ve Sancak'taki Müslüman bölgelerinden sonra, Bosna-Hersek ekonomisi Yugoslavya'nın en fakir ekonomisiydi. 1952-1968 yılları arasında, Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın en düşük büyüme oranına sahip olmuştur.¹²⁸

Yugoslavya'nın gelir dağılımındaki bu bozukluk, zengin cumhuriyetlerin, merkezi yapının kendilerini daha fazla fedakarlığa zorladığından şikayet etmelerine sebep olmuştur. Yugoslavya federal yönetimi, 1970'lerin başından itibaren yaşanmaya başlanan iktisadi bunalımı aşabilmek için, cumhuriyetlerin döviz gelirlerinin federal bütçeye aktarılması yönünde bir düzenleme yapmıştır. Bu düzenleme, Yugoslavya'nın döviz gelirlerinin ağırlıklı oranını sağlayan Slovenya ve Hırvatistan'da büyük tepkilere sebep olmuştur.¹²⁹

1970'lerin ortasında dünya ekonomisini tıkayan petrol bunalımı yıllarında, hoşnutsuzluğu yatıştırmak amacıyla yüksek ücret artışlarının uygulanması, 1980'lere kronik bir enflasyon artışı da devredecektir¹³⁰.

Yugoslavya için milli gelir ortalaması 100 kabul edildiğinde, Bosna-Hersek'in milli gelir seviyesi 1947-88 dönemi itibariyle: 1947'de 86, 1953'de 86, 1965'de 71,

¹²⁶ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 87-88.

¹²⁷ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 45-46.

¹²⁸ Khan, s. 83.

¹²⁹ Can, s. 24.

¹³⁰ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 95.

1975’de 66, 1988’de 68de kalmıştır. Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya ile birlikte milli geliri nispi olarak azalan üç cumhuriyetten biri olmuştur. Aynı dönemde Slovenya’nın seviyesi 163’ten 208’e, Hırvatistan 104’ten 128’e çıkmış, Sırbistan ise 101 seviyesinde kalmıştır.¹³¹

6.2.2. Tito Sonrası Kollektif Yönetim

Tito’nun en güçlü halefi olarak görülen kurtuluş savaşının Partizan kadrosundan, rejimin baş ideologu Edvard Kardelj’in, (1979 Şubat’ında) Tito’dan önce ölmesi ile yönetimin toparlayıcı bir şahsiyetten mahrum kalması üzerine Tito, geleceğe yönelik olarak *kollektif liderlik* ilkesini vurgulamaya başlamıştır.¹³² Haziran 1971’de gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleriyle de, bütün idari devlet organları da cumhuriyet delegasyonlarına dayanacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Hatta Devlet Başkanlığının yerini de, cumhuriyet temsilcilerinden oluşan Başkanlık Konseyi almıştır. Prezidyum Başkanlığı, yani Yugoslavya Devlet Başkanlığı koltuğuna, her cumhuriyetin temsilcisi dönüşümlü olarak sırayla oturacak, sadece Tito, ölümüne kadar Devlet Başkanı kalacaktı.¹³³ 4 Mayıs 1980’de Tito’nun ölmesi, Yugoslavya’nın bunalımını başlıbaşına belirginleştiren bir olay olmuştur. Tito’nun ölümü, Sovyet Bloğu’nda da, kapitalist Batı’da da yıllardır Yugoslavya’nın çöküşünü başlatacak gün olarak tahmin edilmiştir.¹³⁴

6.3. “Yugoslav Kimliği” ve Bosna-Hersek

Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti’ni oluşturan altı cumhuriyetten hiçbiri etnik unsur olarak saf değildi. Bu durum milli olmayan bir birlik ve beraberliğe imkan sağlamıştır. Ancak milletlerüstü bir *Yugoslav* kimliğinin, alt milli kimliklerin yerini alması o kadar kolay olmamış, bunu gerçekleştirmek için alt kimlikler tatmin edilmemiştir. Şöyle ki; Sırp, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar Cumhuriyet’in kurucu milli unsurları sayılmış iken, devletin üçüncü büyük nüfusuna sahip Boşnaklara ve Arnavutlara *kurucu millet* statüsünün tanınmaması Yugoslav kimliğinin oluşmasına önemli bir engel oluşturmıştır.¹³⁵ 1948 yılında Tito kamuoyuna şu açıklamayı yapmıştır: “Milliyetler sorunu bizde çözülmüştür... halklarımızın

¹³¹ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...* s. 46.

¹³² Can, s. 25.

¹³³ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 92.

¹³⁴ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 97.

¹³⁵ Can, s. 24.

karşılıklı rıza ve memnuniyeti ile çok, çok iyi çözülmüştür. Stalin ve Lenin'in öğrettiği şekilde bu problemi nihai olarak çözmeyi başardık".¹³⁶

Tito ve Partizanları yeni Yugoslavya devletinin, "Kardeşlik ve Birlik" (Bratstvo i Jedinstvo) temelinde yapılacağı ve her millete politik, kültürel ve ekonomik taleplerini federal devlet içerisinde gerçekleştirebilecekleri konusunda söz vermişlerdir. Fakat yaşanan olaylar verilen bu sözlerden çok daha farklıasını ortaya çıkarmıştır. Kardeşlik sadece kendileri gibi düşünenler için geçerli olmuş, onun haricinde ülkede bir terör havası estirilmiştir. Kim Çetnik ya da Ustaşa olarak suçlandıysa ya da Boşnak Müslümanlar ve Arnavutlar gibi, Alman işgal güçleri ile işbirliği yapmışlarsa veya sınıf düşmanı iseler ya öldürülmüşler yada hapisanelerde kaybolmuşlardır.¹³⁷

Hem Savaş öncesi Yugoslavya'sının milli (Sırpçı) baskı politikasının sonuçlarını, hem de II. Dünya Savaşı sırasındaki Çetnik şovenizminin ve Ustaşa faşizminin taze yaralarını kapatmak isteyen Komünist Parti yönetimi, üniter-milli esasa dayanmayan bir devlet yapısı oluşturmayı hedeflemiştir. Zaten Cumhuriyetlerin tek bir millettten oluşmaması ve üniter özelliğe dayanmayan yapısı, milli olmayan bir "birlik ve beraberliğe" imkan sağlıyordu. Ancak milletlerüstü "Yugoslav" kimliğinin, tekil milli kimliklerin yerini alması o kadar kolay olmamıştır. Kaldı ki, tekil milli kimliklerin tamamını da, aşılmasını düşündürecek bir şekilde "tatmin" edilmemiştir. Zira, Arnavutlara ve Müslüman Boşnaklara "kurucu millet" statüsünün tanınmaması, başlıbaşına rencide edici bir etmendi.¹³⁸ Müslüman Boşnaklar uzun bir süre, Bosna-Hersek Komünist Parti liderliğinde de temsil edilmemişlerdir¹³⁹.

1948 Yugoslav nüfus sayımında Müslümanlar şu üç etnik kimlikten birisini seçmek zorunda kalmışlardır; Sırp Müslüman, Hırvat Müslüman ve etnik kimliği belirtilmemiş Müslüman. Nüfus sayımı sonucunda 71.991 kişi kendisini Sırp Müslüman, 29.295 kişi Hırvat Müslüman ve ezici çoğunluğu oluşturan 788.403 kişi ise kendisini etnik kimliği belirtilmemiş Müslüman olarak kaydettirmiştir. 1953'te etnik kimliği belirtilmemiş Müslüman kategorisi bir kez daha devreye sokulmuştur. Bir kez daha Müslümanların ezici bir çoğunluğu kendilerini etnik kimliği belirtilmemiş Müslüman olarak kaydettirmiştir.¹⁴⁰

¹³⁶ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 71.

¹³⁷ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 69.

¹³⁸ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 30-32.

¹³⁹ Khan, s. 83.

¹⁴⁰ Khan, s. 81-82.

Sosyalist Yugoslavya'da, gerek Müslüman toplumu ve gerekse İslamiyet üzerinde 1960'lara kadar baskı yapılmıştır. 1945-50 döneminde, Yugoslavya'nın başka bölgelerinde ve başka milletlerinde de olduğu gibi, Naziler ve Ustaşalarla işbirliği yapan Müslüman liderler öldürülmüş ve hapsedilmiştir. Savaşın akabinde, saldırılar özellikle yoğunlaşmıştır. Saraybosna'da bazı Müslüman mezarlıklarının üzerine inşaatlar yapılmış, bir cadde boyunca uzanan tarihi vakıf dükkanları yıkılmıştır. Müslümanların *El Hidaye, Ihvan, Merhamet* gibi neredeyse bütün sivil teşkilatları, 1946'da *Preporad* (Yeniden Doğuş) teşkilatı çatısında birleştirilmiştir. 50 binden fazla üyesi olan *Preporad*, 1948'de hükümet tarafından kapanmaya zorlanmıştır. Aynı yıl Bosna-Hersek'teki Ortodoks Sırp'ların ve Katolik Hırvatların sivil teşkilatları da kapatılmıştır. Müslümanların yayın organları kapatılmış, mahalle mektepleri ve İslam okulları yasaklanmış, camilerde devam ettirilen sivil dini eğitim uygulaması da gözetim altına alınmıştır. Gazi Hüseyin Bey Medresesi, Saraybosna Üniversitesi'nin önce felsefe, sonra matematik bölümlerinin binası olarak kullanılmıştır. Medrese, ancak 1970'lerin ortasında Müslüman cemaatine iade edilmiştir. 1946'da Şariat Mahkemeleri kapatılmış, 1950'de peçe yasağı konmuş, çok sayıda vakıf arazisi, köylü kooperatiflerine devredilmiştir. 1952'de bütün tekke ve tarikatlerin faaliyetleri yasaklanmıştır.¹⁴¹

Otoriter bir idarenin hakim olduğu 1950'li yıllarda, Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç eden 70 bin kadar Müslümanın arasında binlerce Boşnak da vardır. Müslümanlara, Sosyalist Yugoslavya'nın ilk anayasasında hukuken azınlık statüsü ve hakları verilmiştir. Yugoslavya Komünistler Birliği liderliği, Müslümanların iktisadi ve sosyal gelişme seyri içerisinde Sırp veya Hırvat kimliğini benimseyeceklerini düşünmüştür. Ancak tam tersine, ülkenin hızlı iktisadi ve sosyal gelişmesi Müslüman Boşnak milli kimliğinin 2. Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda olmadığı kadar belirginleşmesini sağlamıştır. Okullardaki Müfredat programlarında Müslümanların ülkedeki varlığına ve tarihine neredeyse hiç yer verilmeyişi veya sadece "Osmanlı İşgal Dönemi" bağlamında anılması, dışlayıcı politikanın önemli veçhelerinden birisini teşkil etmektedir¹⁴².

Yugoslavya içerisinde üçüncü büyük güç, Bosna-Hersek'te ise birinci güç olan Müslümanlar (nüfus itibarıyla) hem ateizmin devlet politikası olarak uygulandığı hem de ekonomik ve siyasal baskılara maruz bırakıldığı bu "zulüm" döneminde de oldukça güç yıllar geçirmişlerdir. Hatta, bu zulümler neticesinde Bosna-Hersek'teki Müslüman

¹⁴¹ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 47.

¹⁴² Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 48.

nüfus %40'lara düşürülmüştür. Bu yıllar içerisinde sadece Türkiye'ye kaçan Müslümanların sayısı iki milyonu geçmiştir.¹⁴³

Müslüman aydınlar, 1960'larda, Federal ve yerel Komünistler Birliği içinde etkili bir lobi oluşturmuşlardır. 1960'ların ortasına doğru, rejimin her düzeyde yumuşamasına bağlı olarak, Müslümanlar üzerindeki baskı da gevşemeye başlamıştır. 1964'te Bosna-Hersek Komünistler Birliği kongresi sonuç bildirisinde, Müslümanların da kendi kaderlerini tayin hakkı (self-determinasyon)'na sahip olduğu ilan edilmiştir. 1960'ların ikinci yarısında Hırvat milliyetçiliğinin ve ona karşı oluşan Sırp milliyetçiliğinin belirmesi üzerine¹⁴⁴, Bosna-Hersek Komünistler Birliği'ndeki Müslüman lobisinin manevra alanı genişlemiştir. Çünkü Federal Komünistler Birliği, Hırvat ve Sırp milliyetçiliğinin tekrar ortaya çıkmasından fazlasıyla tedirgin olmaktadır. Müslüman kimliği, bir milli kimlik olarak, kamusal hayattaki uygulamalarla 1965'ten beri perde altında gelişmiş ve zımnen meşrulaşmaya başlamıştır. Bunun üzerine, 1968'de Federal Parti, Boşnakların "milli manada Müslüman" olduklarını kabul etmiş ve bir anayasa değişikliği ile de bunu teyid etmiştir. 1968'deki bu değişiklik hukuki sonucuna 1974 yeniden düzenlenen anayasa ile kesin olarak ulaşmıştır¹⁴⁵. Bu anayasaya göre Müslümanlar, Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar ve Karadağlılarla beraber Yugoslavya'nın altı kurucu milletinden biri statüsünü kazanmıştır. Müslüman kimliğinin Yugoslavya'daki diğer milli kimliklerle eşit hale gelmesi, Müslümanların partide ve tektokrasideki yerini daha da güçlendirmiştir. 1971'de Yugoslavya Komünistler Birliği'nde Müslüman üyelerin oranı, nüfus oranlarının altında iken, 1980'lerin sonlarına doğru neredeyse eşit hale gelmiştir.¹⁴⁶

Bosna-Hersek'te yaşayan Müslüman halkın, nüfus sayımında "milliyet" boşluğunu doldururken kendilerini "Müslüman" olarak adlandırma hakkını elde etmeleri onların hala İslamiyete inandıkları ve bu dinin şartlarını yerine getirdikleri anlamına gelmiyordu. Bunlar, Slav kökenli ve Müslüman bir kültürel geçmişe sahip bulunan Sırpça-Hırvatça konuşan kişilerdi. Bu davranışlarıyla açıklamak istedikleri aynı dili konuşmalarına rağmen kendilerini Hırvat ya da Sırp olarak adlandıramayacaklarıydı. Çünkü bu tanımlamalar onların daha önce Ortodoks ya da

¹⁴³ Sabahattin Zaim, "Yugoslavya'dan Türk Muhaceratı", *Türk Yurdu*, S. 278, Kasım 1959, s. 17-20.

¹⁴⁴ *Büyük Larousse*, C. 20, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 12610.

¹⁴⁵ Catherine Samary, *Parçalanan Yugoslavya Bosna'da Etnik Savaş*, Çev: Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 165.

¹⁴⁶ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 49.

Katolik oldukları anlamını çağrıştırıyordu. Kendilerine “Yugoslav” demeleri ise çok soyut, anlamsız ve soyu belirsiz kalıyordu. Bu insanlar, linguistik açıdan Sırlardan ve Hırvatlardan ayırdedilememelerine ve onları farklı kılan inancın artık etkisini kaybetmiş bulunmasına rağmen, kendilerini bir etnik grup olarak gören Bosnalı, Slav eski-Müslümanlardı. Kendilerini “Müslüman” diye tarif etmeyi tercih etmişler ve sonunda buna resmen izin verilmiştir.¹⁴⁷ Bilindiği gibi Boşnaklar dört yüzyılı aşkın bir süre Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti altında yaşamışlardır. Bu süre zarfında Osmanlıların din ve vicdan hürriyetine saygı göstermeleri ve fethettikleri yerlerdeki insanlara adaletle muamele etmelerinden dolayı her millet, kendi din ve kültürünü koruyup geliştirebilmiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu’nun, Bosna-Hersek ve Balkanlar’dan ayrılmak zorunda kalmasıyla birlikte, Boşnak Müslümanlar dinlerini yaşamak konusunda sıkıntı çekmeye başlamışlardır. Komünizmin hakim olduğu yıllarda ise dinlerinden tamamen kopmak durumunda kalmışlardır. Zira sınıfsız bir toplum oluşturmayı hedefleyen rejim bunu gerektirmekteydi. Ayrıca yeni rejimi tesis edebilmek için eski rejimden mümkün olduğunca kopmak gerekmektedir. İlerleyen yıllarda rejim etkisini göstermiş ve yeni yetişen nesiller dinlerinden kopmuşlardır. Fakat geçmişlerinden gelen birikimleri, onların etnik kimliklerinden kopmalarına mani olmuştur. Zira Balkanlarda ve özellikle Yugoslavya örneğinde din, her zaman, milli kimlik için belirleyici olmuştur¹⁴⁸. Dinin ayrı bir kimlik ve millet oluşumuna yol açtığı durum Hindistan ile Pakistan arasında da mevcuttur. Bosna-Hersek, Pakistan ve hatta İsrail’de millet temeli oluşturan din, milletin temelidir. Bu manada din, millet temeli oluşturma, farklı etnik kimlikleri bir araya getirme ve bütünlleştirme ile bir arada yaşatmada olumlu katkı sağlayan bir üst kimlik oluşturmaktadır.¹⁴⁹

1974 senesinde Müslüman kimliğinin kabul edilmesi, Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerini besleyen ilave bir malzeme olmuştur. Sırp ve Hırvat milliyetçileri, Tito’nun Müslümanların kültürel kimliğini ve haklarını tanımasında, nispeten ucuz fiyatlarla petrol satın aldığı Libya’ya yaranma niyetinin rol oynadığını iddia etmişlerdir. Müslüman Boşnak kimliğinin meşrulaştırılmasında iktisadi güdülerle birlikte, Yugoslavya’nın Bağlantısızlar Hareketi çerçevesinde izlediği Üçüncü Dünya politikası sebebiyle İslam ülkelerinin sempatisini kazanma isteğinin rol oynadığı kabul

¹⁴⁷ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev: Büşra Ersanlı Bahar - Günay Göksoy Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 129-130.

¹⁴⁸ Khan, s. 71.

¹⁴⁹ Aytekin Yılmaz, “Günümüzde Etnik Gelişme ve Sorunlar”, *Strateji*, S. 96/1, 1996, s. 47, 52.

edilmektedir. Fakat Sırp milliyetçiliği bunu fazlasıyla abartarak, Müslüman milletin tamamen dış politika kaygılarıyla icat edildiğini, aslında böyle bir millet olmadığını işleyecektir. Sırp milliyetçileri, Müslümanların *milletleştirilmesi*'ne 1970'lerin başından itibaren sert tepki göstermişler, dini bir grubun millet sayılmasını kabul edememişlerdir.¹⁵⁰

Önceleri Tito'nun en yakın arkadaşlarından biri olan, Sosyalizmin uygulanış biçimiyle ilgili olarak görüş ayrılığını açıkça savunan ve Tito'yla yolları ayrılan Milovan Djilas'ın *Yeni Sınıf* adlı eserinde de ortaya koymuş olduğu gibi, Tito dönemi, parti-asker-sivil bürokrasinin egemenliğinin gitgide yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Halklar mozayiki konumundaki Yugoslavya'da, her dönemde olduğu gibi yine Sırlar hegemonik unsur olarak ön planda bulunmuşlardır.¹⁵¹

¹⁵⁰ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 50-51.

¹⁵¹ Eren, s. 90.

II. BÖLÜM

BOSNA-HERSEK İÇ SAVAŞI VE BARIŞA YÖNELİK ULUSLARARASI ÇABALAR

1. SOSYALİST YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMA SÜRECİ

İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım* isimli kitabında Tito'ya, “sizden sonra Yugoslavya ne olur bunu düşünüyor musunuz?” diye sorduğunu; “*Düşünüyorum. Hem de çok düşünüyorum... ben daima şunu düşünürüm: Ben öldükten sonra etkisi benimkine eşit bir lider Yugoslavya'da bulunacak mıdır? Maalesef bu soruya olumlu cevap veremiyorum. Bu benim meziyetlerimin çok oluşundan değil, olayların içinde yaşanan biçimde gelişmesindendir*” dediğini ve öldükten sonra yerine konulacak bir Tito bulunmadığını, bu yüzden ülkenin yönetimini bir konseye vereceklerini, çünkü başka çarelerinin olmadığı, cevabını aldığını yazmaktadır.¹⁵²

Yugoslavya, Soğuk Savaş'ın zirveye ulaştığı yıllarda Doğu ve Batı bloklarının dışında kalmıştır. Tito'nun 1955 yılında Bandung Konferansı ile temelleri atılan “Bağılantısızlar hareketi”nin önde gelen liderlerinden birisi olmasından dolayı Yugoslavya üçüncü dünya ülkeleri içinde saygın bir yere sahip olmuştur. Ülke, ayrıca Sosyalist dünyanın Batı'ya en açık ülkesi olması nedeniyle Avrupa'da da itibar görmüştür.¹⁵³

Tito'nun Yugoslav devrimi, kendi devletinin sınırları içerisinde yer alan milliyetlerin bir birini katletmelerini, kendi tarihlerinde görülenden daha uzunca bir zaman dilimi boyunca önlemeyi başarmıştır¹⁵⁴. Bunu gerçekleştirmek için Tito, her yerde bulunan Komünist Parti teşkilatı ve polis gücünü kullanarak etnik kavgaların yaşanmasına fırsat vermemiştir. Tito'nun en büyük hatasının milli hisleri bastırmak ve geçmişin üzerini kapatmak olduğu sonradan anlaşılmıştır. Zira, II. Dünya Savaşı ile aynı dönemde gerçekleşen “Yugoslav Sivil Savaşı”nın tarafsız bir tarihi yazılmamıştır: Sırp lar Müttefikler'le beraber savaştıklarını iddia etmişler, Hırvatlar ve az sayıda Müslüman ise İtilaf kuvvetleri safında savaştıklarını söylemişlerdir. Hatta bütün toplumların üyelerinin iki taraf için de savaştığı söylenmiştir. Aralarında sadece şu

¹⁵² İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, 2. Baskı, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990, s. 32.

¹⁵³ İrfan Kaya Ülger, “Yugoslavya'nın Parçalanmasında Uluslararası Toplumun Rolü”, *Türkiye Günlüğü*, S. 36, Eylül-Ekim 1995, s. 59.

¹⁵⁴ Hobsbawm, s. 212.

konuda birliktelik vardır: Savaşta, çoğu Sırp ve Hırvat toplumlarından olmak üzere, en az bir milyon Yugoslav hayatını kaybetmiştir. Tarafsız uzmanların tahminlerine göre, faşist Ustaşa rejiminin güney Hırvatistan'da kurmuş olduğu *Jesenovac* toplama kampında 70 bin ila 100 bin arasında Sırp, Yahudi ve Çingene öldürülmüştür. Sırp milliyetçileri bu sayıyı bir milyona kadar çıkartmışlar, Hırvat lider Franjo Tudjman ise yazdığı bir yazıda bu sayıyı 30 bin olarak belirtmiştir. Müslümanlar da kendi savaş kurbanlarının 85 ile 100 bin arasında göstermişlerdir. Ölenlerin büyük çoğunluğu da Sırp Çetnikleri'nin katliamları sonucu hayatlarını kaybetmişlerdir. Bütün bunlar Tito döneminde inkar edilmiştir.¹⁵⁵

Başkan Tito'nun 1980'de ölümüyle birlikte, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti de tarihinin en bunalımlı dönemine girmiştir. 1980'ler çok uluslu, özgün Sosyalist Yugoslavya için, bir yandan ağır ekonomik sorunların yaşandığı, diğer yandan da milliyetçi eğilimlerin güçlendiği bir dönem olmuştur. Özellikle Tito döneminde Yugoslav kimliği altında büyük ölçüde denetim altında tutulan Sırp milliyetçiliği, Sırbistan içinde giderek baskıcı bir şovenizme dönüşürken, Sırbistan'ın diğer federe cumhuriyetlerle ilişkilerini de belirleyen baskın bir nitelik kazanmıştır. 1989'da Doğu Bloku ülkelerinde komünist rejimler birbiri ardına çökerken, bağlantısız Sosyalist Yugoslavya'da da rejim bunalımı son haddine gelmiştir.¹⁵⁶ Sovyetler Birliği'nin dağılması ve sonucunda Soğuk Savaş döneminin kapanması özellikle Doğu Bloku ve Orta Asya'da milliyetçilik patlamalarını doğurmuş, başta Azerbaycan, Ermenistan, Çeçenistan, Gürcistan, Moldavya ve Yugoslavya'da olmak üzere savaşlar başlamıştır.¹⁵⁷

Yugoslavya Komünist Partisi'nin Ocak 1990'daki kongresinin ardından, piyasa ekonomisine ve çok partili hayata geçilmesine karar verilmiştir. Ülkede komünist rejime son vererek, federasyonun varlığını korumaya yaraması umulan iktisadi ve siyasi reformlar, federasyonun dağılması sürecini hızlandırmıştır. 1990'da altı cumhuriyette yapılan ilk serbest seçimleri, Sırbistan ve Karadağ dışındaki tüm cumhuriyetlerde milliyetçi partiler kazanmış, Sırbistan ve Karadağ'da ise artık sosyalist adını alan eski komünistler, iktidarlarını korumuşlardır. Eylül 1990'da Sırbistan'ın, Kosova ve Voyvodina'nın özerkliklerini kaldırması, Kosova Arnavutları üzerindeki baskıları daha

¹⁵⁵ Roy Gutman, *Bosna'da Soykırım Günlüğü*, Çev: Şakir Altıntaş, Pinar Yayınları, İstanbul, 1994, s. 14.

¹⁵⁶ Şule Kut, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 160.

¹⁵⁷ Richard Latter, "Demokrasilerde Terörle Mücadele", *Strateji*, S. 2, 1995, s. 175.

da artırması ve özellikle Slovenya ve Hırvatistan yönetimleriyle çelişkilerin derinleşmesi, Yugoslavya'nın hızla dağılma süreci içine girdiğinin bir işareti olmuş¹⁵⁸ ve Anayasaya göre 1991'de devlet başkanlığı Hırvatistan'a geçmesi gerekirken, Sırbistan'ın dağılmakta olan Yugoslavya'ya tek başına sahip çıkma isteği, krizin başlangıcını oluşturmuştur.¹⁵⁹

Yugoslavya'nın dağılmasının asıl sorumlusunun, Slovenya ve Hırvatistan da dahil olmak üzere, bağımsızlık ilan eden cumhuriyetlerden çok, bu dağılmaya şiddetle karşı çıkan Sırbistan olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, şovenizme varan Sırp milliyetçiliği, sadece Sırbistan'ın Yugoslavya Federasyonu içindeki konumunu yükseltmeyi hedefleyerek, özellikle Kosova Özerk Bölgesi'nde ve Slovenya ile Hırvatistan federe cumhuriyetlerinde ayrılıkçı milliyetçiliklerin güçlenmesine yol açmakla kalmamış, önce Hırvatistan'ın, sonra da Bosna-Hersek'in toprak bütünlüklerini destekleyen Sırp ayrılıkçılığını da beslemiştir. Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını ilan ettikleri 25 Haziran 1991 tarihine kadar Yugoslavya bunalımı, Yugoslavya'nın bir iç meselesi olmaktan çıkıp uluslararasılaşmıştır. Çünkü Sırbistan'ın 27 Haziran 1991 günü, artık bütünüyle Sırların denetimindeki Yugoslav Federal Ordusu eliyle Slovenya'ya ve ardından Hırvatistan'a müdahalesi uluslararası kuruluşların da olaya müdahalesine yol açmıştır.¹⁶⁰

1.1. Kosova'da Etnik Hareketlenme

Sırbistan Cumhuriyeti'nin özerk bir eyaleti olan Kosova'da yaklaşık iki milyon müslüman nüfusu olup, bunlar 'millet' olma konumuna geçemedikleri için, 'azınlık' olarak görülmüşlerdir. Tüm Kosova nüfusunun %90'ını Arnavut kökenliler, geri kalanını ise Sırlar ve Karadağlılar oluşturmaktadır. Müslüman Kosovalılar, Avrupa'daki en yüksek nüfus artış hızına sahiptirler. 1989'dan sonra Belgrad'daki, merkezi Sırp hükümeti Kosova'nın eyalet haklarını yavaş yavaş elinden almaya başlamıştır. 1990'da yeni Sırp Anayasası Kosova'yı ve Sırbistan'ın diğer özerk eyaleti Vojvodina'yı direkt olarak merkezi kontrol altına alması üzerine, Kosovalı Arnavutlar eyaletlerinin Sırlar tarafından koloni konumuna getirildiğini iddia etmişlerdir.¹⁶¹

¹⁵⁸ Kut, s. 160.

¹⁵⁹ Eyicil, s. 33.

¹⁶⁰ Kut, s. 162.

¹⁶¹ J. F. Brown, "Türkiye: Balkanlar'a Dönüş mü?", Çev: Harp Akademileri Komutanlığı Öğretim Başkanlığı, Türkiye Günü, S. 36, Eylül-Ekim 1995, s. 47.

Kosova, Orta Çağ'daki büyük Sırp Krallığı'nın merkezidir. Bu şehirde Türklere karşı savaşılmış ve tarihi bir yenilgi alınmıştır. Fakat bu yenilgi Sırp efsanelerinde şekil değiştirmiş, Sırp milliyetçilerinin ve tarihçilerinin gözünde kutsal bir zafere dönüştürülmüştür. Sırlar tarafından milletlerinin, dini inanışlarının ve medeniyetlerinin beşiği olarak görülen birçok Sırp Ortodoks Manastırı da Kosova'dadır. Bu yüzden Kosova'nın ancak onda bir nüfusunu oluştursalar da, burası tarih boyunca tüm Sırlar için kutsal bir toprak parçası olmuştur.¹⁶² Sırp milliyetçiliğine göre Kosova, *Eski Sırbistan*'dir. Hatta Çetnikler, Kosova'yı *tüm Sırların kutsal yurdu* olarak görmektedirler¹⁶³.

Tito'nun ölümünden sonra, 1980'li yılların Yugoslavya'sında etnik gerilimi başlatan ve tırmandıran olay "Kosova ayaklanması" ve bu ayaklanmanın şiddetle bastırılması olmuştur. Olaylar, 1981 yılının Mart ayında Arnavut tarih profesörü Ahmet Mallako'nun tutuklanması sonrasında Priştine Üniversitesi'ndeki öğrenciler tarafından başlatılmış ve işçilerin de katılımıyla "Arnavut Kosova'ya bağımsızlık" talebine dönüşmüştür. Sonraki günlerde protesto gösterileri Priştine'den bütün Kosova'ya hatta Arnavut öğrencilerin bulunduğu bütün Yugoslavya üniversitelerine yayılmıştır. Bunun üzerine Federal Ordu, Kosova'ya müdahale etmiş ve Kosova'ya yönelik baskılarını artırmış fakat direniş gizliden gizliye devam etmiştir.¹⁶⁴ Bu şartlarda, Kosova'da ortaya çıkan her olay bir öncekinden şiddetli olmuş ve zaman zaman da ayaklanmaya dönüşmüştür.

1987 yılından itibaren Sırbistan yönetimi, Kosova'da Arnavutlara yönelik aktif bir tecrit ve boykot politikası uygulamaya başlamıştır. Bu amaçla, Sırlara ait gayri menkullerin Arnavutlara satılmasını engelleyecek tedbirler alınmış, kimi işletmelerde Arnavutlar çalıştırılmamış ve Sırların yoğun olarak bulundukları köylerden Arnavut aileler çeşitli bahanelerle sürülmüştür.¹⁶⁵

1989 yılının son aylarında Doğu Almanya, Bulgaristan ve Romanya'da, komünist diktatörlüklerin peşpeşe yıkılması, Yugoslavya'nın bütün cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Kosova üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Bunun sonucunda, 1990 Ocak ayının son haftasında Kosova'da halk sokaklara dökülüp, hür seçimlerin yapılması, Sırbistan kontrolündeki yöneticilerin istifası, siyasi suçluların serbest

¹⁶² Brown, s. 47.

¹⁶³ Can, s. 25.

¹⁶⁴ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 101-102.

¹⁶⁵ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 115.

birakılması ve daha geniş özerklik için gösterilere başlayınca, güvenlik güçleriyle çatışmalar çıkmış ve bu çatışmalarda 25 Arnavut ölmüştür. Kosova halkının bu geniş çaplı milliyetçi ayaklanması, Sırbistan ile Karadağ'ın tepkilerine sebep olmuş ve bu iki cumhuriyette Arnavutlar aleyhine gösteriler yapılmıştır. Buna karşılık, -Sırp milliyetçiliğine karşı- Yugoslavya'da, milliyetçiliğin liderliğini yapan Hırvatistan ve Slovenya ise, Arnavutları desteklemişler ve Sırbistan'ın Arnavutlara karşı sert tetbirler almasını da eleştirmişlerdir¹⁶⁶

Kosova'da yaşayan Arnavutlar milli kimliklerinin tanınmasını istemişlerdir. Çünkü, Kosova nüfusunun %90'dan fazlası Arnavutlardan oluşmaktaydı ve Arnavutlar, millet olarak varlığı resmen tanınan Slovenler'den daha kalabalık idiler. Bu yüzden Sırp'lar, Kosova ayaklanmasını "zaten demografik olarak elden gitmiş olan anavatanın tamamen elden çıkması" olarak görmüşlerdir. Neticede Kosova olayları Tito'dan sonraki 10 yılda, Sırbistan dışında kalan Sırp'ların milliyetçilik duygularını körüklemiştir.¹⁶⁷

Sırp liderleri ısrarla Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te yaşayan Sırp'ların self deterinasyon hakkına sahip olduklarını savunmakla beraber Kosova'daki Arnavutların bu hakka sahip olduklarını kabul etmemişlerdir.¹⁶⁸ 28 Haziran 1990 tarihinde Kosova'nın Osmanlı egemenliğine geçişinin 600. yıldönümünde, Priştine'nin güneyinde toplanan 1 milyon Sırpa hitap eden Sırbistan Devlet Başkanı Slabodan Miloseviç, "Kosova için yeni mücadelelere hazırız. Bu mücadele, silahlı mücadelede olabilecektir" demiştir.¹⁶⁹

Kosova şehrinde devam eden olaylar, 1990 yılı Şubat ayının sonlarında, Kosova eyaletinin diğer şehirlerine de yayılmış, Belgrad hükümetinin bu ayaklanmaları tanklar ve zırhlı araçlarla bastırma yoluna gitmesi fayda etmemiş ve Arnavutların içindeki muhalif gruplar birleşerek, 30 Haziran 1990 günü *Demokratik Forum* adıyla bir teşkilat kurmuşlardır. Bu teşkilat, yayınladığı deklarasyonda, Kosova vatandaşlarının, kendi iç işlerini ilgilendiren hayati konularda egemen bir şekilde karar verme hakkı olduğundan bahsetmekteydi. Forum'un kurulması, gelişmeleri bir adım daha ileri götürmüş ve Kosova Eyalet Parlamentosu, 1 Temmuz 1990 günü bağımsızlığını ilan etmiştir.

¹⁶⁶ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990, C. 2 (1980-1990), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994, s. 237.

¹⁶⁷ Ülger, s. 58.

¹⁶⁸ İrfan Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki İç Gelişmeler ve Savaş", *Bigi TBMM Enformasyon Merkezi Dergisi*, S. 6, Şubat 1993, s. 11.

¹⁶⁹ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 142.

Bağımsızlık, Yugoslavya'dan kopma değil, Sırbistan'ın kontrolünden çıkmayı öngörmekteydi.¹⁷⁰ Sırbistan, 3 Temmuz'da, Kosova parlamentosunun aldığı kararı tanımamış ve *Sırbistan devletinin egemenliğinin ihlali* olarak değerlendirerek, 5 Temmuz'dan itibaren de polis kuvvetleri ile Kosova'yı kontrol altına almıştır. Fakat Sırbistan'ın bütün çabalarına rağmen, Kosova'daki milliyetçilik hareketi artarak devam etmiştir.¹⁷¹

Ağustos 1990'da Hırvatistan cumhurbaşkanı Tudjman'ın Kosova Arnavut halkını Sırlara karşı silahlı mücadeleye davet etmesi, gizli silahlanmayı engelleyemeyen Sırbistan yönetiminin Kosova'daki baskılarının da artmasına sebep olmuştur. Eylül'de Sırbistan'ın tanımadığı bir halkoylaması örgütleyen Arnavut partileri, halkın çoğunluğunun bağımsızlıktan yana oy kullandığını duyurarak 22 Ekim 1990'da "Bağımsız Kosova Cumhuriyeti"nin kuruluşunu ilan etmişlerdir. Bu cumhuriyeti sadece Arnavutluk tanımıştır.¹⁷²

Kosova'daki gelişmelerin, Makedonya'daki Arnavutlar ve Bosna-Hersek'teki Müslümanlar arasında da ayrılıkçı temayülü güçlendireceği endişesi diğer cumhuriyet idarecilerince de benimsenmiştir.¹⁷³

Ayrıca, Kosova, Makedonya gibi bölgelerdeki iktisadi sorunlar ve işsizlik de milliyetçiliği beslemiştir.¹⁷⁴ 1983'de Kosova'daki işsizlik oranı %43.4'dür, aynı dönemde bütün Yugoslavya'da bu oran %14'dür.¹⁷⁵

1.2. Bağımsızlık İlanları

Batı'nın Yugoslavya'dan ilk ayrılan Slovenya ile Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanıırken çizdiği hukuki çerçeve Yugoslavya'daki aydınlarla göre iç savaşın yapılaşmasında rol oynamıştır.¹⁷⁶

Slovenya ile Hırvatistan'ın bağımsızlığını kazanmasında Katolik kilisesinin büyük ve açık desteği olmuştur. Bu destek manevi düzeyde kalmamış 1991 yılı başında Vatikan, Hırvatistan'a sembolik bir faizle 4 milyar dolar kredi vererek maddi desteğini de göstermiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁰ Armaoğlu, s. 238.

¹⁷¹ Armaoğlu, s. 238-239.

¹⁷² Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 238.

¹⁷³ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 112.

¹⁷⁴ Ülger, s. 59.

¹⁷⁵ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 135.

¹⁷⁶ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 229.

¹⁷⁷ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 228.

1.2.1. Slovenya

Slovenya, Yugoslavya'nın en batısında yer alan ve Orta Avrupa ile komşu olan bir ülkedir. Yugoslavya'dan bağımsızlığını kazanan ilk ülke olması Bu coğrafi konumundan kaynaklanmıştır. Zira hürriyetçi ve demokratik isteklerin çok çabuk gelişi, tabanda yer bularak eylem halini alması diğer cumhuriyetlere nazaran kolay olmuştur.¹⁷⁸ Ayrıca Slovenya, Yugoslavya Federasyonu'ndaki en zengin cumhuriyetlerden birisi olmuş ve bu zenginliğini diğer cumhuriyetlerle paylaşmak istememiştir. Zira Yugoslav nüfusunun %10'dan azını oluşturan Slovenya'nın genel bütçeye katkısı 1957 yılında %37 oranındaydı.¹⁷⁹

Slovenya'daki hürriyet ve bağımsızlık hareketleri, Kosova'daki son olaylar patlak verinceye kadar gizli ve eylemsiz kalmıştır. Sırbistan ve bütün Sırların Kosova'daki olaylar karşısında takındıkları tutumlar, ayrıca Federal Ordu'nun ve devlet imkanlarının bu amaca yönelik seferber edilmesi, Slovenya'da Yugoslavya'ya yönelik hareketleri ortaya çıkarmıştır.

Slovenya'da, Yugoslavya Federal Ordusu'nun Kosova'daki olaylara kanlı bir şekilde müdahale etmesini protesto amacıyla gösteriler düzenlenmesi üzerine Federal Ordu bunlara da müdahale etmiştir. Bu durum Slovenya'da gelişmekte olan Liberaller'in ve Anti-komünistler'in iyice güçlenerek halk arasında destek bulmalarına sebep olmuştur. Sonuçta bu durum, Sloven ırkçılığına ve Federal Ordu düşmanlığına dönüşmüştür. Ocak 1987'de bir grup aydın tarafından *Nova Regiya Dergisi*'nde "*Slovenya Milli Programı*" ilan edilmiştir. Daha sonra Komünist Partisi'ne alternatif diğer partiler kurulmuş ve bu partiler bir araya gelerek 1989'da "Mayıs Deklerasyonu"nu ilan etmişlerdir. Bu deklarasyon ile, insan haklarının dikkate alınması, özel mülkiyet hakkının tanınması ve 1990 yılında çok partili seçimlerin yapılması istenmiştir. Bunun üzerine Belgrad yönetimi, Slovenya'ya 1989 yılı sonunda ekonomik ve kültürel ambargo koymuştur.¹⁸⁰

1990'da yapılan ilk serbest seçimlerin galibi, yeni kurulan ve ülkenin bağımsızlığını savunan *Demokratik Muhafızlar Birliği* (DEMOS) olmuştur. Böylece Slovenya bağımsızlık hareketi meşru zemine taşınmıştır. Demokratik Muhafızlar Birliği Slovenya'nın bağımsızlığını savunmuştur ve bu amaca yönelik olarak Seçim kampanyasında da, egemenlik, özerklik ve bağımsızlık kavramlarına yer vermiştir.

¹⁷⁸ Alkan, s. 31.

¹⁷⁹ Wayne S. Wucinich, *Contemporary Yugoslavia*, Berkeley, 1969, s. 263'den aktaran, Ülger, s. 59.

¹⁸⁰ Alkan, s. 31-33.

2 Temmuz 1990 tarihinde yeni oluşturulan parlamento 'Yugoslavya'dan ayrılma kararı' olarak resmen ilan etmiştir. Buna göre ülkede, Sloven kanunları egemen olacak, Slovenya kendi dış politikasını kendisi yürütecek ve kendi savunma sistemini kendisi kuracaktı.¹⁸¹ Bu kararı uygulamaya koymak amacıyla da ülke sınırlarındaki karakollara kendi askerlerini yerleştirmişler ve sınırları kontrol altına almışlardır. Bunun üzerine Belgrad yönetimi Federal Ordu'ya bağlı 200 asker ve polisi Slovenlerin işgal ettikleri sınır karakollarını geri almak ve Slovenya'yı tekrar Yugoslavya'ya katmak amacıyla göndermiş, fakat bu birlik iyi organize edilmiş 32 bin kişilik Sloven Ordusu ile karşılaşarak mağlup olmuştur. Slovenler bu orduyu, 1991'deki serbest seçimlerden sonra başlayan iç savaş esnasında Federal Ordu'ya ait silahların %40'ını ele geçirdikten sonra kurmuşlardır. Slovenya yönetimi 26 Haziran 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir¹⁸². 03 Temmuz 1991'deki Ateşkes Andlaşması ve akabinde yapılan 18 Temmuz 1991'deki nihai andlaşma ile Belgrad yönetimi Slovenya'nın Yugoslavya'dan ayrıldığını resmen tanımıştır¹⁸³.

Slovenya Bağımsızlık Hareketi'nin bu kadar kısa sürede ve kolayca başarıya ulaşmasının iki sebebi vardır: Birincisi, Slovenya'nın ülkenin en batı kesiminde yer alması ve Orta Avrupa'yla sınır olmasıdır. İkincisi ise Federal Ordu'nun destek bulabileceği Sırp azınlığın Slovenya'da bulunmaması olmuştur.¹⁸⁴

1.2.2. Hırvatistan

Kosova'da yaşanan olaylar, Slovenya ile birlikte Hırvatistan'daki muhalif grupları da harekete geçirmiştir. 1989 yılı Aralık ayında Hırvat Komünist Partisi serbest seçimlerin yapılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. 23 Nisan 1990 tarihinde yapılan seçimlerde, bir yıl önce kurulmuş olan Tudjman¹⁸⁵'in liderliğindeki Hırvat Demokrasi Partisi (HDZ) oyların %57,6'sını ve meclisteki 365 sandalyenin 193'ünü alarak salt çoğunluğu elde etmiştir. Seçimi takip eden günlerde yeni hükümet göreve başlamıştır. 25 Temmuz 1990 tarihinde Hırvatistan'ı "parlamentar demokrasiye dayalı hukuk devleti" olarak inşa etmeyi amaçlayan yeni anayasa kabul edilmiş, ayrıca resmi alfabenin latin alfabesi olacağı karara bağlanmıştır. Cumhuriyetin "Hırvatların ve Hırvatistan'da yaşayan Sırpların devleti" olan resmi tanımı, "Hırvatların ve burada yaşayan diğer

¹⁸¹ Armaoğlu, C. 2 (1980-1990), s. 242.

¹⁸² Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 201.

¹⁸³ Alkan, s. 34.

¹⁸⁴ Alkan, s. 35.

¹⁸⁵ İrfan Neziroğlu, "Yugoslavya'da Dağılma Süreci", *Bilgi*, S. 6, Şubat 1993, s. 6.:Tarihçi olan Franjo Tudjman İkinci Dünya Savaşı'ndaki Partizan liderlerinden olan eski bir komünisttir.

halkların devleti” olarak değiştirilmiştir. Tudjman seçim kampanyasında sürekli Bosna-Hersek’in geniş bir bölümünü de içine alan “Tarihi Hırvatistan Sınırları”ndan söz etmiştir.¹⁸⁶

Hırvatistan’ın doğusunda ve güneyinde bulunan Sırp azınlık, kurulan bu hükümeti -ırkçı olduğunu ileri sürerek- kabul etmemiş ve ciddi bir muhalefet ve direniş başlatmıştır. Bunun üzerine iki toplum arasındaki gerginlik zirveye ulaşmış ve Ağustos 1990’da Hırvat-Sırp İç Savaşı başlamıştır.¹⁸⁷ İç savaşın devam ettiği günlerde, 25 Haziran 1991’de Hırvat hükümeti Yugoslavya’dan ayrıldığını resmen ilan etmiştir.

Hırvatistan’da bağımsızlık sürecinin işlemeye başlaması ile birlikte bu ülkenin Krayina bölgesindeki Sırlar da harekete geçerek 18 Ağustos 1990’da siyasi özerklik için gayriresmi bir referandum yapmışlardır. Katılanların %99’unun “evet” oyu kullandığı referandum sonucu Sırlar, 1 Ekim 1990 günü özerkliklerini ilan etmişlerdir.¹⁸⁸

Tudjman, Katolik-Ortodoks ve Hırvat-Sırp ihtilafını Doğu-Batı zıtlığı eksenine oturtturarak evrenselleştirmiştir. Tudjman’ın damışmanı Slaven Letiça, bir Alman gazetesine verdiği demecinde Hırvatistan ve Slovenya’nın Avrupa’ya İslamiyet ve Ortodoksluğun yayılmacılığından ve iktisadi dengesizliğinden koruyan ülkeler olduklarını söylemiştir. Hırvat-Sırp ihtilafını Doğu-Batı zıtlığıyla özdeşleştiren bu demec Hırvat milli kimliğini ortaya koymaktadır.¹⁸⁹

1.2.3. Bosna-Hersek

Sırbistan, eski Yugoslav cumhuriyetlerinin birer birer bağımsızlıklarını ilan ederek Federasyon’dan ayrılmalarına sürekli karşı çıkmıştır. Bosna-Hersek’te yaşayan Sırlar da Yugoslavya içerisinde kalmak istediklerini ve %44’ünü Müslümanların oluşturduğu bir devlette azınlık durumuna düşmek istemediklerini açıklamışlardır.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 160.

¹⁸⁷ Alkan, s. 41.

¹⁸⁸ Neziroğlu, “Yugoslavya’da...”, s. 6.

¹⁸⁹ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 163.

¹⁹⁰ Neziroğlu, “Yugoslavya’da...”, s. 7.

Bosna-Hersek'in Etnik Yapısının 1971-1991 Yılları Arasındaki Oluşumu¹⁹¹

	Hırvatlar	Sırlar	Boşnaklar	Yugoslavlar ve Diğerleri
1971	%20,6	%37,2	%39,6	%2,6
1981	%18,4	%32,0	%39,5	%10,1
1991	%17,3	%31,3	%43,7	%7,7

Bosna-Hersek'teki Etnik Bileşim ve Dini İnanç Dağılımı (1990)¹⁹²

Boşnaklar %43,7	Müslüman %16,5
Sırlar %31	Ortodoks %20
Hırvatlar %17,3	Katolik %15
	İnançsız %46

İstatistiğe göre Boşnaklar nüfusun %43,7'sini oluşturmaktadırlar. Kendini üslüman olarak gören Boşnaklar ise %16,5'dir. Bu da göstermektedir ki, müslümanlık, Bosna-Hersek'te dini kimlikten ziyade, millî kimlik yerine kullanılmaktadır.

1.2.3.1. 1990 Seçimleri

1990 yılı sonbaharında Hırvatistan'daki Sırp silahlı mücadelesinin gelişmesine paralel bir biçimde, Bosna-Hersek'teki Sırp milliyetçilerinin de gövde gösterisinin artmasıyla, Boşnak toplumundaki endişe de artmıştır. Bu arada, Hırvat milliyetçileri arasında da Bosna-Hersek haritasında tashih isteyenlerin varlığı, Bosna-Hersek ile Hırvatistan arasındaki ilişkilerde pürüz oluşturmıştır. 1990 yılının sonlarında, pek çok Hırvat ve Sırp aydını, politikacısı, Bosna-Hersek'in, küçük bir Bosna bölgesi dışında Hırvatistan ve Sırbistan arasında bölüşülebileceğinden bahsetmişlerdir. Bu gergin havada, Müslüman Boşnak halkta tam bağımsızlık duygusu güç kazanmıştır. Bu eğilim, özellikle Sırbistan idaresi tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. Her üç gruptan ılımlı unsurlar, Bosna-Hersek'in İsviçre modeline göre kantonlaşmayı çözüm olarak ileri sürmüşler, teklif her kesimin radikal unsurları tarafından tepkiyle karşılanmasına rağmen, gündemdeki yerini korumuştur.¹⁹³

Sonuçta, 1990 yılı sonunda, Bosna-Hersek'te yapılan seçimlerden, milliyetçi partiler galip çıkmışlardır. Oyların %38'ini alan Müslüman Boşnakların *Demokratik*

¹⁹¹ Samary, s. 178.

¹⁹² Samary, s. 81.

¹⁹³ Can, s. 31.

Eylem Partisi (DEP) 240 sandalyeli mecliste 86 sandalye kazanmıştır. Sırp milliyetçisi olan *Sırp Demokratik Partisi* %30 oy ile 72 sandalye, Hırvat milliyetçisi olan *Hırvat Demokratik Birliği* ise %16 oy ile 44 sandalye kazanmıştır. Geri kalan milletvekilliklerini ise komünist birliğini devam ettiren parti ile *Yugoslavya Reformcu Güçler Birliği* almıştır. Hükümet için, DEP, Sırp Demokratik Partisi ve Hırvat Demokratik Birliği koalisyon oluşturulmuş ve iki Müslüman, iki Sırp, iki Hırvat ve küçük Macar, Arnavut, Karadağlı azınlıkları temsilen bir kişi olmak üzere 7 kişilik bir Başkanlık Kurulu kurulmuştur. Bu kurulun başına da Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı olarak DEP lideri Aliya İzzetbegović¹⁹⁴ seçilmiştir. İzzetbegović “İslam Devleti değil, bir Müslüman, Sırp ve Hırvat Cumhuriyeti arzuladıklarını” belirterek, üniter olmayan, çoğulcu bir görünüm çizmeyi amaçlamıştır. Bosna-Hersek’in iktisadi bunalımını, Hırvatistan ve Slovenya ile ilişkileri geliştirerek çözmeyi hedeflemiştir.¹⁹⁵

İzzetbegović ve DEP yöneticileri, salt iktisadi bakımdan değil, Cumhuriyetin ve topluluklarının Yugoslavya’daki geleceği bakımından da kaderlerini Hırvatistan ile Slovenya’ya bağlı düşünmüşlerdir. Hırvatistan ve Slovenya’nın Yugoslavya’dan ayrılması, Bosna-Hersek’i Sırlar ve Sırp hegemonyası tehdidi ile başbaşa bırakacağından dolayı DEP, Bosna-Hersek’in ve Müslüman toplumunun Yugoslavya çerçevesinde varlığının güvencesini, Hırvatistan ve Slovenya’nın Sırlar üzerindeki ağırlığına bağlamıştır. DEP’in Sırp milliyetçiliğine karşı endişelerindeki haklılık seçimlerden hemen sonra ortaya çıkmıştır. DEP’in meclise sunduğu Bosna-Hersek’in egemenlik ve bölünmezliğini vurgulayan önergeye Sırp partileri karşı çıkmışlardır. Bosna-Hersek’teki Sırp azınlığın Sırp Demokratik Partisi’nden daha katı milliyetçilerin oluşturduğu Sırp Milli Konseyi, Hırvatistan’daki Krayina Bölgesi ile birleşerek özerk bir “Batı Sırbistan”ın derhal kurulmasını istemiştir. Hatta kimi aşırı unsurlar bu cumhuriyette Sırp ve Hırvatlardan daha kalabalık olan Boşnakların “eski dinleri” olan Hristiyanlığa dönmelerini istemişlerdir. Çetnik hareketinin lideri Voyislav Şeşelj; “Bosna’daki müslümanlar, müslümanlaştırılmış Sırlardır. Bu müslümanlar gerçek milliyetlerine dönmemekte direnirlerse, onları Anadolu’ya süreriz” diyerek gerçek amaçlarını ortaya koymuştur.¹⁹⁶

¹⁹⁴ İzzetbegović 1983’te *İslam Beyannamesi* adlı kitabından dolayı 7 yıl hapse mahkum edilmiş, 1989’da serbest bırakılmıştır.

¹⁹⁵ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 149.

¹⁹⁶ Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 150.; Can, s. 30-31.

1.2.3.2. 1992 Bağımsızlık Referandumu, İlanı ve İç Savaşın Başlaması

Sırpların yoğun olarak bulundukları bölgelerde başgösteren ayrılıkçı hareketler nedeniyle, yeni kurulan hükümet ve Aliya İzzetbegović çok hassas bir döneme girmişlerdi ve bu hareketleri bir iç savaşa sebebiyet vermeden barışçı yollardan durdurabilmek için Saraybosna, Belgrad ve Zagreb arasında gidip gelmişlerdir. Çünkü, Bosna-Hersek'in başına gelebilecek birisi iyi, ikisi kötü üç ihtimal ortaya çıkmıştır: İyi olan; Bosna-Hersek'te herhangi bir iç savaşa sebebiyet vermeden, ülkenin siyasi birlik ve beraberliğinin sağlanması, kötü olanlar ise; Sırpların sebep olacağı bir iç savaş çıkması ve kısa sürede ülkenin tamamına yayılabileceği ihtimali ile Boşnaklar saf dışı bırakılarak, ülke Sırp ve Hırvatlar arasında paylaşılabilir olmuştur.¹⁹⁷ Nitekim bu paylaşma ile ilgili Alman basınında çıkan haberlerden birinde; Bosna-Hersek'in Sırbistan ve Hırvatistan devletleri arasında paylaşılması hususunda anlaştıkları; ülkenin kuzeyini ve güney doğusunu Sırp, Hersek'in büyük kısmını ise Hırvatlar'ın alacakları, nüfus değişiminin de çoğunluk esasına göre yapılacağı yazmıştır. Buna göre; Sırpların çoğunlukta olduğu yerleri Hırvatlar terkedecekler, Hırvatların çoğunlukta olduğu yerleşim yerlerini de Sırp boşaltacaklardır.¹⁹⁸

Bunun üzerine, İzzetbegović 12 Temmuz 1991 tarihinde Hırvatistan federasyondan ayrılırsa Bosna-Hersek'in de bağımsızlık ilan etmek zorunda kalacağını bildirmiştir. Çünkü Hırvatistan'ın bağımsızlaşması hem Bosna-Hersek'teki Hırvatlarda Hırvatistan ile birleşme istek ve düşüncesini yaygınlaştıracak, hem de Sırbistan'ın tek büyük güç haline geldiği Yugoslavya'yı yaşanmaz kılacaktı.¹⁹⁹ Sırp milislerin (Çetnikler) ve ordunun zaferi ise, yine Sırp hegemonyasını tesis edecekti.

4 Ağustos 1991'de Bosna-Hersek'teki ordu birliklerinin alarma geçmesi, cumhuriyet idaresinin büyük tepkisini çekmişti. 5 Eylül'de, Bosna-Hersek'in doğusunda *Bratunac* bölgesinde Sırp milislerinin bir otomobile ateş açmaları sonucunda iki Müslümanın ölmesi; 9 Eylül'de Müslüman milislerin Hırvatistan'daki önemli Sırp milis liderlerinden Milan Martić'i yakalayıp göz altına almaları, Bosna-Hersek'teki gerilimi tırmandırmıştır. 20 Eylül'de İzzetbegović'e yönelik, radikal Sırp milliyetçilerinin bir suikast girişimi ortaya çıkarılmıştır. Bunun üzerine Eylül'ün üçüncü haftasında, Hırvatistandaki iç savaşın tırmanmasına paralel olarak, Bosna-Hersek'teki

¹⁹⁷ Alkan, s. 55-56.

¹⁹⁸ Der Spiegel, S. 22, 18 Mayıs 1992, s. 161'den aktaran, Alkan, s. 56.

¹⁹⁹ Bora, Milliyetçiliğin..., s. 230.

milli savunma seferber edilmiş, federal ordu birliklerinin ülkeyi terketmeleri istenmiştir.²⁰⁰

15 Ekim 1991'de Bosna-Hersek Meclisi çoğunluk oylarıyla bağımsızlık kararı almıştır²⁰¹. Bu kararın alınması ülkede durumun nazikliğini artırmıştır. Kararı meclisi terkederek protesto eden Sırp Demokratik Partisi 24 Ekim 1991'de Sırların yoğun olduğu 4 bölgede, özerk bölgeler ve Bosna-Hersek Sırları Milli Meclisi'nin kuruluşunu ilan etmişlerdir.²⁰²

Bosna-Hersek Parlamentosunun, bütün Sırp milletvekillerinin engellemelerine rağmen, bağımsızlık kararı almasının Sırlar tarafından kabullenilememesi, meclisin, kararı halk oyuna sunmasını gerektirmiştir²⁰³. Ayrıca Avrupa Topluluğu, eski Yugoslav cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tamamak için referandum yapılması ve çoğunluğun bağımsızlık yönünde oy kullanmasını şart koşmuştu. Bu durumu da dikkate alan İzzetbegoviç, AT'nun uluslararası tanınma için mecbur tuttuğu referandum kararını vermekte uzun süre tereddüt etmiş, fakat sonuçta referanduma gitme kararını vermek mecburiyetinde kalmıştır²⁰⁴.

Bosna-Hersek'te bağımsızlık referandumu 29 Şubat 1992'de yapılmış ve Sırlar tarafından boykot edilen referandumda 3,1 milyon seçmenden referanduma katılan %63 nispetindeki seçmenin %99,4'lük kısmı ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünden yana oy kullanmıştır²⁰⁵. Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç'in 1 Mart 1992 günü Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Saraybosna'da çatışmalar başladı. 5 Nisan 1992 günü parlamento binasının önünde toplanan kalabalığa Yugoslav Federal Ordusu ve Sırp milislerin ateş açmasıyla, Sırlar ve Boşnaklar arasındaki çatışmalar ülke geneline yayılmaya başlamıştır. Avrupa Topluluğu 6 Nisan 1992 günü Lüksemburg toplantısında Bosna-Hersek'i bağımsız bir devlet olarak tanımıştır²⁰⁶. Bu kararın alındığı aynı gün de Sırlar Saraybosna'ya ilk hava bombardımanını gerçekleştirmişlerdir²⁰⁷.

²⁰⁰ Can, s. 37-38.

²⁰¹ Neziroğlu, "Yugoslavya'da...", s. 6.: Bosna-Hersek'i Bulgaristan, 16 Ocak 1992'de, Türkiye ise 6 Şubat 1992'de, daha önce bağımsızlıklarını ilan etmiş olan Slovenya ve Hırvatistan ile birlikte tanımıştır.

²⁰² Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 232.

²⁰³ Eren, s. 92.

²⁰⁴ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 184.

²⁰⁵ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 222.

²⁰⁶ Neziroğlu, "Yugoslavya'da...", s. 11.

²⁰⁷ Kut, s. 166.

Gelişen olaylar kısa süre içerisinde Saraybosna'nın hemen her tarafına yayılmıştır. Taşıt araçları ve çeşitli malzemelerle oluşturulan barikatlar ile şehir Müslümanlar ve Sırlar arasında ikiye bölünmüştür. Bu olaylardan sonra çatışmalar kısa süre içerisinde Bosna-Hersek'in diğer şehirlerine de yayılmaya başlamıştır.

7 Nisan 1992'de AB'den sonra ABD'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanıyınca, aynı gün içerisinde Bosnalı Sırlar başkentini Banja Luka olarak gösterdikleri "Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti"ni kurdıklarını ilan etmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine devlet, meclisi fesh ederek savaş hali ilan etmiştir. Devlet Başkanı Aliya İzzetbegović bütün yetkileri üzerine aldığı açıklanmış ve düzenli ordu kurma çalışmalarına başlanmıştır.²⁰⁸

Bosna-Hersek'te savaşın tırmanmasında Sırbistan'ın buradaki Sırp azınlığı kışkırtması önemli rol oynamıştır. Bosna-Hersek'te yaşayan Sırlar, Federal ordu ve Sırbistan'ın desteğinden emin oldukları için savaşı başlatmaya cesaret etmişler, Federal ordunun bazı birimleri, Sırbistan'dan gelen Sırlar, yerel çeteler ve hatta Rusya'dan geldiği iddia edilen gönüllüler de Sırların yanında çatışmalara katılmışlardır.²⁰⁹

Hırvatistan deneyiminden sonra, Sırbistan'ın bir başka 'etnik temizlik' hareketini başlatacağını tahmin eden devletler Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımışlardır. Sırbistan'ın Bosna-Hersek'in tümünü işgal etmesini önlemek düşüncesiyle, Hırvatistan'ın bağımsızlığı da desteklenmiştir. Aslında Hırvatistan, küçük bir Müslüman bölgesini bırakarak, kalan Bosna-Hersek topraklarının Sırlar ile Hırvatlar arasında bölüşülmesini tercih etmiştir. Nüfuslar birbirine oldukça karışmış olduğundan üçlü bölünme ciddi olarak kesinlikle düşünülmemiştir. Ancak Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesi, diğer bir çelişkiyi de ortaya çıkarmıştır. Zira, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanıyan uluslararası toplum, Bosna-Hersek'te bir arada yaşamaya karşı çıkmış olan Hırvatlar'la Sırlar'ı, Müslüman Boşnaklarla birlikte yaşamak durumunda bırakmıştır. Hırvatlar ve Sırlar kendi milletlerinden oluşan müstakil devletlerinde yaşamak istemişlerdir. Bu nedenle de aralarındaki savaş kaçınılmaz olmuştur.²¹⁰

²⁰⁸ Alkan, s. 63-65.

²⁰⁹ Neziroğlu, "Yugoslavya'da...", s. 11.

²¹⁰ Henry Kissinger, "Yugoslavya: Asker Göndermeden Önce Argümanların Gözden Geçirilmesi", 21 Eylül 1992 tarihli *Herald Tribune*'den Çev: Mustafa Sağdıç, Panel, S. 43, Ekim 1992, s. 27-28.

1.3. Düzenli Orduların Kurulması (Tarafların Askeri Güçleri)

Eski Yugoslavya II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın en iyi donanımlı ordularından birine sahipti. Tito dönemi askeri savunma stratejisini oluşturan genel halk savunması, düzenli orduyla (Yugoslavya Halk Ordusu) birlikte görev yapan ve Partizan benzeri Milis Kuvvetleri (TO: Teritorijalna Odbrana)'nden oluşuyordu. Bu savunma stratejisi ile kısa zamanda halkın büyük çoğunluğunun seferber edilmesi düşünülmüştür. Dolayısıyla bütün cumhuriyetlerde mahalli cephanelikler kurulmuş ve milisler silahlarını evlerinde bulundurabilmişlerdir.²¹¹

Tito'nun Stalin ile aralarının açılmasından sonra, Varşova Paktı'nın muhtemel bir saldırısında, Yugoslavya'nın Macaristan ve doğuda Bulgaristan ile olan sınırının çok kolay aşılabilir coğrafi yapıda olmasından dolayı, Yugoslavya Federal Ordusu'nun bir saldırı taktiği ile bu sınırları savunması mümkün değildi. Çünkü savunma sisteminin merkezi ülkenin iç kesimlerinde yer alıyordu. Dolayısıyla stratejik bölge olarak da Bosna-Hersek düşünülmüştür. Bu dağlık ülke II. Dünya Savaşı'nda da Tito Partizanlarına iyi gizlenme imkanı sunmuştu. Bu yüzden JNA'nın %50'si Bosna-Hersek'te konuşlandırılmış, ordunun donanım fabrikalarının ve cephaneliklerinin de %60'ı yine bu ülkede kurulmuştur. Buna karşılık Yugoslavya Halk Ordusu'nun subay kadrosunun %70'ini Karadağlı ve Sırpolar oluşturuyordu.²¹²

Sadece muhtemel Sovyet saldırısına karşı değil, federasyonun iç bütünlüğünü koruma altına almak amacıyla da oldukça güçlü duruma getirilen Yugoslav Halk Ordusu bazı muhalif aydınlar tarafından “yedinci cumhuriyet” olarak isimlendirilmekteydi.²¹³ Bu nedenle ordunun, Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te çıkan savaşta kısa sürede “Sırbistan Ordusu” şekline dönüştürülebilmesi kolay olmuştur.²¹⁴

Sırpolar, askeri açıdan her yönüyle güçlüydüler. Silah altındaki Sırpoların sayısı Nisan 1992'de 100 bin civarındaydı²¹⁵. Bunun 33 bini sürekli ordu mensubu ve 63 bini de silah altına alınmış yedeklerden oluşmaktaydı. Bosna-Hersek'in bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasından sonra, Mayıs 1992'de Yugoslavya Halk Ordusu Bosna-Hersek'ten ayrılmasına rağmen Sırpalardan oluşan bu 100 bin kişilik askeri birlik burada

²¹¹ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 316.

²¹² Taşar-Metin-Ünaltay, s. 316.

²¹³ Can, s. 34.

²¹⁴ Süleyman Gündüz, Hacer Ü. Gündüz, “ABD-AB-Bosna-Hersek Ekseninde Cenevre Metni ve NATO Operasyonu”, *Türkiye Günlüğü*, S. 36, Eylül-Ekim 1995, s. 90.

²¹⁵ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 318.

kalarak, Yugoslavya Halk Ordusu'nun alt yapısına ve ağır silahlarına el koymuştur. Ayrıca Sırbistan'ın Başkenti Belgrad'daki Genelkurmaylığın emrine girerek stratejik istihbarat alış-verişini de kesmemişlerdir. Zira NATO bünyesindeki Askeri uzmanlarca, Mayıs 1995'de Banya Luka yakınlarında düşürülen NATO'da görevli ABD uçağının Belgrad genelkurmayının desteği olmaksızın düşürülmesi mümkün değildi.

Bosna Sırp Ordusu 7 kolorduya (NATO standartlarına göre tugay) ayrılmıştır. Bu kolorduların hem Pale'deki komutanlık merkeziyle, hem de Belgrad ile istihbarat bağlantıları kurulmuştur. Uzmanlara göre Sırp ordusu savaşın başında 600'den fazla uzun menzilli topa, 300'den fazla tanka, 200'den fazla zırhlı kariyere, 50'den fazla uçak ve helikoptere sahipti. Bunların yanında yüzlerce havan topları da bulunuyordu. Top ve havanları öncelikle Saraybosna ve Doğu Bosna'daki şehirlerin (Srebrenica, Jepa, Gorajde) kuşatılmasında kullanmışlardır.²¹⁶

1991 verilerine göre, Federal Ordu'nun subay kadrosunda Boşnak Müslümanlar Sırlardan sonra ikinci büyük grubu oluşturmaktaydılar. Yugoslavya nüfusunun yaklaşık %9'una tekabül eden Müslümanlar, Federal Ordu subay mevcudunun %21'ini oluşturmuşlardır. Bu oran Sırlarda %36'lık nüfus oranına karşılık %60, Hırvatlarda ise %20'ye karşılık %13 subay mevcudu oluşturmuyordu.²¹⁷

Yugoslavya Federal Ordusu'nun Bosna-Hersek'teki Sırlara devredilmesi sıralarında Müslümanların kendilerine ait bir orduları veya herhangi bir askeri hazırlıkları yoktu. Ancak 20 Mayıs 1992'de Bosna-Hersek Savunma Bakanlığı, düzenli ordunun kurulduğunu açıklamıştır. Bu ordu, 30 bin kişilik bir komando birliği, 30 bin kişilik gönüllüler birliği ve 35 bin kişilik mahalli direniş birliklerinden oluşmuştur. Ayrıca bunlara ek olarak 20 bin kişilik bir de polis gücü kurulmuştur. Bosna-Hersek Ordusu sayıca çok görülmekle birlikte, kalite olarak yetersizdiler. Çünkü, bu insanlara Yugoslavya döneminde lazım olan askeri eğitim verilmemişti ve teçhizatları da yeterli seviyede değildi. Ağır silahları ise bulunmamaktaydı. Bu yüzden savaşın ilk yılında pek bir varlık gösterememişler ve Sırlar karşısında sürekli olarak genişlemişlerdir. Sırlara ve Hırvatlara karşı ilk başarılarını 1993 yılı ortalarından itibaren kazanmaya başlanmışlardır.²¹⁸ Boşnak Ordusu fiilen iki cephede mücadele ederek, varlığını savaş içinde gerçekleştirmiştir.²¹⁹

²¹⁶ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 318.

²¹⁷ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 48.

²¹⁸ Alkan, s. 60-61.

²¹⁹ Samary, s. 89.

Bosna-Hersek hükümetinin elinde, gece ve gündüz üretim yapılan Konjiç'teki cephane fabrikası da bulunmaktadır. Tuzla'da da hem donanım fabrikaları hem de bu fabrikalar için kimyasal madde sağlayan (cephane üretimi için) fabrika bulunmaktadır.

Boşnak Ordusu ile birlikte Afganistan, Mısır, Pakistan, Cezayir, Türkiye ve diğer bazı islam ülkelerinden Bosna-Hersek'e savaşmak için gelen gönüllüler de bulunmuştur. Fakat bunların sayısı tahmin veya iddia edildiği gibi çok büyük rakamlara ulaşmamış, sayılarının en yükseğe ulaştığı 1992 yılı sonbaharında bu rakam 500'ü geçmemiştir.²²⁰

1995 Yılı İtibariyle Karşılaştırmalı Askeri Durum aşağıdaki şekildedir²²¹ :

	Bos. Sırp	Hırv.Sırp	Yen. Yug.	Bos. Hırv.	Hırvat	Boşnak
Tugay	69	-	81	35	53	99
Tank	470	240	1400	85	348	70
ZMA-	400	120	1200	80	250	60
ZPT						
Top	800	500	2285	200	1013	100
Havan	800	-	1700	110	903	300
SAM	20	-	175	5	12	-
SSM	76	14	72	-	7	40
Tanksv	-	30	264	-	77	100
Uçaksv	-	5	879	-	601	-
Uçak	40	12	284	-	29	-
Helikop	30	6	115	6	18	5
Dü. Ordu	65000	35000	95000	40000	85000	140000
Milis	30000	5000	10000	5000	12000	60000

Görüldüğü gibi müslüman Boşnakların askeri açıdan; Bosna-Hersek'teki Hırvatlar ve Sırlara nazaran yetersiz düzeydedirler.

2. İÇ SAVAŞ

1992'de Yugoslavya'nın resmen ortadan kalkmasıyla, 1990'dan beri süren Yugoslavya bunalımı da sona ermiş ve artık Yugoslavya Sorunu, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te barışın nasıl sağlanacağı sorununa dönüşmüştür.²²²

1992 yılının ortalarına gelindiğinde Bosna-Hersek devlet olarak fiilen parçalanmış ve toprakları üzerinde iki devletin (Sırp ve Hırvatların) meşruiyeti tartışmalı olmak üzere, üç ayrı devlet ortaya çıkmıştır:

-Şekli olarak üç halkın da temsilcilerinin bulunduğu, Devlet Konseyi Başkanlığında Aliya İzzetbegović'in yürüttüğü Bosna-Hersek Hükümeti,

²²⁰ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 325-326.

²²¹ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 323.

²²² Kut, s. 163.

-İdare yeri Banya Luka ve liderleri Radovan Karadzic olan Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti ve

-İdare yeri Mostar ve liderleri Mate Boban olan Hersek-Bosna Hırvat Birliği.²²³

Bosna-Hersek'te olup bitenleri bir savaş olarak tanımlamak zordur. Çünkü savaş silahlı kuvvetlerle yapılan şiddete dayalı bir mücadeledir. Bir devletin diğer devlete karşı tek taraflı olarak giriştiği silahlı zorlamalar, diğer devlet tarafından aynı şekilde karşılanmadıkça ve bir savaş hareketi olarak ilan edilmedikçe, bu hareket uluslararası hukukta bir savaş olarak değerlendirilemez²²⁴. Yani savaşta bu işe niyetli ve hazırlıklı devletlerin karşılıklı mücadeleleri söz konusudur ve aralarında savaş hukuku geçerlidir. Savaşın ilanı, sona erdirilmesi, savaşta kullanılmayacak silahlar ve savaş esirlerine yapılacak muameleler... tespit edilmiştir. Bütün bu kurallar savaş hukukunun esasını oluşturmaktadır.²²⁵ Oysa Bosna-Hersek'teki olaylar, savunmasız bir halkın akla gelebilecek her türlü metod kullanılarak yok edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Çünkü Müslüman Boşnaklar, Bosna-Hersek'in mevcut halkları ve coğrafyası ile bir bütün olduğunu, tarih boyunca birlikte yaşadıklarını ve bu durumun devam etmesini istemekteydiler. Problemlerin silahlı bir mücadele ile değil barışçı yollardan halledilmesine taraftardılar ve savaşmayı hiç düşünmedikleri için herhangi bir hazırlıkları da yoktu.

Bu yüzden çalışmamızda Bosna-Hersek'teki fiili duruma, -uluslararası hukuka göre savaş olarak kabul edilmese de- bir "iç savaş" olarak bakmaktayız. Aşağıda incelenilen konularda iç savaşı anlatmaktan ziyade, iç savaşa taraf olanların hedeflerini inceleyeceğiz.

2.1. İç Savaşta Tarafların Hedefleri

2.1.1. Sırp Tarafı

Bosna-Hersek'te "Sırp" diye tanımlanan taraf, gerçekte geniş bir grubu içermektedir. Bu grubun içerisinde Bosna'da yaşayan Sırp'ların yanı sıra Federal ordunun bazı birimleri, Sırbistan'dan gelen Sırp'lar, yerel çeteler ve hatta Rusya'dan

²²³ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 257.

²²⁴ Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, İkinci Bası, C. 2, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1962, s. 398-399.

²²⁵ Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, Çev: Seha L. Meray, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1967, s. 51.

geldiği iddia edilen gönüllüler vardır.²²⁶ Çünkü Sırlar ve Ruslar Ortodoksturlar ve Panislavizm çerçevesinde amaçları paralellik arz etmektedir²²⁷.

Sırbistan, Yugoslavya'nın dağılmasını önleyemeyeceğini anladıktan sonra en azından, kendi sınırları dışındaki Sırların yaşadıkları bölgeleri kontrolü altına almayı hedeflemiştir (Büyük Sırbistan hayali). Sırlara ve Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç'e göre, "Sırların yaşadığı her yer Sırbistandır"²²⁸. Bosna-Hersek'in kuzey, kuzeydoğu ve orta bölgelerindeki Sırların yaşadığı bölgeler ele geçirilirse, Hırvatistan'ın Krayina bölgesinde yaşayan Sırlarla da bağlantı kurulabilirdi. Bu da Büyük Sırbistan emellerinin hayata geçirilmesi demekti. Sırlar, bu emellerini gerçekleştirmek için stratejik öneme sahip üç operasyon bölgesi üzerinde durmuşlardır:

-Sırbistan'ı Posavina üzerinden Banya Luka'ya, Hırvatistan Krayinası ve Knin'e bağlayan koridorun güvenli hale getirilmesi,

-Bjeljina'dan başlayıp Zvornik'ten geçen, Bratunaç ve Vişegrad üzerinden Doğu Hersek'e uzanan geniş bir koridorun güvenli hale getirilmesi,

-Knin ve Banja Luka'yı Bugojno ve Konjic üzerinden Foça'ya bağlayan Orta Bosna'da bir koridorun ele geçirilmesi,

Sırlar, çok kısa sürede stratejik manadaki toprak ele geçirme hedeflerine ulaşmışlardır: 1992 yılı Nisan ayından Haziran ayına kadar Doğu Bosna'yı, kuzeyde Posovina koridorunu ve Doğu Hersek'i işgal etmişler, 1992 yılının ortalarından itibaren de bu işgallerini sürekli kılmak amacıyla ele geçirdikleri şehirlerde etnik temizlik faaliyetlerine girişmişlerdir.²²⁹

Sırp milliyetçileri için "geçmiş" anahtar bir kelime olmuştur. Kosova Savaşı, Sırp Ortodoks Kilisesi tarafından aziz bilinmiş ve efsaneleştirilmiştir. Sırp kuşakları, Türklere (yani Müslümanlara) karşı nefretle dolmuş ve her Sırtan Türklere karşı Kosova yenilgisinin rövanşını almak için mücadeleye devam etmesi beklenmiştir. Bu mit Müslümanlara karşı soykırım eylemleri için önemli ideolojik kaynakların birisi haline gelmiştir.²³⁰

Tarihte Müslümanlar saldırgan bir tutum sergileyip, diğer etnik grupları imha etmek gibi bir davranışa girişmemişlerdir. Gerçekte milliyetçi Sırların dayandığı olay,

²²⁶ Neziroğlu, "Yugoslavya'da...", s. 11.

²²⁷ A. Ahat Andican, *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s. 251.

²²⁸ Patrick Moore, "The Widening Warfare In The Former Yugoslavia", RFE/RL Research Report, Vol.2, No: 1, 1 Ocak 1993'den aktaran Neziroğlu, "Yugoslavya'da...", s. 11.

²²⁹ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 313.

²³⁰ Fikret Karçık, "Tarih Devam Ediyor", *İzlenim*, S. 11, Kasım 1993, s. 59.

Bosnalı Müslümanların kendilerini kestikleri iddiası, aslında 14. Yüzyıl Osmanlı Türkleri tarafından bu toprakların fethedilmesinin hazmedilemeyip, bunu kıyım olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu savaş etnik bir savaş olup tüm taraflar sorumlu gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Gerçekte ise etnik temizliğe girişenler milliyetçi Sırp ve Hırvatlardır.²³¹

Sırpların Büyük Sırbistan hayalinin temelleri 1800'li yıllara dayanmaktadır. 1844 yılında ortaya konulmuş olan "Sırp Milli Programı"²³² nda *İliya Garasanin*, 1928 "Sırp Milli Kültür Programı"nda ise *Vasa Cubrilović*, etnik bir bütünlük ve saflık arzeden Büyük Sırbistan'ın mutlaka meydana getirilmesini belirtmişlerdir. Bu etnik saflığa, Sancak bölgesindeki Müslüman Türkler, Bosna-Hersek'teki Boşnak Müslümanlar ve Hırvatlar ile Kosova'daki Müslümanlar temizlenilerek ulaşılacaktı. Temizlik, Müslümanların kitle halinde imhası ve kalanların da Türkiye'ye sürülmesi ile sağlanacaktı. Bu plan doğrultusunda, 1900'li yılların başlarında 400 binden fazla Müslüman öldürülmüş ve bir milyondan fazla Müslüman da Türkiye'ye göçe zorlanmıştır.²³³

Müslümanlardan Türkiye'ye gitmek mecburiyetinde kalanlarla ilgili Sırp milis hareketi Çetnik'in lideri *Vojislav Şešelj*'in Bosna-Hersek'te 1990 yılı sonunda yapılan seçimlerin ardından söylemiş olduğu şu sözleri dikkat çekicidir:

"Bosna'daki Müslümanlar, Müslümanlaştırılmış Sırlardır. Bu Müslümanlar gerçek milliyetlerine dönmezlerse, dönmemekte direnirlerse, onları ya tamamen imha ederiz, ya da Anadolu'ya süreriz..."²³⁴

Nüfusunun üçte biri Sırbistan Cumhuriyeti'nin dışında yaşayan Sırlar, eski Yugoslavya nüfusunun %36'sını oluşturuyorlardı. Hırvatistan'daki sayıları altı yüz bin kadarken, Bosna'da birbuçuk milyon kadardır. Sırbistan'ın diğer cumhuriyetlerin ayrılmasını kabul etmemesinin önemli nedenlerinden birini de bu oluşturmaktadır.²³⁵

²³¹ Jonathan Martin, "Fall From Grace: Progressives' Abandonment of Bosnia", *Socialist-Review*, C. 4, S. 23, s. 129.

²³² Mustafa Kahramanyol, "Balkanlar'da Müslümanlar'ın Dünü, Bugünü ve Yarını", *Yeni Türkiye*, S. 3, Mart-Nisan 1995, s. 265. Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nin 1844 yılında hazırlanmış olduğu ve 1986 yılında yeniden gözden geçirdiği programdır. Buna göre, etnik bakımdan arınmış bir Sırbistan elde etmek için şunların yapılması gerekmektedir: a) Tüm Müslümanlar göçe zorlanacaktır. b) Göç etmemekte ısrar eden Müslümanlar Hristiyanlaştırılacaktır. c) Göç etmeyip Hristiyan da olmayan Müslümanlar öldürülecektir. d) Bütün bunların gerçekleştirilmesi için her türlü şiddet ve baskı mübahtır.

²³³ *Mesaj*, 4-10 Ocak 1993'den aktaran, Mehmet Suat İlhan, *Bosna-Hersek Vahşeti ve Dünya Kamuoyu*, 2. Baskı, Y. evi yok, Hemsin, 1994, s. 29.

²³⁴ Yıldız, s. 131.

²³⁵ Gaze Jeszensky, "Doğu Cephesinde Hiçbir Şey Sakin Değil", *NATO Dergisi*, S. 1, 1992, s. 30.

2.1.2. Hırvat Tarafı

Hırvatistan'da ağır iktisadi bunalım ve bağımsızlığın kazanılmasına rağmen çözilemeyen milli meseleler iç politikada ırkçı baskıya, dış politikada ve özellikle Bosna-Hersek'teki Hırvatlarda ırkçı eğilimlere güç kazandırmıştır.²³⁶ Hırvatistan'ın yaklaşık üçte birinin Sırp askeri güçlerinin hakimiyetinde olması ve burada "Krayina Sırp Cumhuriyeti"nin ilan edilmiş bulunması da Hırvatistan için ciddi bir milli bütünlük sorunu oluşturmuştur.²³⁷

Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tudjman'a göre Hırvatistan ve Bosna-Hersek hem coğrafyası ve hem de ekonomisiyle bir bütün oluşturmaktadır. Tudjman'ın iddiasına göre, bu bütünlüğü destekleyen diğer bir unsur da Bosna-Hersek'teki Müslümanların çoğunluğunun Hırvat kökenli olmasıdır. Tudjman, 30 Mayıs 1990 yılında başkanlık seçimleri için yürüttüğü kampanya çalışmaları esnasında yaptığı konuşmalarında, "Bir büyük Sırbistan oluşturma çabası ortaya çıkacak olursa, o zaman biz de Hırvatistan'ın tabii ve tarihi sınırları içinde yeniden teşkilinden yana olacağız; bu tabii olmayan saçma sınırlara razı olmayacağız" demiştir.²³⁸

Bu amaçla 1992 yılı Temmuz ayının ilk haftasında Hırvatlar, Mostar ve çevresindeki bazı yerleşim birimlerini de içine alan "Bosna-Hersek Hırvat Devleti"ni kurduklarını açıklamışlardır²³⁹. Devletlerinin başkentini ise Mostar olarak göstermişlerdir.

Bundan sonra Hırvat birlikleri, hakimiyetleri altında bulunan Sırp ve Müslüman halka karşı saldırıya geçerek bu iki gruba karşı zorunlu göç ve öldürme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Aslında Hırvatlar ve Müslümanlar arasında; Bosna-Hersek Devlet Başkanı Aliya İzzetbegović ve Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tudjman tarafından çeşitli ittifak andlaşmaları imzalanmıştır. Buna rağmen, andlaşmaları tek taraflı iptal eden Hırvatlar, Müslümanlara karşı savaş başlatmışlardır.²⁴⁰

Hırvatistan'da tesbit edilmiş olan bir çok uluslararası ırkçı savaşçı birlikleri de vardır. Bunlar Yugoslavya iç savaşına iştirak etmişlerdir: Vukovar kentinde yerleşen ve uluslararası gönüllülerden oluşan "Kara Lejyon" birlikleri Almanya ve ABD'deki Neonazilerce ve Fransız ırkçılarınca oluşturulmuştur. Bu oluşumun kökeni II.Dünya Savaşı'ndan sonra eski Hırvat Ustaşa mensuplarının ABD, Kanada ve Almanya'da

²³⁶ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 209.

²³⁷ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 215.

²³⁸ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 276.

²³⁹ Neziroğlu, "Yugoslavya'da...", s. 12.

²⁴⁰ Alkan, s. 67-68.

örgütsel çekirdeklerini korumaları ve başka ülkelerin ırkçı örgütleriyle ilişkilerini sürdürmeleri Yugoslavya'nın dağılması ve Hırvatistan'ın bağımsızlaşma sürecindeki yükselen milliyetçilik dalgasıyla ülkede taban bulabilmesini sağlamıştır. Özellikle Sırbistan ile savaş sırasında aşırı ırkçılığın artması bu tabanı daha da genişletmiştir. Sonuçta bu birlikler hem düzenli Hırvat Milli Milisi'nin hem de uluslararası gönüllü ırkçı birliklerinin bir parçası kabul edilmişlerdir.²⁴¹

2.1.3. Boşnak Tarafı

Bosna-Hersek'te Müslüman nüfus çoğunlukta olmasına rağmen, Bosna-Hersek'ten ayrılarak ayrı bir cumhuriyet kurma gayreti içerisinde olmamışlardır. Mevcut devlet içerisinde tarih boyunca olduğu gibi, yine birlikte yaşamaktan yana olmuşlardır. Hal böyle iken, hem Sırlar ve hem de Hırvatlar tarafından bu istekleri kabul görmemiştir. İki taraf da Boşnakların, kendi ırklarından geldiğini ve daha sonra sapıtarak Müslümanlaştıklarını düşünmüşlerdir. Boşnakları ya köklerine geri döndürmeye veya bu coğrafyadan bir şekilde uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Müslüman Boşnakların varlığını kabullenememişlerdir.

Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin bayrağı sadece Müslümanların kontrolü altında bulunan bölgelerde dalgalanmıştır. Zira Bosnalı Sırlar kendi bölgelerinde "Sırp Cumhuriyeti"ni, Hırvatlar da "Hersek-Bosna Hırvat Devleti"ni kurmuşlar ve yasal olmayan bu cumhuriyetler BM temsilcileri tarafından tanınmıştır. Yasal olarak tanınan Bosna-Hersek Cumhuriyeti Devlet Başkanı ise, BM belgelerinde "Müslüman lideri" olarak anılmaktadır.²⁴²

Bosna-Hersek'teki Hırvatlarla Müslümanlar başlangıçta, Sırlara karşı birlikte mücadele etmişlerdir. Ancak zamanla bu işbirliğinde -din faktörü nedeniyle- bazı çözümler olmuştur. Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franjo Tudjman Müslümanları Hırvatlar ve diğer Hristiyanlar için bir tehdit olarak gördüğünü zaman zaman belirtmiştir. Müslümanlar da Bosna-Hersek'i paylaşmak için Sırlarla işbirliğine gidebilecekleri endişesi ile Hırvatlara fazla güvenememişlerdir.²⁴³

Bosna-Hersek Cumhuriyeti Devlet Başkanı Aliya İzzetbegović, uluslararası bir toplantıda iç savaşı şu sözleriyle değerlendirmiştir: *"Özgürlük savaşlarında bütün tahlilleri boşa çıkaran açıklanamaz bir boyut vardır. Bu yüzden belirli askeri ve*

²⁴¹ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 223-224.

²⁴² Fikret Karçığ, "Bölünerek Ölmek", *İzlenim*, S. 7, Temmuz 1993, s. 71.

²⁴³ Patrick Moore, "The Widening Warfare in The Former Yugoslavia", RFE/RL Research Report, Vol. 2, No: 1, 1 Ocak 1993'den aktaran, Neziroğlu, "Yugoslavya'da...", s. 11.

*politik tahliller sürekli yanlış tahminlere yöneltilir. Halkımız özgürlüğü için savaşıyor, ondan da öte yok olmamak için! Böyle bir savaşı sürdürmek genellikle çok zordur. Fakat bu savaşın kaybedilmesi de çok güçtür. Son elli yıl içinde hiç bir özgürlük savaşı kaybedilmedi. Bizimki neden kaybedilecekmiş anlamıyorum. Hiç kimse 150 bin askerimizi teslim zorlayamaz. Herkese bu gerçeği hem bizim, hem de kendileri açısından gözönünde tutmasını tavsiye ederim ”.*²⁴⁴

3. BARIŞ PLANLARI

Bosna-Hersek'te savaşla birlikte soruna barışçı yollardan çözüm bulma çabaları da başlamıştır. Çarpışmaları durdurmak ve ateşkesi sağlamak için başta AT²⁴⁵, BM ve AGİK olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşların girişimleri olmuştur. Özellikle de Bosnalı halka uygulanan etnik temizlik politikası açığa çıktıktan sonra bu girişimlerde artış gözlenmiştir. Barış girişimlerinin çoğu ya uygulanamamış, ya da etkisiz önerilerden oluşmuştur. Barış şanslarının çoğu bu şekilde harcanırken çatışmalar devam etmiştir.²⁴⁶

Bosna-Hersek'te savaşan taraflarca sayısız ateşkes anlaşmaları imzalanmışsa da bunların hemen hemen hiçbiri uygulanmamıştır. Mesela, 18 ve 29 Kasım 1993 tarihinde Cenevre'de üç tarafca imzananan insani yardımların dağıtılmasıyla ilgili Ortak Deklerasyon'a rağmen şiddet olaylarındaki çokluk, yardım malzemelerinin naklini engelleyen bürokratik muamelelerin uygulanması veya UNHCR kafilelerinin geçişine izin verilmeyişi, insani yardım dağıtımını, ihtiyaç duyulananın yarısı seviyesine indirmiştir.²⁴⁷

Aşağıda incelenecek olan barış planları çözüme yönelik somut çareler içermemiş her seferinde başarısızlığa uğramıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan barış görüşmelerine her defasında yeniden başlanması sadece Sırlara yaramıştır. Çünkü bu süre içerisinde Sırlar zaman kazanmışlardır.

3.1. Londra Konferansı

24 Temmuz 1992 tarihinde, BM Güvenlik Konseyi, AT'nu BM Genel Sekreteri ile işbirliği yaparak, eski Yugoslavya'daki çeşitli anlaşmazlık ve çatışmalara görüşmeler

²⁴⁴ “Bosna-Hersek Devlet Başkanı Alija İzzetbegović'in AGİK Toplantısında Yaptığı Konuşma”, Budapeşte, 5. 12. 1994, Tezkire, S. 7-8, Bahar-Yaz 1994, s. 8.

²⁴⁵ Avrupa Topluluğu (AT), 7 Şubat 1992 tarihinde Maastrich Andlaşması ile Avrupa Birliği (AB) ismini almıştır.

²⁴⁶ Martin, s. 129.

²⁴⁷ Birleşmiş Milletler Kararlarında Eski Yugoslavya ve Bosna Hersek, Çev: Nejat Özdemiroğlu, Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 39.

yoluyla çözüm bulma arayışlarına yeni bir ivme kazandırmak amacıyla, AT'nun Yugoslavya ile ilgili yapmakta olduğu Konferansı genişletme ve yoğunlaştırma ihtimalini incelemeye davet etmiştir. Bu davetinden sonra, AT, BM Genel Sekreteri'ni, AT Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı yürüten, İngiltere'nin Başbakanı ile birlikte, 26-28 Ağustos 1992 tarihleri arasında İngiltere'nin Başkenti Londra'da toplanan Eski Yugoslavya ile İlgili Uluslararası Konferans'a başkanlık yapması için davet etmiştir.²⁴⁸

Konferansta eski Yugoslavya'daki problemlerin görüşmeler yoluyla çözümlenmesi için bazı kararlar ile birlikte "ilkeler raporu" kabul edilmiş ve Konferans'ın Daimi Eş Başkanlarının yönetimi altında olmak üzere, BM genel Sekreteri'nin Şahsi Elçisi Cyrus Vance ve AT aracısı olarak Lord Owen tarafından başkanlığı yürütülecek olan bir Yönetim Kurulu oluşturulmuştur. Bu Başkanlar çalışma gruplarını yönetecekler ve "genel bir çözüme ulaşılması ve bununla ilgili tedbirlerin alınması" için bir temel hazırlayacaklardı. 18 Eylül 1992 tarihinden itibaren Cenevre'deki BM binasında sürekli toplantılar yaparak çalışmaya başlamışlardır. Konferans'ın 6 Çalışma Grubu, bir Tahkim Komisyonu ve küçük bir sekreteryası oluşturulmuştur.²⁴⁹

26-28 Ağustos 1992 tarihleri arasında toplanan konferansta alınan kararlar etkin bir şekilde uygulanma aşamasına geçirilememiştir. Ayrıca Bosna-Hersek'teki Sırp saldırıları da devam etmiştir. Londra Konferansı'nın en önemli sonucu, görüşmeler yolu ile barışa ulaşılacağı mesajının bütün dünya kamuoyuna ilanı olmuştur.²⁵⁰

3.2. Vance-Owen Planı

Bosna-Hersek'e barış getirmeye yönelik diplomatik çabalar Eski Yugoslavya ile İlgili Uluslararası Konferans'ın Ağustos 1992 tarihinde Londra'daki toplantısında kabul edilen ilkeler çerçevesinde yürütülmüştür.

4 Ocak 1993 tarihinde Cenevre'de yapılan görüşmelerde, Eş Başkanlar, ilgili taraflara (Bosna Hükümeti ve Bosnalı Sırp) kapsamlı bir paket sunmuşlardır. Daha sonra Vance-Owen Planı diye tanınan bu pakette ülkenin organizasyonunu 10 eyalete ayıran bir harita ile birlikte, bir dizi anayasal prensip ve bir barış andlaşması bulunmaktaydı.²⁵¹ Eş Başkanlar, paketin her üç unsurunun ayrılmalari mümkün olmayacak biçimde birbirlerine bağlı olduğunu ve tek tek uygulanma ihtimalinin

²⁴⁸ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 53.

²⁴⁹ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 53-54.

²⁵⁰ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 260.

²⁵¹ Samary, s. 165.

olmadığını açıklamışlardır. Bosnalı Hırvatların lideri Mate Boban her üç vesikayı da kabul etmiştir. Diğer iki lider, Eş Başkanların teklif ettiği harita ve iki dökümanın içeriği konusunda yeni görüşmeler yapılmasını istemişlerdir.²⁵² Çürkü Sırlar, kendi geleceklerini belirleme haklarını saklı tutmak konusunda ısrar etmişlerdir. Müslüman temsilciler de Bosna-Hersek'in bağımsız bir devlet olduğu ve toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.²⁵³

Vance-Owen Planı'nın 6 Nisan 1993'de Sırp parlamentosu tarafından reddedilmesi üzerine, BM Güvenlik Konseyi, 17 Nisan'da Sırbistan ve Karadağ'a uygulanan ambargoyu sıkılaştırma yönündeki 820 sayılı kararı aldı. BM 6 Mayıs günü Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesinin ittifakı ile alınan 824 sayılı kararla, Müslümanların elinde bulunan Saraybosna, Tuzla, Zepa, Gorazde, Bihac ve Srebrenika'yı, "güvenli bölge" ilan etmiştir.²⁵⁴

BM ve AT'nun arabulucuları Cyrus Vance ve Lord David Owen tarafından Ocak 1993'te hazırlanan plan kısaca şu noktaları içeriyordu:²⁵⁵

"Devlet: Bosna-Hersek Devleti üniter-demokratik yapıda 10 kantondan oluşmaktadır. Her etnik gruba -çoğunlukta oldukları bölgelere göre- üç kanton düşmekte ve kantonların geniş bir otonomiye sahip olmaları öngörülmektedir. Boşnaklar, Sırlar ve Hırvatlar ortak olarak Devlet Başkanlığını oluşturacaklar, hükümette de her etnik grup 1/3 oranında temsil edilecektir.

Sınırlar: Kantonların bir kısmı savaştan önceki etnik dağılım gözetilerek oluşturulmasına rağmen, büyük çoğunluğunda sivil halka karşı yürütülen savaşta işgal edilen yerler işgalcilere terkedilmiştir. Buna göre; Sırlara Banja Luka bölgesi, doğuda Sırbistan ve Karadağ'a sınırı olan iki bölge daha düşmektedir. Hırvatlara güneyde -Hersek'te- iki bölge ve kuzeyde Sava nehri boyunca uzanan Posovina düşmektedir. Boşnaklara kuzeybatıda Bihaç çevresinde bir bölge ve Saraybosna'nın kuzeyinde ve doğusunda olmak üzere iki bölge daha düşecektir. Bu paylaştırmaya göre, Sırlar %43, Boşnaklar %32 ve Hırvatlar %25 oranında toprağa sahip olacaklardır.

Anayasa: Geniş bir otonomiye sahip olmaları öngörülen kantonları, uluslararası hukuk sujesi olarak üçüncü ülkelerle ve/veya uluslararası

²⁵² Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 54-55.

²⁵³ Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 19-20.

²⁵⁴ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 207-214.

²⁵⁵ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 265-266.

organizasyonlarla anlaşma yapmaya yetkileri olmayacaktır. Kantonlar ve merkezi idare demokratik yöntemle seçilecek bir Başkanlığa ve hükûmete, aynı zamanda da bağımsız bir yargıya sahip olacaklardır. Başkanlık her etnik grubun bir temsilci göndermesiyle oluşturulacaktır. Kantonlar ve merkezi hükûmet arasındaki anlaşmazlıklara Anayasa Mahkemesi bakacaktır. BM, AT ve AGİK'in kontrolünde ilk seçimler yapılacaktır.

Saraybosna: Saraybosna başkent olarak kalacak ve çevresi ile onuncu kantonu oluşturacaktır (tarafsız bölge²⁵⁶). Şehrin idaresinde üç etnik grup da eşit olarak temsil edilecektir”.

Plana göre oluşturulacak olan merkezi hükûmetin yetkileri de şunlardır:

1-Yeni anayasa ile uluslararası gözlemcilerin denetimi altında adil ve serbest seçimlerin yapılması,

2-Ortak başkanların da yardımları ile yeni bir anayasanın hazırlanması,

3-BM Barışgücü askerleri ile işbirliği,

4-Uluslararası yardım kuruluşları ile işbirliği,

5-Dışilişkiler,

6-Uluslararası ticaret (gümrük vergileri dahil),

7-Vatandaşlık,

8-Merkezi hükûmetin vergilerinin toplanması.

Ayrıca oluşturulacak olan on ayrı bölgenin (kanton) sınırları etnik temele göre çizilmiştir. Buna rağmen, her üç grubun da yerel yönetimlere katılması öngörülmüştür. Yerel yönetimler bir başkan, bir başkan yardımcısı ve 10 üyeden oluşacak, bu üyeler bölgenin etnik yapısı ile orantılı bir şekilde aday gösterilebilecektir. Yani çoğunluktaki etnik grup yerel yönetimde de çoğunlukta olacak fakat her üç toplum da mutlaka temsil edilecektir. Yerel yönetimlerde kararlar çoğunlukla alınacak ancak, yerel anayasanın kabulü için görüşbirliği aranacaktır.

Yerel hükûmetin yetkileri arasında en kısa zamanda uluslararası temsilcilerin de gözetiminde nisbi temsil esasına göre serbest seçimlerin yapılması, BM Koruma güçleri ve uluslararası yardım kuruluşları ile işbirliği, polis gücünün denetlenmesi, altyapının yeniden inşası ve yerel vergilerin toplanması da vardır.²⁵⁷

²⁵⁶ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 266; daha sonra bu şehir Boşnaklara bırakılmıştır.

²⁵⁷ Neziroğlu, “Bosna-Hersek”teki..., s. 20.

Merkezi hükümet ve yerel hükümetler etnik temizliğin ortadan kaldırılması, malların ve toprakların asıl sahiplerine iadesi konusunda gayret sarfedeceklerdir. Mal ve mülklerle ilgili baskı altında verilmiş bütün kararlar iptal edilecektir. Son olarak insan haklarının ihlal edildiği ya da edilme ihtimalinin bulunduğu yerlerdeki bütün vatandaşlar uluslararası gözlemci talep etme hakkına sahip olacaklardır.²⁵⁸

30 Ocak 1993 tarihinde Cenevre’de yeniden yapılan yoğun görüşmelerden sonra, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović, Bosnalı Sırpların lideri Radovan Karadžić ve Bosnalı Hırvatların lideri Mate Boban Bosna-Hersek için hazırlanacak yeni anayasanın temelini oluşturacak olan 9 anayasal ilkeyi imzalamışlardır. Aynı şekilde, Bosnalı Hırvatlar ve Bosnalı Sırp da, çarpışmaların durdurulması, alt yapının restorasyonu, yolların açılması, kuvvetlerin ayrılması, Saraybosna’nın askerden arındırılması, sınırların gözetimi ve kuvvetlerin belirlenen vilayetlere geri dönüşlerini ele alan Barış Andlaşmasını imzalamışlardır. Bosna-Hersek Hükümeti bu barış andlaşmasını imzalamayacağını, çünkü ağır silahların kontrolü ile ilgili hükümleri yeteri kadar güçlü bulmadığını bildirmiştir. Eyalet sınırları konusunda teklif edilen haritayı sadece Mate Boban Kabul ederek imzalamıştır.²⁵⁹ Ancak Hırvatistan birliklerinin Sırpların bu ülkede tek taraflı olarak ilan ettikleri Krayina Sırp Cumhuriyeti’ne karşı saldırıya geçmeleri üzerine Sırp lider Radovan Karadžić konferansı terk etmiştir. Tarafların toprak paylaşımı ve silahsızlanma konularında da anlaşmazlığa düşmeleri üzerine barış görüşmeleri 31 Ocak 1993 tarihinde hiçbir sonuç alınamadan sona ermiştir.²⁶⁰

Bunun üzerine, Eş Başkanlar üç tarafın mevcut anlaşmazlıkları çözümlenmelerinde Güvenlik Konseyi’nin hizmetlerinden faydalanabilmek için, New York’ta yeni barış görüşmelerini düzenlemeye karar vermişlerdir. 3-8 Şubat 1993 tarihleri arasında yapılan birinci tur görüşmeler somut neticeler vermemiş, ancak 1-6 Mart 1993 tarihleri arasında tekrar yapılan görüşmelerde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. UNPROFOR Kuvvet Komutanı’nın ağır silahların fiziki kontrolünün gerçekleştirilebileceği hususunda güvence vermesinden sonra, 3 Mart’ta Cumhurbaşkanı İzzetbegović barış andlaşmasını imzalamıştır. Bosna-Hersek Hükümeti ve Bosnalı Sırp da eyalet haritasını reddetmeye devam etmişlerdir.

²⁵⁸ *Guardian Weekly* 7 Şubat 1993’den aktaran, Neziroğlu, “Bosna-Hersek’teki...”, s. 21.

²⁵⁹ *Birleşmiş Milletler Kararlarında...*, s. 55.

²⁶⁰ Neziroğlu, “Bosna-Hersek’teki...”, s. 20.

Barışı Sağlama Planı'nın üç unsuruna ilave olarak, Eş Başkanlar yeni bir unsurun kabulü için çaba harcamaya devam etmişlerdir. Bu unsur, Bosnalı taraflar arasında, Barışı Sağlama Planı'nın imzalanmasından yeni bir anayasa altında seçimlerin yapılmasına kadar geçecek süre için Ülke'nin idaresinin düzenlenmesiyle ilgili bir andlaşma idi. Bu gayretler, 3 Mart 1993 tarihinde, Bosna-Hersek Hükümeti ile Bosnalı Hırvat tarafı arasında geçici hükümet düzenlemeleriyle ilgili geçici bir andlaşmanın imzalanmasını sağlamıştır. Bosnalı Sırlar bu vesikayı da kabul etmemişlerdir.

Yeni tur New York görüşmeleri 16 Mart 1993 tarihinden 25 Mart 1993 tarihine kadar sürmüştür. Geçici hükümet düzenlemeleri konusundaki çalışma belgesi üzerinde gerçekleştirilen yoğun müzakerelerden sonra, Bosna-Hersek Hükümeti ve Bosnalı Hırvat tarafı 25 Mart'ta bir andlaşma imzalamışlardır. Bu andlaşmanın bir parçası olarak, tekrar gözden geçirilmiş olan eyalet sınırlarını gösteren bir haritayı da imzalamışlardır. Böylece geçici düzenlemeler belgesi, resmen (Vance-Owen Planı'ndaki) genel barış andlaşmasının dördüncü unsuru olmuştur. Fakat Bosnalı Sırp tarafı, iki belgeyi de imzalamayı reddetmiş ve bu dört vesikayı imzalamayan tek taraf olmuştur.²⁶¹

Güvenlik Konseyi, 25 Mart 1993 tarihinde, yapmış olduğu Başkanlık Açıklaması'nda; "Barış Planı'nın dört vesikasının tamamının Cumhurbaşkanı İzzetbegović ve Bay Boban tarafından imzalanmasından duyduğu memnuniyeti" bildirmiş ve "geride kalan tarafı [Bosnalı Sırlar] henüz imzalamadığı iki vesikayı gecikmeksizin imzalamaya ve işlediği vahşet olaylarını, saldırgan askeri faaliyetlerini, etnik temizleme uygulamasını ve insani yardımları engelleme faaliyetlerini durdurmaya" davet etmiştir.²⁶²

Uluslararası Konferansın Yönetim Kurulunun Eş Başkanlarının çabalarına ve Özellikle 21-25 Nisan 1993 tarihleri arasında Lord Owen'in düzenlemiş olduğu yoğun konuşma turlarına rağmen, Bosnalı Sırp tarafı Barış Planı'nı reddetmeye devam etmiştir. Bunun üzerine, Uluslararası Konferansın Yönetim Kurulunun Eş Başkanları Vance ve Owen, Eş Başkan seçilen (Cyruc Vance'ın yerine) fakat henüz görevi devralmamış olan Thorvald Stoltenberg ile birlikte, 29 Nisan 1993 tarihinde, Bosna-Hersek anlaşmazlığının üç tarafını yeni bir toplantıya çağırmışlardır. 1-2 Mayıs 1993 tarihlerinde Yunanistan'ın Başkenti Atina'da gerçekleştirilen toplantı, Bosnalı Sırların,

²⁶¹ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 55-56.

²⁶² Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 198.

Barış Planı'nın imzalanmasına karşı olan önceki kararını tekrar gözden geçirmek üzere Meclislerini 5 Mayıs 1993 tarihinde toplama kararı aldıkları şeklindeki açıklamaları üzerine düzenlenmiştir. İki gün süren toplantı, Karadziç'in 2 Mayıs'ta Vance-Owen Planı'nın geri kalan 2 vesikasını imzalamasıyla sona ermiştir (Geçici Eyalet Sınırları Haritası ile Geçici Düzenlemeler Andlaşması). Ancak Karadziç, bu vesikaların Bosnalı Sırp Meclisince de kabul edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. 5 Mayıs'ta toplanan Bosnalı Sırp Meclisi Barış Planı'nı tekrar reddetmiş, bunun yerine, konuyla ilgili referanduma gidilmesini kabul etmiştir.²⁶³ Bosnalı Sırp Konferans'tan sonuç alanamaması durumunda bir askeri müdahalenin gündeme geleceği tehdidi üzerine andlaşmayı imzalamışlardır²⁶⁴. Fakat bu andlaşmanın bir an evvel yürürlüğe girmemesi için de ellerinden gelen her türlü güçlüğü ileri sürmüşlerdir.

Ertesi gün (6 Mayıs 1993) BM Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali, Bosnalı Sırp'ların son sözlerini henüz söylemediklerine dair duygularını ifade eden bir açıklama yapmıştır²⁶⁵.

Tekrar başlayan barış görüşmeleri, Cumhurbaşkanı Bulatovic (Karadağ), İzzetbegović (Bosna-Hersek), Milosevic (Sırbistan) ve Tudjman (Hırvatistan) ile Bosnalı Sırp'ları temsilen Karadzic ve Bosnalı Hırvatları temsilen Akmadzic'in iştirakleriyle 18-19 Ocak 1994 tarihlerinde Cenevre'de yapılmıştır.

Bu görüşmeler esnasında, Bosnalı Sırp'lar tarafından teklif edilen bir haritaya göre "Müslüman Çoğunluklu Cumhuriyet"e toprakların % 33,5'i teklif edilmiştir. Hırvatistan, Müslüman Çoğunluklu Cumhuriyet'in *Ploče*'deki bir liman ile deniz kargo gemileri ya da turist yolcu gemilerinin bu limana ulaşmasını sağlamak üzere *Celevo*'daki Neretvo nehri üzerindeki bir limanı ve Peljesac yarımadasındaki küçük limanı 99 yıl süreyle kullanmasını sağlayacak ilgili andlaşmaları imzalamaya hazır olduklarını belirtmiştir.

Bosnalı Hırvatlar Mostar'ı, Bosnalı Sırp'lar da Saraybosna'yı iki sene boyunca AT'nun idaresine vermeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. Bosnalı Sırp ve Hırvatlar, Bosnalı Hırvatlara toprakların %25'inin verilmesinin sağlanması için toprak sınırlarının belirlenmesi görüşmelerine devam etme isteklerini de beyan etmişlerdir. Cumhurbaşkanı İzzetbegović, bu rakama itiraz etmemekle birlikte, bu ayarlamaların Müslüman Çoğunluklu Cumhuriyet'e zarar verecek şekilde yapılmaması gerektiği

²⁶³ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 57-59.

²⁶⁴ Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 20.

²⁶⁵ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 60.

kaydını ileri sürmüştür. İzzetbegoviç, Müslüman Çoğunluklu Cumhuriyet'e teklif edilen %33,56'lık oranı kabul etmekle birlikte, haritanın, bu cumhuriyete tahsis edilen toprakların Doğu, Batı ve Merkezi Bosna'daki bazı bölgeleri de kapsayacak ve sonuçta toprak oranı %33,3'den aşağı olmayacak şekilde tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini açıklamıştır. Bosnalı Sırlar daha fazla tavizde bulunamayacaklarını söylemişler, Bosnalı Hırvatlar da Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç'in merkezi Bosna'da istediği bölgelerin Hırvat Çoğunluklu Cumhuriyet için hayati öneme haiz olduğunu ısrarla belirtmişlerdir.

Toprak tahsisleri konusunda kalan bu engellerin aşılması amacıyla, Eş Başkanlar bir hakemlik uygulaması teklif etmişlerdir. Bu uygulamaya göre, tartışmalı arazi Uluslararası Adalet Divanı Başkanı tarafından tayin edilen bir Tahkim Komisyonu'na havale edilebilecekti. Komisyonun tavsiyeleri bir barış andlaşması uygulandıktan ve kuvvetler geçici sınırlarına çekildikten sonra Güvenlik Konseyi'ne sunulacaktı. Bosnalı Hırvat ve Sırlar teklif edilen bu prosedürü kabul etmişlerdir. Bosnalı Müslümanlar ise, Bosnalı Hırvat ve Sırlar sözkonusu topraklardan kuvvetlerini çekmedikçe böyle bir uygulamayı kabul etmeye hazır olmadıklarını söylemişlerdir. Sonuçta bir barış andlaşmasına varılamamıştır.²⁶⁶

Vance-Owen planının temel varsayımı eski Yugoslavya'daki krizin Sırp-Hırvat ilişkilerindeki problemten kaynaklandığı ve bu krizin bu iki etnik grup arasında toprağın ayrılmasıyla çözülebileceğiydi. Bosna Müslümanlarının da içinde olduğu diğer üçüncü gruba etnik ya da dini azınlık statüsü verilecekti. Bu yaklaşıma göre bağımsız Bosna-Hersek ancak bu şekilde kabul edilebilecek ve gelecekte Müslümanların çoğunlukta olduğu bir devletin oluşumunu önleyecektir. Planı ortaya koyanlar Müslümanların Bosna-Hersek nüfusu içindeki payının çok yüksek (%44) olduğunu²⁶⁷ dikkate almışlar ve bundan dolayı da Sırların "etnik temizlik" sürecini tamamlamalarına göz yummuşlardır.²⁶⁸ Ayrıca toplam nüfusun %44'ünü oluşturan Müslümanlara Bosna topraklarının %32'si verilmiş, eyaletler birbiriyle irtibatlandırılmamış ve devlet sınırlarının küçük bir bölümü kontrollerine bırakılmıştır. Ülke nüfusunun %31'ini oluşturan Sırlara ise Bosna topraklarının %44'ü verilmiş ve devlet sınırlarının büyük bölümünün kontrolü kendilerine bırakılmıştır. Ülke nüfusunun

²⁶⁶ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 61-62.

²⁶⁷ Bu konuda bakınız yukarıda s. 41.

²⁶⁸ Fikret Karçığ, "Bosnalılara Misyoner Tuzağı", İzlenim, S. 5, Mayıs 1993, s. 68.

%17'sini oluşturan Hırvatlara ise Bosna topraklarının %25'i ve iktidara eşit bir biçimde katılma hakkı verilmiştir.²⁶⁹

Vance ve Owen, ne ciddi bir kuvvet kullanmından söz etmişler, ne de görüşmeler için ateşkes ön şartını ileri sürmüşlerdir. Sergilemiş oldukları ihmalkar tavırları ile Sırpların saldırı gücünü arttırırken, Bosna-Hersek hükümetinin direniş gücünün yıpranmasına sebep olmuşlardır. Daha fazla zarar görmemek için İzzetbegoviç andlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır.²⁷⁰

3.3. Cenevre Görüşmeleri ve Owen-Stoltenberg Planı

16 Haziran 1994'de Cenevre'de, İzzetbegoviç, Miloşević ve Tudjman'ın katıldığı Yugoslavya Konferansı'nda, Vance-Owen Planı kağıt üzerinde de geçerliliğini yitirmiştir. Owen'in teklif ettiği ve Tudjman ile Miloşević'in onay verdiği yeni plan, Bosna-Hersek'in etnik esasa dayalı üç milli devlete bölünmesini öngörmüştü. İlk plan taslağına göre toprakların yaklaşık %50'si Sırp, %30'u Hırvat, %20'si Müslüman devletine düşecekti. Müslüman devleti coğrafi olarak bağımsız iki birimden oluşacaktı: Bosna-Hersek'in merkezindeki Saraybosna-Tuzla-Zenice üçgeni ile Kuzeybatı'daki Bihaç bölgesi²⁷¹.

Planda esnek bir konfederasyondan söz etmesine rağmen gidişat Bosna-Hersek'in bir ülke olmaktan çıkması doğrultusunda olduğunu göstermiştir. Saraybosna'nın statüsü belirsiz kalmış ve altı kentte oluşturulacak olan güvenli bölgelerden de hiç söz edilmemiştir. Orta Bosna'da Müslümanların eline geçmiş olan bölgeler, başta Travnik, Hırvat devletine bırakılmıştır. Bosna-Hersek'teki Sırp Cumhuriyeti ile Hırvat Hersek-Bosna devleti yasallaştırılarak her an "anavatanlarına" bağlanabilecekleri bir statüye kavuşturulmuştur.²⁷²

27 Temmuz 1994'te başlayan Cenevre Planı müzakerelerinde, önce "Bosna-Hersek Birleşik Cumhuriyetler Birliği" Anayasa taslağı üzerinde durulmuştur. Taslağına göre Birlik'i oluşturacak üç etnik cumhuriyetin askeri güçleri olmayacak, mevcutlar BM ve AT gözetiminde dağıtılacak, bütün cumhuriyetlerde çifte vatandaşlık hakkı tanınacak

²⁶⁹ Fikret Karçığ, "Vance-Owen Planı'ndan Daha Kötü Olan Şey Nedir?", *İzlenim*, S. 6, Haziran 1993, s. 74.

²⁷⁰ Gutman, s. 28-29.

²⁷¹ Lord Owen bu planı; daha önceki Vance-Owen Planı'nın Sırp ve Hırvatlar tarafından ihlal edilmesi ve yürürlüğe sokulamaması dolayısıyla ileri sürmüştür. Çünkü daha önceki plana göre Bosna-Hersek 10 kantona bölünmüş üniter bir devlet olarak tespit edilmişti. Fakat Sırp ve Hırvatlar tarafından, Müslüman Boşnaklara yönelik artan saldırılar nedeniyle, Bosna-Hersek'te yaşayan üç etnik unsurun artık bir arada yaşayamayacakları görülmüştür.

²⁷² Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 125-127.

ve bütün vatandaşlar Adriyatik kıyısındaki Neum kasabası ile Sava nehrine erişme serbestisine sahip olacaktı. Cumhuriyetler Birliği'nin Cumhurbaşkanlığı görevi, dönüşümlü olarak üç cumhuriyetin devlet başkanlarınca yürütülecekti. İzzetbegović, Bosna-Hersek'in -konfederatif de olsa- bütünlüğünü sağlayacak merkezi mekanizmaların yetersizliğinden ve belirsizliğinden dolayı tepki göstermesine rağmen, bu taslağı imzalamaya razı olmuştur.²⁷³ Çünkü çatışmalar devam etmekteydi ve İzzetbegović Bosna-Hersek'in ve Müslüman Boşnakların daha fazla yıpranmamasını ve bir an evvel barışın tesis edilmesini istiyordu.

20 Ağustos 1994 tarihinde, Cyrus Vance'ın yerine BM'in yeni arabulucusu olarak atanan Thorvald Stoltenberg ile David Owen hazırladıkları yeni bir planı taraflara sunmuşlardır. Vance-Owen Planı ile mukayese edildiğinde aralarındaki en önemli fark, devlet şeklinin değiştirilmesi ve etnik gruplar arasındaki sınırların farklı çizilmesi olmuştur.²⁷⁴

Batı dünyası Cenevre Planı'na Vance-Owen Planı'ndan daha çok umut bağlamıştır. Görüşmeler sırasında Owen ile Stoltenberg'in sözcüsü John Mills'in ağzından hep Karadziç'in sarfettiği türden bir cümle çıkabilmiştir: "Müslümanlar kabul etmekle ölmek arasında seçim yapacaklar". Anayasa tasarısının ardından 1 Ağustos 1994 tarihinde harita üzerinde konuşulmaya başlanmıştır. İzzetbegović Bosna Müslüman Cumhuriyetinin, 2 milyondan fazla Boşnağın barınabileceği yaşanabilir bir cumhuriyet olarak projelendirilmesi için çaba göstermiştir. Bu amaçla Sırpların işgal ettikleri toprakların en az %30'undan çekilmesini ve Müslüman cumhuriyetine en az %35 toprak verilmesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak Karadziç ellerindeki toprakların %15'inden fazlasını veremeyeceklerini söyleyerek pazarlığa başlamış sonuçta %24'e kadar çıkmıştır. Böylece Bosna-Hersek topraklarının %52'si Sırp, %31'i Müslüman, %17'si Hırvat cumhuriyetinde kalacak şekilde paylaştırılmasına imkan sağlayan bir harita taslağı oluşturulmuştur.²⁷⁵

Aliya İzzetbegović çekincelerini ifade etmiş; Müslüman bir devletin yaşayabilirliği ile korunmasının ve bir denize çıkışının garanti altına alınmasını istemiştir. Hırvat Hersek-Bosna, fiilen Hırvatistan'a bağlı gibi hareket etmiş ve Hırvat temsilciler Bosna iktidar kurumlarından çekilmişlerdir.²⁷⁶

²⁷³ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 131-134.

²⁷⁴ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 267.

²⁷⁵ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 134.

²⁷⁶ Samary, s. 166.

Her şeye rağmen Cenevre Planı, Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti meclisinde 28 Ağustos 1994 tarihinde 3 red, 14 çekimser oya karşı 55 oyla kabul edilmiştir. Konuyu üç gün boyunca görüşen Bosna-Hersek Meclisi ise, 29 Ağustos tarihinde görüşmelere devam edilmek kaydıyla plan taslağını reddetme kararı almıştır. Bosna-Hersek meclisi, kurulacak Bosna Müslüman Cumhuriyeti'ne Adriyatik Denizi kıyısında toprak sağlanmasını, Sırp tarafının etnik temizlik yaparak ele geçirdiği toprakların daha büyük bir bölümünden çekilmesini, kurulacak üç cumhuriyette azınlıklara siyasi haklar tanınmasını, Saraybosna gibi Banya Luka ve Mostar'ın da BM denetiminde açık şehir statüsü kazanmasını ve ABD'nin Bosna-Hersek konusundaki etkinliğinin devam etmesini istemiştir.²⁷⁷

Owen-Stoltenberg nezaretinde Cenevre'de yürütülen müzakere turlarında Müslümanlar lehine küçük bir harita değişikliği yapılmıştır: Müslüman cumhuriyetine ayrılan toprak payı %33,3'e, Hırvat cumhuriyeti payı %17,5'e, Sırp cumhuriyetinin payı %49,2'e düşürülmüştür. Müslüman cumhuriyetinin yanısıra Sırp cumhuriyetine de, Adriyatik Denizi'ne çıkış sağlayacak bir liman ve koridor imkanı verilmiştir.²⁷⁸

BM ve AT arabulucuları tarafından hazırlanan ve Ağustos 1994'te taraflara sunulan plan kısaca şu noktaları içermektedir:

"Devlet: Bosna-Hersek, Sırpların, Hırvatların ve Boşnakların cumhuriyetlerinden oluşacak 'Bosna-Hersek Cumhuriyetler Birliği'ne dönüştürülmüştür.

Sınırlar: Sırpların Cumhuriyeti Batı ve Doğu Bosna'dan oluşmakta ve bu iki toprak parçası kuzeyde 7 km genişliğindeki Brčko koridoru ile birbirine bağlanmaktaydı. Hırvatlara kuzeydeki Posavina'da iki küçük bölge ve güneyde Hersek'te bir büyük bölge pay edilmişti. Bosna Cumhuriyeti olarak adlandırılacak [Müslüman]Boşnak bölgesi ise her iki Sırp bölgesinin ortasında kalmaktaydı. Doğuda kuşatılmış bölgeler Srebrenitsa, Jepa ve Gorajde, batıda da Bihaç bölgesi bir karayolu koridoru ile Orta Bosnadaki Boşnak bölgesine bağlanmaktaydı. Yaklaşık olarak Sırlara %52, Boşnaklara %31 ve Hırvatlara %17'lik toprak pay edildi. Müslüman "Bosna Cumhuriyeti"nin kara ve demiryolu ile kuzeyde Sava nehrine ve güneyde Adriyatik kıyısındaki Ploče limanına bağlantıları garanti edilmekteydi. Bu koridorları BM Barış Gücü askerleri koruyacaktı.

²⁷⁷ Bora, Yeni Dünya Düzeni..., s. 135.

²⁷⁸ Bora, Yeni Dünya Düzeni..., s. 137.

Anayasa: Cumhuriyetler Birliği ve onun merkezi organlarının yetkileri geniş tutulacaktı. Bir cumhuriyetin başka bir devlete katılımı için Birliği oluşturan diğer devletlerin de onayının alınması veya BM Güvenlik Konseyi'nin bu katılımı mümkün kılması gerekmekteydi.

Askerden Arındırma: Ne birlik ne de tek tek cumhuriyetler askeri bir güce sahip olabileceklerdi. Mevcut askeri örgütlenmeler uluslararası organların kontrolünde silahsızlandırılacaktı.

Saraybosna: BM Saraybosna ve çevresini geçici bir süre için yönetecekti. Daha sonra da "Bosna Cumhuriyeti" başkenti olmak üzere Boşnaklara bırakılacaktı.

*Mostar: Hırvat Cumhuriyeti'nin başkenti olacak Mostar, AT tarafından geçici bir süre için yönetilecekti.*²⁷⁹

3.4. Washington Görüşmeleri ve Federasyon Andlaşması

ABD hükümeti, Bosna-Hersek'te barışa ulaşma faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla 1994 yılı Şubat ayı sonlarında Bosnalı Müslüman ve Bosnalı Hırvat liderlerle Hırvatistan Dışişleri Bakamını Washington'a davet etmiştir. Konfederasyon konusunda 4 gün boyunca süren müzakerelerden sonra, Bosna-Hersek Başbakanı Haris Silajdiç, Hırvatistan Dışişleri Bakanı Mate Graniç ve Eski Yugoslavya İle İlgili Uluslararası Konferans'ta Bosnalı Hırvat heyetinin başkanlığını yapan Kresimir Zubak 1 Mart 1994 tarihinde iki vesika imzalamışlardır. Bu vesikalar; Bosna-Hersek topraklarında Boşnak ve Hırvat nüfus çoğunluğuna sahip bir federasyon kuran çerçeve andlaşması ve Hırvatistan Cumhuriyeti ile federasyon arasında bir konfederasyon kurulması için hazırlık andlaşması taslağını oluşturmuştur.²⁸⁰

Bu federasyon andlaşmasına göre: Federal Devletin parlamentosu iki meclisten oluşacaktır. Birincisi, Müslüman ve Hırvatların nüfus oranlarına göre temsil imkanı bulacakları temsilciler meclisi niteliğinde bir meclis, ikincisi ise, 60 temsilciden oluşacak olan halk meclisidir. Bu ikinci mecliste Boşnaklar ve Hırvatlar eşit temsil imkanına sahiptiler. Diğer etnik grupların temsilcileri, temsilciler meclisinde nüfusları oranında temsil edileceklerdi. Temsilcilerin görev süreleri 4 yıl olacak, Başkan ve Başkan Yardımcısı doğrudan halk tarafından yine 4 yıllık bir süre için seçilecek ve Başkanlık iki etnik grup arasında dönüşümlü olacaktır. Başbakan ve yardımcısı biri Hırvat biri Boşnak olmak üzere 4 yıllık süre için seçileceklerdir. Burada dönüşüm

²⁷⁹ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 270.

²⁸⁰ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 63.

prensibi geçerli olmayacaktır. Başbakan öncelikli olarak dışişlerinden ve ülkenin savunmasından, Başbakan Yardımcısı da geriye kalan işlerin yürütülmesinden sorumlu olacaktır. Bakanlıkların dağılımı ise nüfus oranlarına göre yapılacaktır. Her kanton kendi temsilcilerini ve mahalli hükümetini seçecektir.

Federal devlette bir anayasa mahkemesi, bir yüksek mahkeme ve bir de insan hakları mahkemesi bulunacaktır. İnsan hakları mahkemesi AGİK, BM ve Avrupa Konseyi tarafından 1992 yılı Ağustos ayında yapılan Londra Konferansı'nda Eski Yugoslavya için tespit edilen insan ve azınlık haklarının korunması ve gerçekleştirilmesinden sorumlu olacaktır.²⁸¹

Washington Andlaşması'nın özellikle askeri açıdan yürürlüğe girmesi Bosna-Hersek ordusuna sadece moral desteği değil, aynı zamanda silah temin etme yönünden de büyük bir kazanç sağlamıştır. O tarihe kadar, bir yandan Sırlar diğer yandan da Hırvatlar arasında kalmış olan Boşnakların silah ve mühimmat temini mümkün olamamış ve andlaşma ile bu kuşatma biraz olsun açılmıştır.²⁸²

Bu Federasyon 1995 yılı sonunda imzalanan Dayton Andlaşması'na kadar yürürlükte kalmıştır. Bu tarihten sonra da Dayton Andlaşması hükümleri yürürlüğe girmiştir.²⁸³

3.5. Temas Grubu Planı

Temas Grubu; Fransa, İngiltere, Almanya, ABD ve Rusya arasında 1994 yılı yazında kurulmuştur²⁸⁴. Rusya'nın inisiyatifi ile kurulan Temas Grubu'nun en önemli amacı, eski Yugoslavya'daki çatışmaları askeri araçlarla değil, görüşmeler yoluyla çözmek olarak tespit edilmiştir. Bu çözüm şekline örnek olarak da, Hırvat-Boşnak barışını ve 1 Mart 1994 tarihinde gerçekleşen Federasyonu göstermişlerdir.²⁸⁵

5 Temmuz 1994 tarihinde hazırlanan harita taraflara sunulmuştur. Bu haritaya göre, Kuzeyde *Sanski Most* şehri de dahil olmak üzere Bihaç bölgesi, Orta Bosna'da ise Mostar'dan başlayarak Brčko'ya kadar uzanan geniş bir toprak parçası (Bosna-Hersek topraklarının %37,28'i) ve kuzeydoğuda *Posavina*'da bir arazi şeridi Boşnak-Hırvat Federasyonu'na bırakılacaktır. Bu üç bölgenin arasında kalan kuzeyde Banja Luka çevresinde büyük bir toprak parçası (%27,9) Krayina Sırları ile de sınır oluşturmak

²⁸¹ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 303-304.

²⁸² Hasan Ünal, "Balkanlar'da Son Askeri ve Siyasi Durum I", *Yeni Türkiye*, S. 3, Mart-Nisan 1995, s. 277-278.

²⁸³ Bu konuda bkz. aşağıda s. 67-69.

²⁸⁴ Samary, s. 166.

²⁸⁵ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 357.

üzere Bosnalı Sırlara bırakılacaktır. Bu arazi Posavina-Orta Bosna arasından geçen bir koridor ile (Brčko Koridoru) ile doğudaki Sırp bölgesine bağlanmaktaydı²⁸⁶. Ayrıca Bosna-Hersek'in doğusunda %20,06'lık toplam bir arazi şeridi de Bosnalı Sırlara bırakılacaktır. BM tarafından güvenli bölgeler kapsamına dahil edilmiş olan Saraybosna için ayrı bir statü öngörülüp, Gorajde, Jepa ve Srebrenitsa Boşnak-Hırvat Federasyonu'na bırakılacaktır. Saraybosna'nın 10 belediyesinden 9'u BM gözetimine bırakılacak, 10. bölge olan Pale ise Bosnalı Sırlara bırakılacaktır. Benzer bir statü de Mostar için sözkonusu olacak ve bu şehir AT yönetimine verilecektir.

Bosnalı Sırlar Temas Grubu Planı'nı reddetmişlerdir. Çünkü iddialarına göre bu plan, onların ayrı bir milliyet statüsünü ve ele geçirdikleri topraklar üzerindeki haklarını garanti etmemektedir. Bu topraklar olmadan da ayrı bir milliyet olarak varlıklarını sürdüremeyeceklerini düşünmekteydiler. Gerçekte ise, Bosnalı Sırların *Büyük Sırbistan*'a giden yolda elde ettikleri bu toprakları uluslararası topluluğa kabul ettirme gayretinde olmuşlardır. Ayrıca Doğu Bosna, Sırlar için stratejik öneme sahip olmuş ve bu topraklarda BM güvenli bölgeleri bulunması hesaplarını bozmuştur. Temas Grubu üyelerinden İngiltere, Fransa ve Rusya Sırların taleplerini dikkate alarak tekliflerinde değişiklik yapma eğilimleri nedeniyle, diğer üyeler ABD ve Almanya'nın tepkisiyle karşılaşmışlardır. Çünkü ABD ve Almanya, bu tür düzenlemelerin Sırp saldırganlığının ödüllendirildiğini düşünmüşlerdir. Sırlar da bu haliyle andlaşmayı imzalamamışlardır. Boşnak-Hırvat Federasyonu andlaşmayı herşeye rağmen kabul ederek 1995 yazına kadar Sırlara yapılacak baskı ile planın hayata geçirilmesini istemişlerdir. Fakat 1995'te Krayina Sırlarının Bosna-Hersek Sırları ile birleşme kararı almaları nedeniyle Temas Grubu Planı uygulanabilirliğini yitirmiştir.²⁸⁷

3.6. Barış Görüşmeleri ve Dayton Andlaşması

Bosna-Hersek'te yaşanan savaş, 1995 yılı yazına kadar, büyük bir askeri değişiklik olmadan devam etmiştir. Bosna-Hersek topraklarının %70'lik bölümü Sırların, %30'luk bölümü ise Boşnak-Hırvat Federasyonu'nun elindeydi. Bu durum Ağustos 1995'ten itibaren ciddi bir değişikliğe uğramıştır.

4 Ağustos 1995 tarihinde Hırvat birlikleri, 1991 yılında Sırlar tarafından işgal edilen *Krayina*'ya doğru saldırıya geçerek birkaç gün içerisinde ele geçirmişlerdir.

²⁸⁶ Fakat Brčko'da bu koridorun iyice daralması nedeniyle Sırlar doğu ve batı toprakları arasındaki bağlantının yeterince sağlanamayacağını ileri sürerek Temas Grubu Planı'na itiraz etmişlerdir.

²⁸⁷ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 358.

Krayina Sırlardan temizlenince Bihaç şehri kurtulmuş, Sırların yenilmezliği düşüncesi kınılarak Müslüman Boşnakların moralleri de yükselmiştir. Bunun üzerine Bosna-Hersek Ordusu, Krayina'yı Sırlardan temizleyen Hırvat Ordusu'nun da desteğiyle Bosna-Hersek'in batı bölümündeki Sırp işgal kuvvetlerine karşı, büyük bir saldırıya geçmişlerdir. Yapılan saldırılar neticesinde, Batı Bosna'daki Boşnak şehirleri birer birer kurtarılmaya başlanmıştır. Bu şekilde Eylül ayının ortalarında Güneybatı Bosna ve Batı Hersek'teki toprakların önemli bir bölümü Boşnak-Hırvat Federasyonu yönetimi altına girmiştir. Bosna-Hersek Ordusu'nun en büyük hedefi ise, Batı Bosna'daki en büyük şehir ve Sırların Pale'den sonra en büyük merkezleri olan Banya Luka'yı ele geçirmektir. Banya Luka'da alınsaydı Doğu Bosna hariç, tüm Bosna-Hersek'i (%70'den fazlası) kurtarmaları mümkün olabilecekti. Fakat Bosna-Hersek ordusu ülkenin yaklaşık %50'sini ele geçirmiş ve ABD'den gelen sert bir uyarı ile durmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra *Richard C. Holbrooke*, ABD adına, taraflar arasında barışı sağlama amacıyla mekik diplomasisine başlamıştır. Taraflar Holbrooke'un arabuluculuğu ile bir barış andlaşması'nın imzalanmasını kabul etmişlerdir.²⁸⁸

Bunun üzerine, 26 Eylül 1995 tarihinde New York'ta, Bosna-Hersek için bir ateşkes andlaşması imzalanarak dört yıldan beri devam eden savaş sona erdirilmiştir. 12 Ekim 1995 tarihinde yürürlüğe giren ateşkes sonrası tarafların ellerinde tuttukları topraklara, savaş öncesi (1991 verileri itibarıyla) nüfus yapısına göre bakıldığında, Hırvatların %17'lik nüfusla Bosna-Hersek topraklarının %28'ini, Sırların %31.3'lük nüfusla %48.5'ini elde etmişlerdir. Bu durum dikkate alındığında; Hırvatlar ve Sırların "kazananlar" olduklarını söylemek mümkündür. %43.7'lik nüfusa sahip Boşnaklar ise Bosna-Hersek topraklarının %28'ini kontrol edebilmekteydiler²⁸⁹

1 Kasım 1995 tarihinde ABD'nin Ohio Eyaleti'nin Dayton şehrindeki Wright-Patterson Hava Kuvvetleri Üssü'nde başlayan uzlaşma görüşmeleri üç hafta sürmüştür. Yapılan müzakerelerden sonra Bosna-Hersek Cumhuriyeti için nihai barış kararı ortaya çıkmıştır. 21 Kasım 1995 tarihinde, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Başkanı Aliya İzzetbegović, Hırvatistan Cumhuriyeti Başkanı Franjo Tuđman ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Başkanı Slobodan Milošević, 14 Aralık 1995 tarihinde Fransa'nın Başkenti Paris'te son imzaları atmak üzere Dayton Andlaşması'nı parafetmişlerdir.

²⁸⁸ Harun Yahya, 'Gizli El' Bosna'da, Vural Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 152-156.

²⁸⁹ M. Murat Taşar, "Dayton Antlaşması Bosna Hersek'in geleceğine dair düşünceler", *Ülke*, S. 12, 25-31 Ağustos 1996, s. 17.

Parafe seramonisinde, İzzetbegoviç “bu adil bir barış olmayabilir, fakat süren bir savaştan daha iyidir. Mevcut durumla ve mevcut dünyayla, daha iyi bir barış mümkün değil” sözleri ile Andlaşma’yı imzalamak durumunda kaldığını ifade etmiştir.²⁹⁰

Andlaşma’nın başarıyla uygulanmadığı sürece hayata geçirilemeyeceğini bilen BM Teşkilatı, bu amaca yönelik olarak “Uygulama Gücü” (Implementation Force-IFOR) adı verilen bir kuvvet oluşturmuştur. Bu kuvvet ağır ve gelişmiş silahlardan teçhizatlandırılmış, çoğunluğu NATO’dan olmak üzere 60 bin askerden meydana gelmiştir. ABD Başkanı Bill Clinton’un 27 Kasım 1995 tarihinde IFOR’a ABD’nin iştirakinin şart olduğu üzerine yapmış olduğu konuşmasında; “IFOR ateşe ateşle, hatta çok daha fazlasıyla karşılık verecek” demiştir. Ayrıca, IFOR içindeki askeri makamlar da çatışmaya hazır olacaklarını ifade etmişlerdir.²⁹¹

Andlaşma nihai olarak Paris’te imzalanmasına karşılık “Dayton Andlaşması” olarak tanınmıştır. Dayton Andlaşması 150 sayfalık bir “Genel Çatı Andlaşması”, 11 ek belge ve 102 haritayı kapsamaktadır²⁹² ve askeri düzenlemelerden insan haklarına, uygulama işleminden seçimlere ve Bosna-Hersek’in geleceğini idare edecek olan bir anayasaya kadar değişik konuları kapsayan değişik eklerden oluşmaktadır.

3.6.1. Genel Çatı Andlaşması

Genel Çatı Andlaşması, özetle, tarafların birbirlerinin müstakil eşitliklerine tam saygı göstererek, ilişkilerini AGİT belgelerine göre yürüteceklerini ve özellikle “Bosna-Hersek’in veya başka bir devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı herhangi bir eylemden kaçınacaklarını” belirtmektedir. Ayrıca taraflar andlaşmanın şartlarına tam itaat için, taahhütlerini belirtmişler ve onayladıklarını ifade etmişlerdir. Bu şartların ana başlıkları şunlardır:

- Askeri ve bölgesel dengeleme
- İki bağımsız birim arasında sınır çizimi
- Seçim programı
- Anayasa
- Bir hakemler kurulunun oluşturulması
- İnsan Hakları Komisyonu
- Mülteciler ve Sürgünler Komisyonu

²⁹⁰ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 271.

²⁹¹ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 271-272.

²⁹² M. Murat Taşar, “Dayton Antlaşması-II Bosna Hersek’in Geleceğine Dair Düşünceler”, Ülke, S. 15, 15-21 Eylül 1996, s. 14.

-Milli Eserler ve Bosna-Hersek Kamu Teşekküllerini Koruma Komisyonu
-İnsan haklarını, mültecileri ve sığınanları ilgilendiren şartlar
-Savaş suçları konusu üzerinde tam işbirliğini içeren uygulamanın askeri ve sivil yönleri

-Bosna-Hersek ve Sırp Cumhuriyetleri arasında milletlerarası olarak belirlenmiş sınırlar içerisinde karşılıklı tanıma.²⁹³

Genel Çatı Andlaşması'nın bu kısa özetini verdikten sonra tezimizle doğrudan ilgili olanlara diğer başlıklarda ayrıntıya girerek değineceğiz. Burada Dayton Andlaşması hakkında bir fikir vermesi açısından Ek'leri başlıklar halinde vermeyi uygun gördük. Dayton Andlaşması Genel Çatı Andlaşması ile birlikte şu 11 Ek'ten oluşmaktadır²⁹⁴ :

- Hava Barış Andlaşması'nın Askeri Kısmı Üzerine Andlaşma (EK 1, 1/2 ve 2/2)
- NATO ve Personelinin Statüsünü İlgilendiren NATO ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti Arasındaki Andlaşma (EK 1A)
- Hırvatistan Cumhuriyeti ve NATO Arasında NATO ve Onun Personelini İlgilendiren Andlaşma ve Federal Yugoslavya ve NATO Arasında NATO ve Personelinin Statüsünü İlgilendiren Andlaşma (EK 1A'ya Açıklama)
- Bölgesel İstikrar Konusunda Andlaşma (EK 1B)
- İçişleri Girmiş Sınır Hatları ve İlgili Konular Üzerinde Andlaşma (EK 2)
- Seçimler Üzerinde Andlaşma (EK 3)
- Bosna-Hersek Anayasası (EK 4, 1/2 ve 2/2)
- Hakemler Kurulu Üzerine Andlaşma (EK 5)
- İnsan Hakları Üzerine Andlaşma (EK 6)
- Mülteciler ve Yerinden Edilmiş Kişiler Üzerine Andlaşma (EK 7)
- Ulusal Varlıkları Koruma Komisyonu Üzerine Andlaşma (EK 8)
- Kamu Kurumları Üzerine Andlaşma (EK 9)
- Yüksek Düzeyli Temsilciler Üzerine Andlaşma (EK 10)
- Uluslararası Polis Gücü Üzerine Andlaşma (EK 11)

²⁹³ The Dayton Peace Agreement, "General Framework Agreement", U. N. Doc. S/1995/999.

²⁹⁴ Andlaşma Ek'leri hakkında bkz. The Dayton Peace Agreement.

III. BÖLÜM

İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR VE BOSNA-HERSEK İÇ SAVAŞI

1. İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR KAVRAMI

Bosna-Hersek'teki iç savaş esnasındaki çatışmalar süresince, Bosna-Hersek başta olmak üzere eski Yugoslavya topraklarının birçok yerinde yoğun ve sistematik olarak, insan hakları ile insani hukuk ağır şekilde ihlal edilmiştir. İnsan hakları ihlallerinin büyük bir çoğunluğunu "etnik temizleme" (belli bir bölgede kontrolü elinde bulunduran etnik grubun diğer etnik grupları o bölgeden zorla çıkarması veya çeşitli yollarla bertaraf etmesi) oluşturmuştur.

Etnik temizlik uygulamasında taciz edip eziyet vermek, ayırım yapmak, dövmek, işkence etmek, ırza geçmek, yargısız infazlar yapmak, bölgeden çıkarmak, sivil halkın bulunduğu merkezleri bombalamak, insanların yerlerini zorla değiştirmek, mallarına el koymak, evlerini, ibadet yerlerini ve kültürel müesseselerini tahrip etmek gibi fiiller de dahil olmak üzere, çeşitli metodlar kullanılmıştır.

Uluslararası hukukta, insanlığa karşı suç oluşturan fiiller, etnik, dini ve siyasi gruplara uygulanan öldürme, sürgün, işkence ve başka kitlesel zalimliklerdir. Bu davranışlara maruz kalanlar, düşman devletin vatandaşlarıysa bu fiiller kelimenin dar anlamıyla "savaş suçu" sayılmaktadır. Buna karşılık, bu fiiller bir devlet tarafından kendi halkına uygulanmışsa -savaşla ilgili olması şartıyla- uluslararası hukuka göre cezalandırılabilen bir insanlık suçudur. İnsanlığa karşı işlenen suçları yargılayan bütün mahkemeler, hükümlerinde Nüremberg Mahkemesi'nin yorumlarına dayanmıştır.²⁹⁵

Ayrıca, insanlığa karşı suçlar kavramı, 'insan kişiliğine saygı' esasından hareket ederek, bu kişiliği ve hakları korumanın uluslararası hukukun amaçlarından birisini oluşturduğu fikrinden kaynaklanmaktadır²⁹⁶.

1.1. İnsanlığa Karşı Suçlar

İnsanlığa karşı suçlar, önceleri "savaş suçluları" ile birlikte ele alınmış ise de kısa bir süre sonra müstakil bir konu olduğu ispatlanmıştır. Bu konuda özellikle iki

²⁹⁵ Muzaffer Sencer, "İnsan Hakları ve Savaş", *İnsan Hakları Yılığ*, C. 12, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 50-51.

²⁹⁶ Sulhi Dönmezer-Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, C. III, Onbirinci Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 1994, s. 541.

terim kullanılmaktadır: Jenosit (genocide) ve İnsanlığa Karşı Suçlar (Crime contre l'humanite).²⁹⁷

Bir saldırı savaşının veya uluslararası andlaşmalara, sözleşmelere ve garantilere aykırı bir savaşın planlanması, hazırlanması, başlatılması, yürütülmesi ve bu fiillerden herhangi birinin gerçekleşmesi amacıyla ortak bir plana katılma ya da bu amaçla gizlice anlaşma *barışa karşı suçlar* içinde değerlendirilmektedir.²⁹⁸

Savaş suçları; savaş kanunları ve geleneklerinin çiğnenmesi anlamına gelen ve işgal edilen devletin sivil halkının ya da bu devletteki sivil halkın öldürülmesi, kötü davranışa uğratılması, emeğinden faydalanmak amacıyla ya da başka maksatlarla yerinden edilmesi, savaş esirlerinin, deniz yolcularının öldürülmesi, kötü muameleye uğratılması, rehinelere öldürülmesi, kamusal ya da özel mülklerin yağmalanması, kent, kasaba ve köylerin amaçsızca ve askeri gerekçe olmaksızın yakılıp yıkılması gibi faaliyetleri ihtiva etmektedir.²⁹⁹

İnsanlığa karşı suçlar ise; barışa karşı suç ya da savaş suçuyla ilgili olarak sivil halka karşı işlenen öldürme, yoketme, köleleştirme, sürgün etme ve benzeri insanlık dışı fiillerle siyasi, ırki veya dini gerekçelerle zulüm yapmak demektir.³⁰⁰

Genocide terimi Yunanca; “genos”, ırk, kabile; “cide”, öldürmek kelimelerinden türetilmiştir ve “soykırım” anlamına gelmektedir. Fakat konuyu tam olarak açıklayamadığı için, Brüksel’de toplanmış olan “Ceza Hukukunun Birleştirilmesi Milletlerarası 8. Konferansı”nda tenkid edilmiş ve bu kelimenin yerine, “insanlığa karşı suçlar” terimini kullanmak daha uygun bulunmuştur.³⁰¹

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Müttefikler tarafından yakalanabilen Almanya’daki Nasyonal Sosyalist rejimin sorumluları mahkemeye sevk edilmişlerdir. Çok sayıdaki davanın en önemlisi, önemli sanıkların yargılandığı Nuremberg duruşması olmuştur. Sanıklar savaş kışkırtıcılığı yapmak ve savaşa sebep olmakla suçlanmışlardır. “İnsanlığa karşı işlenmiş suçlar” bile ancak savaşla ilişkili oldukları ölçüde Nuremberg’de incelenebilecekti. Çünkü sanıkların yargılanabileceği hiçbir uluslararası yazılı kaynak yoktu.³⁰² Bu amaçla, 8 Ağustos 1945 tarihli ve ABD, İngiltere, Fransa ve

²⁹⁷ Faruk Erem, *İnsanlığa Karşı Cürümler*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1948, s. 5.

²⁹⁸ Nazım Poroy, *Nüremberg Davası, Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Sağlama ve Koruma Türk Grubu Yayınları*, Ankara, 1948, s. 14.

²⁹⁹ Poroy, s. 14-15.

³⁰⁰ Sencer, “İnsan Hakları ve Savaş”, s. 52.

³⁰¹ Erem, s. 5.

³⁰² Claude David, *Hitler ve Nazizm*, Çev: Hüseyin Boysan, 1. Baskı, İletişim Yayınları, 1991, s. 116.

Sovyetler Birliği arasında Londra’da imzalanan 29 maddelik “Uluslararası Askeri Mahkeme Statüsü”nde düzenlemeler yapılarak, mahkemenin yetkisi, vereceği cezalar ve yargılama usulüne ilişkin kurallar saptanmıştır. Bu statüye göre mahkeme adı geçen devletlerden her birinin atayacağı dört hakimden kurulmuş ve savcılık makamı da aynı şekilde seçilen dört savcıdan oluşmuştur.³⁰³ Ayrıca bu statüde “İnsanlığa karşı suçlar” kavramına ilk olarak yer vermiştir. Bu kavram savaş sırasında veya daha önce olsun, sivil kesime karşı yapılan her türlü insanlık dışı uygulamayı içermektedir.³⁰⁴

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme (1948) soykırımı yasaklamakla dolaylı olarak “halkların” ve “toplulukların” yaşama hakkını güvenceye almaktadır³⁰⁵.

BM Genel Kurulu 11 Aralık 1946 tarihli oturumunda aldığı bir kararla insanlığa karşı işlenen suçların, önlenmesini ve işlendikleri taktirde cezalandırılmasını sağlamak için örgütün Ekonomik ve Sosyal Meclisini bir sözleşme projesi hazırlamakla görevlendirmiştir. Genel Kurulun kararı aynı zamanda dayandığı şu gerekçe ile insanlığa karşı işlenen suçun bir tanımını yapmaktaydı:

*“Adam öldürmek bir ferdin yaşama hakkını tanımamak olduğu gibi genocide [jenosit] de kıl halinde insan gruplarının var olma haklarını inkar etmek demektir. Böyle bir inkar insan vicdanını kuvvetle sarsacağı gibi bu grupların kültür alanında ve diğer sahalardaki yardımlarından mahrum etmek suretiyle insanlığı büyük kayıplara da uğratar ve gerek ahlak kaidelerine gerekse Birleşmiş Milletlerin fikir ve gayelerine aykırılık teşkil eder. Irk, din, siyaset veya diğer bağlarla vücut bulmuş toplulukları kısmen veya tamamen yok eden genocide [jenosit] suçunun bir çok yerlerde bir çok defalar işlendiği görülmüştür. Bu suçun önlenmesi ve cezalandırılması milletlerarası faydalar sağlayacak bir keyfiyettir.”*³⁰⁶

BM Genel Kurulunun kararından sonra bir sözleşme projesini hazırlamak amacıyla Ekonomik ve Sosyal Meclis çalışmalarına başlamış ve çalışmaların sonucunda oluşturulan proje onaylanmak üzere Genel Kurul’a sunulmuş ve üye devletlerin de onayı

³⁰³ Edip F. Çelik, *Milletlerarası Hukuk*, 2. Baskı, C. 1, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 229.

³⁰⁴ Tekin Akıllıoğlu, “İşkencenin, İnsanlık Dışı, Aşağılayıcı Zalimce Davranışların ve Cezaların Önlenmesi”, *İnsan Hakları Yılı*, C. 10-11, Ankara, 1988-1989, s. 31.

³⁰⁵ Tekin Akıllıoğlu, *İnsan Hakları I Kavram, Kaynaklar ve Korunma Sistemleri*, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 164.

³⁰⁶ Zeki Mesud Alsan, “Bir ‘Milletlerarası Ceza Divanı’ Kurulması İlgili Fikirler ve Teşebbüsler I”, *AÜHFD*, C. VIII, S. 3-4, Ankara, 1951, s. 7.

ile “Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme” 12 Ocak 1951’de yürürlüğe girmiştir.³⁰⁷

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 9 Aralık 1948 tarihinde kabul edilmiş olan “Jenositin Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme”³⁰⁸ ile jenosit bir uluslararası hukuk suçu sayılmış ve önlenmesi için uluslararası işbirliğine gerek duyulduğu belirtilmiştir. Sözleşme, jenosit suçunun bir tanımını da yapmıştır (md.2). Bu maddeye göre; “jenosit, milli, etnik, ırki ve dini bir grupu [grubu] kısmen veya tamamen imha etmek maksadiyle aşağıdaki fiillerden her hangi [herhangi] birinin irtikap olunması [işlenmesi] demektir.

a) Grup azalarının katli;

b) Grup azalarının bedeni ve akli melekelerinin [yeteneklerinin] ciddi surette haleldar edilmesi [bozulması];

c) Grubun [grubun], bedeni varlığının kısmen veya tamamen imhasına müncer [sebe] olacak hayat şartlarına kasten tabi tutulması;

d) Grup içinde doğumları sektete uğratabilecek tedbirler alınması;

e) Bir grup çocuklarının diğere bir gruba [gruba] zorla nakledilmesi.”³⁰⁹

jenositi oluşturan fiiller olarak kabul edilmiştir. Etnik grupları ortadan kaldırmak amacıyla girişilecek diğere başka eylem ve işlemler de, günümüz şartlarında, bu suçu oluşturmaktadır³¹⁰.

Aynı sözleşmenin Üçüncü Maddesine göre de: Jenosit, jenosit için işbirliği, jenosit için doğrudan doğruya ya da toplu kışkırtma, jenosit yapmaya teşebbüs, jenosite suç ortaklığı fiilleri cezalandırılacaktır.³¹¹

³⁰⁷ Münci Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Yenilenmiş 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 40.

³⁰⁸ Resmi Gazete, 29 Mart 1950, S. 7469, “Jenosit’in Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme”, s. 18199-18200.; Yüksel İnan, “Bulgaristan’daki Türkler ve Uluslararası Hukuk Açısından Hukuksal Statüleri”, *İnsan Hakları Yılığ*, C. 10-11, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Deleme Merkezi Yayınları, Ankara, 1988-1989, s. 82: Sözleşme yürürlüğe girdiği tarihten itibaren geçerli olmak üzere, on yıllık bir süre için yapılmıştır. Ancak bu sürenin sonunda taraflardan biri sözleşmeyi kendisi açısından sona erdirmeyeği takdirde, Sözleşme ilgili devlet açısından beşer yıllık süreler için yürürlükte kalacaktır (md 14). Yani Sözleşme, otomatik yenilenme kaydını içermektedir ve günümüze kadar hiç bir devlet, bu sözleşmeyi kendisi açısından sona erdirmiş değildir.

³⁰⁹ Resmi Gazete, 29 Mart 1950, S. 7469, s. 18199.

³¹⁰ Akallıoğlu, “İşkencenin...”, s. 82.; Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, II. Kitap, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990, s. 172.

³¹¹ Resmi Gazete, 29 Mart 1950, S.7469, s. 18200.

Nuremberg Statüsünün Altıncı Maddesinin (c) Paragrafı ise *insanlığa karşı suçları* şöyle tanımlamaktadır:

*“İnsanlığa Karşı Suçlar, yani savaştan önce ya da savaş sırasında, sivil halka karşı işlenen katil, imha, tutsak olarak kullanma, sürgün ve diğer insanlık dışı fiiller, ya işlendikleri ülkenin iç hukukunun ihlali olsun ya da olmasın, Mahkemenin yetki alanına giren herhangi bir suçun işlenmesi ya da suçla ilgili olarak siyasal, ırksal ya da dinsel nedenlerle işlenen zulüm hareketleri[ne denir]. Söz konusu suçlardan herhangi birini işlemek için ortak bir tasarının ya da işbirliğinin düzenlenme ya da yürütülmesine katılan önderler, düzenleyiciler, kışkırtıcılar ve suç ortakları, böyle bir tasarının yürütülmesinde herhangi biri tarafından yapılan bütün fiillerden sorumludurlar.”*³¹²

Ayrıca, günümüzde, sözleşmeyi sayılan eylem ve işlemlerle sınırlı kabul etmek hatalı ve mevcut şartlara uymayan bir değerlendirme yapmak demektir. Bir topluluğu millet yapan maddi ve manevi unsurların bütünüyle ya da kısmen tahrip edilmesi, o milletin bütünüyle ya da kısmen tahribine yol açar. Bir grubun ekin ve sürülerinin bütünüyle ya da kısmen tahribi, şehir ve köy sivil halkının kitle halinde sistemli bir bombardımana tabi tutulması, köylülerin çalıştıkları sırada tarlaların, pazar yerlerinin, okul ya da mabet gibi kalabalık noktaların bombardımanı, siyasi kurumların yok edilmesi ve kültür ve törelere gelişme yollarının tıkanması jenosit fiilleri sayılmalıdır.³¹³

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 26 Kasım 1968 tarihli bir kararla, savaş suçlarıyla insanlığa karşı işlenen suçlarda zamanaşımı işlemeyeceğini, Nüremberg Statüsü ile Mahkeme Kararında yer alan ilkelerin uluslararası hukuk kuralı niteliğinde olduğunu kurala bağlayan bir sözleşme kabul etmiştir. “Savaş Suçlarının ve İnsanlığa Karşı Suçların Zaman Aşımından Yararlandırılmamasına İlişkin Sözleşme” 11 Kasım 1970’de yürürlüğe girmiştir.³¹⁴

Yukarıdaki andlaşmalarda sıralanan suçlarda suçu işleyenlerle buna hedef olanlar arasında ferdi bir bağ bulunmamaktadır. Jenosit örgütlenmeyi gerektirmekte ve önceden tasarlanmaktadır. Ayrıca örgütlenme ve önceden tasarlanmaya dayanan jenosit ile belirli siyasi ve ekonomik yönetim türleri arasında sıkı bağlar bulunmaktadır.

³¹² Poroy, s. 14-15, 66.; Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Lütem, *Harp Suçları ve Devletlerarası Hukuk*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1951, s. 65-66.; Ataöv, s. 325.

³¹³ Türkaya Ataöv, “Savaş Suçları Uluslararası Mahkemesi: Jenosit Oturumu”, AÜSBFD, C. XXIII, S. 2, s. 326.

³¹⁴ Akilhoğlu, “İşkencenin...”, s. 31.; Kapani, s. 40. Ayrıntılı bilgi için bkz. aşağıda s. 83.

Nazizm ve faşizm gibi ferdi ve milli, temel hakları reddeden sistemler jenositin oluşmasına müsait olmuştur.³¹⁵

Jenositte maddi unsur, yani suç sayılan bir insan davranışı bulunduğu gibi, psikolojik unsur da vardır; yani, suçlu belirli bir insan grubunu ortadan kaldırmak amacındadır ve suç niyeti açıktır³¹⁶. Bosna-Hersek'te olduğu gibi, askeri güç ve kullanılan silahlar arasında Boşnaklar aleyhine dengesizlik, topyekûn savaş, kitle halinde yok etme stratejisi, yasaklanmış silah ve fiillere başvurulması suçun niyetini ortaya koyan olgular ve göstergelerdir.

Bütün bu fiiller tek kişinin ya da bir avuç insanın yapamayacağı kadar geniş ve kapsamlıdır. Etnik, ırki ya da dini bir grubun, tamamen ya da kısmen imha edilmesi, ancak bir devletin örgütleyebileceği bir fiildir. Jenosit gibi büyük çaplı bir suç ancak devletin koruyucu, öncülük edici kanatları altında işlenebilir niteliktedir. Yani, jenosit suçunu ya bizzat devlet işlemekte veya korumaktadır. Jenosit devlet ülkesi dışında bir topluluğa uygulamıyorsa, o takdirde sözkonusu devletin ikinci topluluğa emperyalist bir saldırıda bulunması da gerekmektedir.³¹⁷

2. BOSNA-HERSEK'TE İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR

İnsanlığa karşı suçlar kelimesi, günümüzde “etnik temizlik” kelimesiyle de ifade edilmektedir. Ancak etnik temizlik, insanlığa karşı suçların alt dallarından birisini oluşturmaktadır. Çalışmamızın bu ve bundan sonraki bölümlerinde insanlığa karşı suçlar kelimesiyle birlikte, etnik temizlik kelimesini de kullanacağız. Bosna-Hersek'te bütün dünyanın şahit olduğu etnik temizlik faaliyetleri yaşanmıştır. İç savaşın başlarında bu faaliyetler nisbeten gizli kalabilmişse de daha sonraları gizliliğini muhafaza edememiştir.

Sırp Enformasyon Bakanı Vilibor Ostojić etnik temizlik politikalarını şu sözleri ile ifade etmiştir:

“Avrupa bize karşı çıkıyor. Bunun sebebini anlamak mümkün değil. Oysa Bosnalı Müslümanlar, Arnavutluk ve Bulgaristan'daki Türk azınlık, Türkiye ile birleşmek için bir Müslüman koridoru yaratmaya çalışıyorlar. İslam, her yerde güçleniyor. Hristiyan Lübnan ve Kıbrıs düştü. Müslümanların parası, ideolojisi ve

³¹⁵ Ataöv, s. 325.

³¹⁶ Ataöv, s. 326.

³¹⁷ Poroy, s. 79.; Ataöv, s. 326.

*hepsinden önemlisi giderek büyüyen insan gücü var. Amacımız, Avrupa'daki İslam istilasına son vermektir, bu nedenle biz, Haçlı Ordusunun misyonunu üstlendik”*³¹⁸.

Etnik temizlik bölgenin işgal edilmesi için yapılmamıştır, zaten neredeyse tamamen savunmasız bir bölgeyi işgal etmek de zor olmamıştır³¹⁹. Bosnalı Sırpların lideri Radovan Karadžić; “ istersek, Saraybosna’yı hemen ele geçiririz. Yapmayacağız. Çünkü biz Müslümanlarla birarada yaşamak istemiyoruz” sözleriyle etnik temizlik isteklerini açıkça vurgulamıştır³²⁰.

Bosna-Hersek’te yapılanlar bazı farklılıklara rağmen SS’lerin yaptıklarıyla benzerlikler içermektedir. Naziler yok etme kampanyalarını, bilinen “Germen” etkinliğiyle yürütmüşken, Sırp kurbanlarının acılarını uzatan daha kaba yöntemler kullanmışlardır. Tecavüzlerin sistemli yapılması, çocukları tankların paletleri altına atmak, ana-babalarının gözleri önünde ağaçlara ve haçlara germek, Omarska kampında tutukluların testere ile idam edilmeleri, Brcko’da binlerce insanın cesedinin gübreye ve hayvan yemine çevrilmesi gibi sadizme varan uygulamalar içermiştir. Naziler toplama kamplarında yeterince durduğu düşünülen insanların gitmelerine izin vermişlerdir. Gaz odaları ise, kadınların ve çocukların topluca öldürülmelerinin birçok SS askerini derin bir şekilde etkilemesini engellemek amacıyla kullanılmıştır.³²¹

2.1. Sivillerin Katledilmesi

Sırp askeri güçleri ve özellikle Çetnik milisleri ele geçirdikleri hemen her yerde toplu kıyımlar gerçekleştirmişlerdir. Doğu Bosna’da insanlar kitleler halinde köylerinde öldürülmüş, Kuzey Bosna’da cinayetler daha ziyade toplama kamplarında gerçekleştirilmiş, Batı Bosna’da Sırp güçleri içinde, esirlerin askeri yargıya teslim edilmesini talep eden unsurlar ile zorla göç yanlısı Sırp milliyetçileri arasında ihtilaf çıkmış ve sonuçta duruma hakim olan milliyetçiler toplama kamplarında toplu kıyımlar gerçekleştirmişlerdir.³²²

Sırpların yapmış oldukları katliamlar özellikle genç nüfusu hedef almıştır. Genç erkeklerin öldürülmesi ve genç kadınların ırzına geçilmesi Bosna-Hersek’te Sırp olmayan nüfusun ve özellikle müslümanların imhasına dönük bir strateji olarak

³¹⁸ Kamil Bayraktar, *Mesaj*, 17-23 Ağustos 1992’den aktaran, İlhan, s. 30.

³¹⁹ Khan, s. 20.

³²⁰ *Milliyet Gazetesi*, 14 Mayıs 1992, s. 15.

³²¹ Khan, s. 22-23.

³²² Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 144.

benimsenmiştir. Müslüman ve Hırvat toplumlarının ileri gelenleri ve din adamları da öncelikle öldürülenler arasında yer almıştır.³²³

Boşnak bilim adamı Fikret Karçiç Bosna-Hersek'te Sırpların Boşnakları öldürmelerinin sebeplerini şöyle açıklamaktadır; "...Boşnakları sadece Müslüman oldukları için katlediyorlar. Sırp milliyetçileri Bosna-Hersek'te yürüttükleri savaşla, Türklerden 1389 Kosova meydan savaşındaki yenilgilerinin intikamını aldıklarını söylüyorlar. Kısaca Sırp, Müslüman Boşnakları Osmanlı devletinin devamı biçiminde kabul ettileri için öldürüyorlar...."³²⁴

Sırp katliamlarını Müslüman komşuları hakkında ürettikleri fantaziler ve mitlerle meşru hale getirmişlerdir. Bu amaçla; Bosna'da yaşayan Sırp memurlarının ve halkının, Müslümanların Sırp erkeklerini öldürecekleri bir soykırım listesi hazırladıklarına, Sırp kadınlarının da "yeniçeriler üretmek amacıyla" haremlere kapatılacağına nasıl inandırıldıkları belgelenmiştir.³²⁵

Roy Gutman³²⁶, *Bosna'da Soykırım Günlüğü* adlı kitabında Banja Luka'da "etnik temizlik"i yürüten *Milovan Milutinovic* ile karşılaşmasını anlatmaktadır. Gutman Milutinovic ile görüşmeye gittiğinde, Sırlara karşı, Müslümanların bir "Cihad" hazırlığı içinde olduklarını iddia ettiğini ve "Sırp Kadınına Yapılan Tecavüzler" başlıklı bir broşürü kendisine okuduğunu aktarmaktadır. Broşüre göre;

"Balkan ülkesinin sıcak güneşi altında, insanların gözlerinden ve kulaklarından gerdanlıklar, kolyeler yapıldı; kafatasları yarıp beyinleri çıkarıldı; vücutları süngülenip bağırsakları döküldü. Bütün bunlar, bir kez daha, Sırp halk düşmanları geleneklerinin bir parçası oldu.(...) Saraybosna'daki İslamcı fundemantalistlerin emirleri doğrultusunda, 17-40 yaş arası sağlıklı Sırp kadınlar tecavüze uğruyor ve özel muameleye tabi tutuluyorlardı. Temelleri çok eskiye dayanan korkunç planlara göre; bu kadınlar, İslam cumhuriyeti sınırları içindeki bölgede yeniçeri neslinin sayısını çoğaltmak için Ortodoks İslam tohumlarıyla hamile bırakılmalydılar. Bu niyetle yapılan uygulamalarla Sırp kadınlara karşı dört büyük suç işlenmiş oldu: Kadınlar ailelerinden zorla koparıldılar, istemedikleri tohumlarla

³²³ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 145.

³²⁴ Fikret Karçiç, "Sırp Katliamı ve Batının İkiyüzlülüğü", *İzlenim*, S. 2, Şubat 1993, s. 21.

³²⁵ Khan, s. 24.

³²⁶ Roy Gutman Bosna-Hersek'te yaşanan etnik temizliği ortaya koyan raporlarıyla 1993 Yılı *Pulitzer Ödülü*'nü almıştır.

*hamile bırakıldılar, yabancıların kadınları oldular ve benliklerinden uzaklaştırıldılar.*³²⁷ Bu broşür birçok şeyi ortaya koymaktadır.

Hırvatistan Sağlık Bakanlığı Kasım 1992'de, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'da 326 bin kadar kişinin öldüğünü belirlemiştir. Bundan önce Bosna Dışişleri Bakanı Haris Slajdić, 138 bin Bosnalının öldürüldüğünü açıklamıştır³²⁸.

2.2. Psikolojik Baskılar

Bosna-Hersek'te devam eden iç savaş boyunca özellikle Müslüman Boşnaklar, kuşatma altındaki yerleşim merkezlerinde ve tutuklanıp yerleştirildikleri toplama kamplarında, sürekli ölüm tehdidi ve tehlikesi içinde yaşamak zorunda bırakılmalarından dolayı psikolojilerinde tamiri güç, ciddi bozukluklar meydana gelmiştir. Ayrıca, insanların yaşadıkları bölgelerden ayrılmak zorunda kalmaları, aile fertlerinin dağılması, açlık, sağlıklı hayat şartları içinde yaşamak zorunda kalmaları ve özellikle nesli bozmak amacıyla yapılmış olan sistemli tecavüzler, geleceğe yönelik umutsuzluklara sebep olmuştur.

2.2.1. Toplama Kampları

1992 yılı Ağustos ayı içerisinde dünya televizyonlarında çıkan haber ve görüntüler ilk defa toplama kamplarının varlığını gündeme getirmiştir. Akla gelebilecek her türlü baskı ve işkence metodlarının uygulandığı bu kampların sayısı tam olarak bilinmemekle beraber 105'ten fazla olduğu tahmin edilmektedir.³²⁹ Özellikle Sırpların kontrolündeki kamplarda tutulan insanların, her an ölüm tehlikesi ile birlikte yaşamak durumunda bırakılmaları dolayısıyla psikolojik yönden çok yıpranmışlardır.

L' express dergisinin 5 Şubat 1993 sayılı nüshasında tespit edebildiği kamplar şunlardı:

Sırpların kontrolündeki kamplar: 1-Bosanski Novi, 2-Prijedor (Karaterm), 3-Ternopolje, 4-Omarska, 5-Manjaca, 6-Kotor Varos, 7-Bosanski Brod, 8-Doboj, 9-Modrica, 10- Bosanski Samac, 11-Brcko, 12-Brezovo Polje, 13-Bijeljina, 14-Zvornik, 15- Sekovici, 16-Vogosca, 17-Rogatica, 18-Visegrad, 19-Gorazde, 20-Foça, 21-Trebinje.

³²⁷ Gutman, s. 42-43.

³²⁸ Muhyiddin Shakoor, "Bosna'da Terör Sona Ermeli", Çev: Aylin Şasa, *İzlenim*, S. 6, Haziran 1993, s. 71.

³²⁹ Newsweek, 17 Ağustos 1992'den aktaran, Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 13.

Hrvatların kontrolündeki kamplar: 1-Slovonski Brod, 2-Odzac, 3-Livno, 4-Mostar, 5-Caplijna, 6-Ljubunski.

Boşnakların kontrolündeki kamplar: 1-Cazin, 2-Zenica, 3-Visoko, 4-Konjic, 5-Tarçin, 6-Saraybosna.³³⁰

Tadeusz Mazowiecki'nin başkanlığındaki bir BM İnsan Hakları Komisyonu'nun raporunda; Sırların 30 bin kişiyi öldürdükleri düşünülen Prijedor bölgesindeki Müslüman ileri gelenlerinin, detaylı bir şekilde düzenlenmiş bir listeye bakılarak Omarska toplama kampında nasıl yok edildiklerini ayrıntılarıyla açıklamıştır. Listedekiler; iş adamları, gazeteciler, imamlar, akademisyenler ve hatta ünlü atletlerdir.³³¹

2.2.2. Kadınlara Yapılan Sistemli Tecavüzler

Bosna-Hersek'te savaşın bir boyutunu da Sırların Müslüman kadınlara karşı sistematik bir şekilde uyguladıkları tecavüzler oluşturmuştur. Tecavüzler için *sistematik* kelimesini kullanmak yerinde bir ifadedir. Çünkü, Boşnaklara esir düşen Sırp asker ve milislerinin bazıları da bu işi istemedikleri halde komutanlarının baskıları ile yaptıklarını itiraf etmişlerdir. Sistematik tecavüzler, Bosna-Hersek'te "Sırp tohumları" bırakmak amacıyla, genetik asimilasyon aracı olarak tasarlanmıştır³³² ve savaş taktiği olarak kullanılmıştır³³³.

Tecavüz, savaşın bir yan ürünü olmaktan çok, Müslümanların moralini bozmak ve onları göçe zorlamak için Sırlar tarafından bilinçli olarak kullanılan bir araç olmuştur. Tecavüze uğrayanlar arasında 6-7 yaşlarındaki çocuklardan, 60-70 yaşlarındaki ihtiyar kadınlara kadar insanlar vardır. Bunların büyük bir kısmı ya yaralanmalar ya da geçirdikleri psikolojik travmalar sonucu hayatlarını kaybetmişlerdir.³³⁴

Bosna-Hersek'teki Müslüman kadınlara, organize ve sistematik bir şekilde alıkonulup ırzlarına geçildiği haberleri üzerine Güvenlik Konseyi 18 Aralık 1992 tarihinde, bu vahşet olaylarını kınamıştır.³³⁵

Bosna Hersek hükümeti 1993 yılı Mart ayında 13 bin müslüman kadının tecavüze uğradığını belgelemiştir. Zagreb'teki Bosnalı kadın mülteci örgütü

³³⁰ Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 13.

³³¹ Khan, s. 22.

³³² Khan, s. 24.; Gutman, s. 132.

³³³ Gutman, s. 124.

³³⁴ Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 14.

³³⁵ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 74.

Tresnyevka, esir kadınların fahişeliğe zorlandığı 17 genelevin varlığını tesbit etmiştir. Bu olaylar tamamen bilinçli ve sistematik faaliyetlerdir. Tecavüzlere sadece göz yumulmuyor, hem düşmanı aşağılayıcı bir faaliyet olarak, hem de bazı askerlerin ve milislerin saldırılar sırasında söylediği gibi “Bosna’ya Sırp tohumları ekme” planının bir parçası olarak da tecavüzler teşvik edilmiştir. Bir çok yerde tecavüzlerin Sırp milislerce filme alınarak gösterime sunulması, bu eylemin sistematikliğinin bir delilidir. Kadınların önemli bir kısmı çocuklarını doğurmak istememişlerdir. Pek çok kadın ilkel ve sağlıksız şartlarda kürtaj yaptırarak veya kendi başına ilkel metodlarla bebeğini düşürmek durumunda kalmıştır. Bu şekilde hayatını kaybeden veya hayati tehlike atlatan bir çok kadın olduğu tesbit edilmiştir.³³⁶

Bosna-Hersek’te Sırpların kurduğu 17 tane tecavüz kampı tespit edilmiştir. Bu kampların bulundukları yerler şuralardır:³³⁷

1-Bosanski Gradiska’daki kamp, 2-Kozarac yakınlarındaki Dip Jale bıçkı fabrikası, 3-Kotor Varos’daki bıçkı fabrikası, 4-Velagici’deki özel evler, 5-Doboj’daki Cafe Perco, Cafe Vestfallia ve Hotel Galep, 7-Caparde Mobilya Teşhir Salonu, 8-Boljkovica köyündeki evler, 9-Vogosca’daki Cafe Sonja, 10-Saraybosna’daki Vraca öğrenci yurdu, 11-Saraybosna yakınlarındaki Soulac’daki evler, 12-Rogatica’daki Ortodoks Papazlar Evi, 13-Rogatica’da bir okul, 14-Vilina Vlas’daki Spa Oteli, 15-Miljevina’da bir otel, 16-Foça’da bir ilkokul, 17-Kolinovik’de bir ilkokul.

Tecavüz kamplarından kaçabilen yada herhangi bir şekilde kurtulmayı başaran kadınların anlattıklarına göre, cepheden dönen Sırp bu kamplara gelip istedikleri kadın ve kızları alıp götürmüşler ve götürülenlerin ancak bir kısmı geriye dönebilmiştir. Kadınlara kocalarının, kızlara annelerinin, annelere de kızlarının önünde tecavüz edilmesi, Sırpların bu konuda ne kadar vahşi olduklarını ve tecavüzü nasıl bir psikolojik silah olarak kullandıklarını göstermiştir. Bosnalı kadınlara tecavüz eden Sırpların çoğunluğu doğudaki Sırp bölgelerinden getirilmişlerdir. Çünkü kendi bölgelerindeki Sırp yılarca içiçe yaşamış olmalarından dolayı insafli olabilmişlerdir. Sırp ayrıca her türlü baskı ve işkence metodlarını tecavüz esnasında uygulamışlardır. Tecavüzlerden canlı olarak kurtulabilenler ise psikolojik yıkıma girmişlerdir. Hamile kalan kadınlardan bazıları Sırp çocuklarını doğurmamak için intihar etmişlerdir.³³⁸

³³⁶ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 152-153.

³³⁷ *The Guardian*, 19 Aralık 1992’den aktaran, Neziroğlu, “Bosna-Hersek’teki...”, s. 14.

³³⁸ *The Independent*, 6 Ocak 1993’den aktaran, Neziroğlu, “Bosna-Hersek’teki...”, s. 15.

AT ve Uluslararası Af Örgütü'nün raporlarında da yer alan tecavüz olayları için Sırbistan lideri Karadziç, ırza geçme konusunda hiçbir delil olmadığını ve bunun savaş zamanında değil barış zamanında da olduğunu söylemiştir. Karadziç, tecavüzün sistematik olmadığı hususunda direnerek, kendi komutanlarının buna kesinlikle izin vermediğini ve hatta tecavüze yeltenen askerleri cezalandırdığını da ifade etmiştir. Ancak, Uluslararası Af Örgütü'nün raporuna ve tecavüz kurbanlarının ifadelerine bakıldığında olayın sistematik bir şekilde ve zaman zaman komutanların bizzat teşvikleri ve baskıları ile yapıldığı görülmüştür.³³⁹

Dünya Kiliseler Birliği de Bosna'daki savaşta tecavüzün bir savaş silahı olarak yaygın bir şekilde kullanıldığını açıklamıştır. Birlik, tecavüzcülerin savaş suçlusu olarak yargılanmalarını da istemiştir.³⁴⁰

2.2.3. Çocuklara Yönelik Faaliyetler

Çocuk hakları ilk defa 1924 Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi ile fikir olarak ortaya çıkmıştır. 1959'da BM Genel Kurulu tarafından Çocuk Hakları Temel Bildirgesi oluşturulmuş ve oybirliği ile kabul edilmiştir.³⁴¹ Buna göre ilk hak, varlığın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen yaşama hakkıdır. Halbuki Bosna-Hersek'te masum çocuklar öldürülmüş, tecavüz edilmiş, yaralanmış, anne ve babalarından ayrılmak zorunda bırakılmış, onlara yapılan işkence ve tecavüzlere şahit olmuşlardır.³⁴²

Günümüzde yüzbinden fazla Müslüman Boşnak çocuğu muhtelif devletlerde yaşamaktadırlar. Bu devletlerin büyük bir çoğunluğu hristiyan kültüre sahiptir. Dolayısıyla bu çocuklar kendi kültürlerinden kopartılıp, kültürel asimilasyona maruz kalmaktadırlar.³⁴³

2.3. Zorunlu Göç

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) Bürosu, uluslararası camia tarafından dünya mültecilerine uluslararası düzeyde koruma sağlamak ve sorunlarına kalıcı çözümler bulmak üzere görevlendirilmiş bir BM kuruluşudur.

³³⁹ Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 15.

³⁴⁰ The Times, 23 Aralık 1992'den aktaran, Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 15.

³⁴¹ Burhan Kuzu, Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat, Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 837.

³⁴² Akarslan, s. 73.

³⁴³ Reco Çauşević, Bosna Müslümanlara Son Uyarı 2, Özyılmaz Matbaası, İstanbul, 1994, s. 75.

Bosna-Hersek'te sivil halk ve göçmenler savaşın bir sonucu değil bizzat hedefi olmuştur. Sırpların amacı bu toprakları yerli Boşnaklardan temizleyip, bölgeye sahip olmaktır. Bosna-Hersek'te savaşın başlamasından sonra, yaklaşık 2-3 milyon insan yerlerinden edilmiştir. Bu rakam, 4.3 milyonluk Bosna-Hersek nüfusunun yarıdan fazlasını oluşturmaktadır.

Bosna-Hersekli göçmenler Avrupa için de ciddi bir sorun oluşturmuştur. Avrupa ülkeleri bu insanların tekrar eski topraklarına dönmelerinin pek muhtemel olmadığını gördüklerinden, göçmenleri kabul etmekte isteksiz davranmışlardır.³⁴⁴

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)'nin raporuna göre, 14 Aralık 1992 tarihi itibarıyla mültecilerin ülkelere göre dağılımı şöyledir:³⁴⁵

Toplam mülteci sayısı: 3.650.000

Eski Yugoslavya Toprakları içindekiler:

Bosna-Hersek'te	1.661.000
Hırvatistan'da	718.000
Sırbistan'da	433.000
Slovenya'da	75.000
Karadağ'da	62.500
Makedonya'da	19.000
BM koruması altındaki bölgelerde	87.000

Eski Yugoslavya Toprakları Dışındakiler:

Almanya'da	250.000
İsviçre'de	80.000
Avusturya'da	73.000
İsveç'te	62.000
Macaristan'da	40.000
Türkiye'de	18.000
İtalya'da	16.000
Çekoslovakya'da	10.000
Fransa'da	4.200
Diğer devletlerde	41.000

³⁴⁴ Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 13.

³⁴⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ocak 1993, s. 12.

Almanya'nın göçmenlerin diğer Avrupa ülkeleri tarafından paylaşılması teklifi kabul görmemiştir. Buna karşılık İngiltere ve Fransa, Boşnaklara gerekli yardımları ulaştırarak yerlerinde kalmalarının sağlanması politikasını desteklemişlerdir.³⁴⁶

Boşnakların sığınabilecekleri, sürülebilecekleri veya eylemlerinde bir üs olarak kullanabilecekleri, dost ve Müslüman bir komşuları yoktur. Bosna-Hersek'teki erkeklerin çoğu savaşmak için topraklarında kaldığı veya alıkonulduğu için aileler bölünmüştür. İnsanlar genellikle yanlarında en fazla bir küçük bavulla, -ve 250 binden fazla çocukla birlikte- gidecekleri belirli bir yer olmadan sadece oradan ayrılmak durumunda kalmışlardır³⁴⁷.

1993 yılı Mart ayının ortasında, UNHCR, "Sırp güçlerince saldırılan ve işgal edilen civardaki bölgelerden Srebrenica'ya binlerce müslümanın sığınmaya geldiğini ve askeri hareket, açlık, soğukta kalma ve tıbbi tedavi noksanlığı sebebiyle her gün 30-40 kişinin öldüğünü" bildirmiştir.³⁴⁸

2.4. Kültürel Eserlerin Yok Edilmesi

Bosna-Hersek'te yaşanan etnik temizliğin bir başka şekli de kültürel yıkım olmuştur. Sırp tarafından, Saraybosna'da 5 bini aşkın el yazması eser ve 16-19. yüzyıla ait binlerce belgeyi barındıran Şarkıyyat Enstitüsü Kütüphanesi, Türkoloji Kitaplıkları'nda bulunan 2 milyon 325 adet kitap yakılmıştır³⁴⁹. 1530'dan kalma Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, yaklaşık 3 milyon kitaplık Saraybosna Üniversitesi Kütüphanesi yok edilmiştir. "Camiler Kenti" diye bilinen ve Yugoslavya'daki İslam kültür mirasının en önemli merkezlerinden olan Mostar harabeye dönmüştür.³⁵⁰ Asırlık Osmanlı ve Habsburg kaynakları olmadan Bosna-Hersek, Balkanlar ve Yugoslavya'nın objektif tarihini yazmak mümkün değildir. Dünya tarihi açısından düşünülünce bu durumun insanlığa karşı işlenmiş bir suç olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Eski Belgrad belediye başkanı, dünyaca ünlü Sırp mimar Bogdan Bogdanoviç, "Bosna'nın tarihi uygarlığına karşı yapılan tahribat, bunu yapan ordu için ve milletim için bir utançtır" demiştir. Tahrip olan sadece Osmanlı ve İslam eserleri olmamış Bosna-Hersek'teki 350 kadar Katolik kilisesi de Sırp tarafından yıkılmıştır.³⁵¹

³⁴⁶ The Daily Telegraph, 5 Ağustos 1992'den aktaran, Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 14.

³⁴⁷ Bora, Yeni Dünya Düzeni..., s. 149.

³⁴⁸ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 31.

³⁴⁹ Mustafa Ruhi Şirin (Çocuk Vakfı Başkanı)'ın 30.12.1996 tarihinde Kanal 7 Televizyonu'ndaki Gece Haberleri'nde yapmış olduğu açıklaması.

³⁵⁰ Bora, Yeni Dünya Düzeni..., s. 151.

³⁵¹ Bora, Yeni Dünya Düzeni..., s. 152.

Bosna-Hersek'te yıkılmış veya en azından tahrip edilmiş tarihi ve kültürel eserlerin tek tek isimlerini saymak neredeyse imkansız hale gelmiştir. Bununla birlikte sadece 1992 yılında 490'dan fazla eserden % 30'u tamamen yıkılmış, diğerleri ise en az üçte bir oranında tahribata uğramıştır.³⁵² Savaşın sonunda tahrip edilen tarihi ve kültürel eserlerin sayısı 1614'e³⁵³ camilerin sayısı 1044'e ulaşmıştır.

Genellikle camiler, yok edilmeden önce değişik amaçlar için kullanılmıştır: Foça ve Brčko'da toplama kampı, yine Brčko'da Boşnak kadınlara tecavüz ettikleri yer, Donji Vakuf'ta mezbahane, Diviç, Modriça ve Zvornik'te işkencehane, diğer bazı yerlerde meyhane, yatakhane ve tuvalet olarak kullanılmışlardır³⁵⁴.

Fikret Karçiç'e göre, "Bosnalı Müslümanlara karşı yürütülen soykırımdaki tarz, Sırp saldırganların asıl hedefinin Müslümanların dini ve kültürel kimliklerinin yok edilmesi olduğunu göstermiştir"³⁵⁵.

Bosnalı kadın gazeteci Asya Efića da şunları söylemektedir: *"Sırp lar, birkaç yıl daha bekleyemediler... Bekleselerdi, geçen zaman zarfında Müslümanlar kimliklerini tamamen kaybedeceklerdi. Savaştan önce benim başörtümünden utandığını söyleyen ve sokak ortasında başörtümü zorla çekip atan 'ateist' koca, kendine geldi. Müslüman oldu. Beş vakit namazını kılıyor. O şimdi Sırlara karşı Allah için savaşan, kadınlarımızın namusunu korumak için cihad eden bir 'Mücahid'. Bir zamanlar ateist olan kocam şimdi 'mücahid'.*

Benim kocam gibi, sadece sözde ve isimde Müslüman olan bir çok Bosna ve Hersekli, yıllarca 'Bratsvo-Yedinstvo / Kardeşlik-Beraberlik' sloganları ile aldatılıp uyutulduktan sonra, şimdi Sırp katliamlarını ve Batı barbarlıklarını görünce uyandılar..."³⁵⁶. Bu sözlerden de açıkça anlaşılabileceği gibi, Bosna-Hersek'te yaşanmış olan iç savaş neticesinde çok sayıda Boşnak, kaybolmak üzere olan milli kimliklerini tekrar kazanmışlar ve Sırp ların hedefleri boşa çıkmıştır.

³⁵² Yıldız, s. 222. Ayrıca yıkılan eserler için bak. aynı eser, s. 170-221.

³⁵³ Mustafa Ruhi Şirin (Çocuk Vakfı Başkanı)'ın 30.12.1996 tarihinde Kanal 7 Televizyonu'ndaki Gece Haberleri'nde yapmış olduğu açıklaması.

³⁵⁴ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 375-376.

³⁵⁵ Fikret Karçiç, "Bosna Müslümanlarının Soykırımı", *İzlenim*, S. 8, Ağustos 1993, s. 67.

³⁵⁶ Reşat Nuri Erol, "Sırp Saldırıları, Müslüman Kimliğimize Sahip Çıkmanızı Sağladı", *İzlenim*, S. 6, Haziran 1993, s. 72.

3. BOSNA-HERSEK'TE İNSANLIĞA KARŞI İŞLENEN SUÇLARIN YARGILANMASI MESELESİ

BM bağlamında başlangıçta savaşla ilişkili olarak tanımlanan insanlığa karşı suçlar, giderek savaşla ilgili olmayan durumları da kapsayacak bir genişlik kazanarak uluslararası bir suç niteliği kazanmıştır. Buna göre, savaş zamanında yabancı yada yerli halka uygulanan zulüm, insanlığa karşı bir suç olduğu gibi, barış zamanında yerli halka karşı benzeri davranışlar da bir insanlık suçudur. BM'nin anlayışına göre³⁵⁷, ırk ayrımcılığı ve insanlığın güvenliğine karşı işlenen suçlar, insanlığa karşı işlenmiş uluslararası suç niteliğindedir.

BM, savaş suçları ve insanlığa karşı işlenen suçları yasaklayıp cezai müeyyideye bağlamakla yetinmeyerek bu gibi suçları diğer suçlara uygulanan kimi kuralların dışında tutan ve suçlularının nerede ve ne zaman olursa olsun yakalamıp cezalandırılmasını sağlayacak tedbirler almıştır.

1968 tarihli “Savaş ve İnsanlık Suçlarına Zamanaşımı Uygulanamazlığına İlişkin Sözleşme”nin Giriş Bölümü’nde Genel Kurul;³⁵⁸

“Savaş suçlarıyla insanlığa karşı suçların kovuşturulması ve cezalandırılmasına ilişkin hiçbir bildirge, belge yada sözleşmede zamanaşımı süresine ilişkin hüküm bulunmadığını dikkate alarak,

Savaş suçlarıyla insanlığa karşı suçların, uluslararası hukuka göre en ağır suçlar arasında yer aldığını gözönüne alarak,

Savaş suçlarıyla insanlığa karşı suçların etkin biçimde cezalandırılmasının, böyle suçların önlenmesinde, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasında, halklar arasında güvenin özendirilmesi ve işbirliğinin artırılması ve uluslararası barış ve güvenliğin geliştirilmesinde önemli bir etken olduğuna inanarak,

Savaş suçlarıyla insanlığa karşı suçlara, adi suçların zamanaşımına ilişkin iç hukuk kurallarını uygulamanın, bu sonuçlardan sorumlu olan kimselerin kovuşturulması ve cezalandırılmasını önlemesi nedeniyle dünya kamuoyunu ciddi olarak uğraştıran bir konu olduğunu dikkate alarak,” bu suçlara dair özel bir düzenleme öngörmektedir.

Genel Kurul ayrıca, 3 Aralık 1973 tarihli kararıyla, “Savaş Suçlarıyla İnsanlığa Karşı Suç İşleyenlerin Aranması, Tutuklanması, Geri Verilmesi ve

³⁵⁷ Sencer, “İnsan Hakları ve Savaş”, s. 53.

³⁵⁸ Sencer, “İnsan Hakları ve Savaş”, s. 53-56.

Cezalandırılması Konusunda Uluslararası İşbirliği İlkeleri”ni benimsemiştir. Bildirgeye göre “*nerede işlenirse işlensin savaş suçlarıyla insanlığa karşı suçlar, soruşturma konusu olur ve böyle suçlar işledikleri yolunda aleyhine kanıt bulunan kimseler izlenerek tutuklanır ve yargılandırıldıktan sonra suçlu bulunursa cezalandırılır.*

*Devletler, bu gibi suçları durdurmak ve önlemek amacıyla işbirliği yaptığı gibi, sanıkların yakalanıp cezalandırılmasında birbirine yardımcı olur”*³⁵⁹ denmektedir.

Aynı konuda bir de Avrupa Konseyi Statüsü bulunmaktadır³⁶⁰. Bu sözleşmeler, “ad hoc”³⁶¹ nitelikte Nüremberg Statüsü ile Mahkeme Kararı’na genel geçerlilik kazandırma çabası olarak nitelendirilse bile, uygulayacak uluslararası mahkeme kurulamadığından, insanlığa karşı suçların tanımını ve yargılama yetkisini taraf devletlere bırakmaktadır.

AİHS’nin 7. maddesi de aynı yöndedir. 7. maddenin ilk fıkrasında “suç ve cezaların kanuniliği” ve “cezanın geriye yürümemesi” ilkeleri belirtilirken, ikinci fıkrada “işlendiği zaman medeni milletler tarafından tanınan genel hukuk prensiplerine göre suç sayılan” fiillerden dolayı yargılama, ilk fıkradaki ilkelere istisna olarak kabul edilmektedir. Medeni milletlerce suç sayılan fiillerin, insanlığa karşı suçlar olduğunda ve bunların Nüremberg Statüsü ilkelerince düzenlendiğinde şüphe bulunmamaktadır. İkinci fıkra aynı zamanda insanlığa karşı suçlarda, geriye yürüme yasağı bulunmamaktadır.³⁶²

Özellikle toplu öldürmeler, soykırım suçları ve genel olarak insanlık aleyhine suçların faillerine karşı uluslararası ceza yargılaması savunulmaktadır. Nüremberg Mahkemesi ile atılan adımı, Eski Yugoslavya ve Ruanda için kurulan ceza mahkemeleri izlemiştir.³⁶³

3.1. Yugoslavya Milletlerarası Ceza Mahkemesi’nde Süren Yargılamalar

Eski Yugoslavya için düşünülen uluslararası ceza mahkemesi, BM Güvenlik Konseyi’nin 22 Şubat 1993 tarihinde aldığı 808 (1993) sayılı kararıyla, BM Andlaşması’nın VII. Bölümü uyarınca, Eski Yugoslavya toprakları üzerinde 1991’den

³⁵⁹ Sencer, “İnsan Hakları ve Savaş”, s. 57.

³⁶⁰ Muzaffer Sencer, *İnsan Hakları Ana Kuruluşlar ve Belgeler*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1986, s. 162 vd.

³⁶¹ Belli bir olay için, sürekli olmayan.

³⁶² Muzaffer Sencer, *...Ana Kuruluşlar ve Belgeler*, s. 181.; Akıllıoğlu, *İnsan Hakları...*, s. 229.

³⁶³ Akıllıoğlu, *İnsan Hakları...*, s. 36.

bu yana “uluslararası insani hukukun ağır bir biçimde ihlalden sorumlu oldukları varsayılan kişilerin yargılanması amacıyla” kurulmuştur. Kurucu belgeye göre Mahkemenin görevi dört büyük suç kesimi olarak tanımlanmıştır. Buna göre; I. 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri’nin ağır biçimde ihlali oluşturduğu suçlar, II. Savaş kanunları veya geleneklerinin ihlalleri, III. Soykırım, IV. İnsanlığa karşı suçlar. Böylece ilk defa savaş suçları ve insanlığa karşı suçların ayrıntılı bir listesi elde edilmiş olmaktadır.³⁶⁴

BM Genel Sekreteri’nin 808 (1993) sayılı karar doğrultusunda BM Güvenlik Konseyi’ne vermek üzere hazırladığı raporunda, “uluslararası mahkemenin kuruluşunun hukuki temeli, mahkemenin organizasyonu, yetkileri, soruşturma ve yargılama işlemleri...” gibi hususlar yer almıştır. Ayrıca “mahkemenin iki yargılama ve bir temyiz dairesi, savcılık ve mahkemelerle savcılığa hizmet edecek kayıt bürosu olmak üzere üç organdan oluşması..., mahkemelerde üçer hakim, temyiz mahkemesinde ise beş hakim olmak üzere 11 hakim bulunması...” da teklif edilmiştir. Mahkemelere atanacak hakimler, 4 yıllık bir süre için Güvenlik Konseyi’nce seçilecektir.

Güvenlik Konseyi, 25 Mayıs 1993 tarihinde 827 (1993) sayılı kararıyla Genel Sekreterin raporunu kabul etmiş ve sadece 1 Ocak 1991 tarihi ile barışın sağlanmasından sonra Güvenlik Konseyi’nce tesbit edilecek tarih arasında Eski Yugoslavya topraklarında suç işlediği tesbit edilen sanıkları yargılamak amacıyla uluslararası nitelikteki bu mahkemenin kurulmasına karar vermiştir. Bu doğrultuda üye ülkelerin tesbit ettikleri adaylar Güvenlik Konseyi’ne Genel Sekreter tarafından sunulmuş, Konsey, Genel Kurul’a sunulmak üzere 20 Ağustos 1993 tarihli ve 857 (1993) sayılı kararıyla 23 adaylık hakimler listesi tesbit etmiştir. Genel Kurul da, 17 Eylül 1993 tarihinde bu milletlerarası mahkemede görev yapacak 11 hakimi tesbit etmiştir.³⁶⁵

Yugoslavya Mahkemesi Dayton Andlaşması’ndan da güç almakla birlikte doğal olarak Andlaşma’dan bağımsız hareket etmektedir. Mahkeme’nin uluslararası hukukun suç saydığı konuları araştırmasına, yargılamasına tarafların yardımcı olmasını beklemektedir.³⁶⁶

³⁶⁴ Akıllıoğlu, *İnsan Hakları*..., s. 231.

³⁶⁵ *Birleşmiş Milletler Kararlarında*..., s. 84-85. Bu hakimlerin ülkeleri; Mısır, İtalya, Kanada, Nijerya, Fransa, Çin, ABD, Kostarika, Pakistan, Avustralya ve Malezya’dır.

³⁶⁶ Akhavan, s. 275.

1994 yılı Kasım ayında, Uluslararası Savaş Suçluları Mahkemesi ilk suçlamasını Bosnalı Sırp *Dragan Nikdić*'e karşı Cenevre Konvansiyonu'nun ihlalinden, savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlemekten dolayı başlatmıştır.

Mahkeme, Şubat 1995'te toplam 22 kişinin suçlandığı iki yeni mahkeme oluşturulması çağrısını yapmıştır. Bu kişilerin tutuklanıp, Mahkeme'ye teslim edilmesiyle ilgili talepler Bosna-Hersek ve Pale'deki Sırp yöneticilerine gönderilmiştir. Almanya tarafından Mahkeme'ye iade edilen bir kişinin dışında 21 sanık kayıptır. Mahkeme, Mayıs ayında Bosna-Hersek Hükümeti'ne *Lasva* nehri boyunca sivil halka karşı işlenen suçlarla ilgili olarak cezai kovuşturma yapılması ve araştırılması için resmi çağrıda bulunmuştur. Lasva'daki Bosnalı Hırvat güçleri Bosnalı Müslüman sivillere karşı toplu katliamlar yapmakla suçlanmışlardır. Aynı tarihte Mahkeme, bir başka çağrıyı da Pale'deki Bosnalı Sırp liderleri ile ilgili olarak araştırma görüşmelerinin yapılması için Sırp hükümetine göndermiştir. Bu son araştırma Sırp liderlerin soykırım, katliam, ırza geçme, işkence ve Bosna-Hersek'in geniş bir bölümünde halkın zorla tehcirindeki muhtemel sorumluluğu konusuna odaklanmıştır. 21-25 Haziran 1995 tarihlerinde Mahkeme, 24 kişiyi içeren 5 iddianameyi daha resmen açıklamıştır.³⁶⁷ Ancak suçluları bulup cezalandırma işlemi, yetki anlaşmazlıkları nedeniyle tamamen gerçekleştirilememektedir. Çünkü suçluları tutuklama yetkisi çeşitli otoriteler arasında paylaşılmış durumdadır; Uluslararası Mahkeme dava açma yetkisine sahiptir, fakat tutuklama yetkisi bulunmamaktadır. NATO askerlerinin tutuklama yetkisi olmakla birlikte, kendi hükümetlerinden almış oldukları yetkiler gereği sadece çatışmaya girdikleri suçluları tutuklayabilmektedirler. 1996 yılı sonu itibarıyla savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlemekten aranan kişilerin sayısı 75'tir. Bu kişilerin önde gelenleri şunlardır: Gajko Janković, Radovan Karadžić, Milan Mrksić, Dario Kordiç, Ratko Mladić, Veselin Sljivancanin, Stefan Todorović, Zoran Zigić, Simo Zarić, Goran Jelisić, Radomir Kovaç, Mario Cerkez, Blagoje Simić, Mladen Radić, Marinko Katava, Dragan Gagović.³⁶⁸

4 Aralık 1996 tarihinde Londra'da toplanan Bosna-Hersek Barışı Uygulaması Konferansı'nda ağırlıklı olarak savaş suçlularının biran önce yargılanması üzerinde durulmuştur. Konferansın Uluslararası Yüksek Temsilcisi *Karl Bildt* yaptığı konuşmasında "[Dayton Andlaşması'nın ardından] geçen bir yıl süresince savaş

³⁶⁷ Boutros Boutros-Ghali, *Confronting New Challenges Annual Report on the Work of the Organization 1995*, Birleşmiş Milletler Yayını, New York, 1995, s. 334-335.

³⁶⁸ *Radikal Gazetesi*, 25 Aralık 1996, s. 8.; Bu kişiler hakkında ayrıntılı bilgi ilgili gazetede mevcuttur.

suçluları konusunda herhangi bir gelişme kaydedilemediğini belirterek, uluslararası toplumun tahammülünün buna daha fazla dayanamayacağını...” belirtmiştir.³⁶⁹

Mahkeme ilk cezasını Bosna Sırp Ordusu adına 1995 yılı Temmuz ayında Srebrenica’da 1200 Boşnağın katledilmesi olayına karışmaktan dolayı Hırvat *Dražén Erdemoviç*’e vermiştir. Erdemoviç 10 yıl hapis cezasına çarptırılarak Nazilerin yargılandıkları Nüremberg Mahkemeleri’nden sonra uluslararası savaş mahkemesinin mahkum ettiği ilk kişi olmuştur.³⁷⁰

Bosna-Hersek’te savaş ve insanlığa karşı suç işlemiş olan kişilerin etkin bir şekilde cezalandırılmamalarının sebeplerinden birisi de, sona ermiş olan savaşın bir galibi ve mağlubunun olmamasıdır. Bu sebeple, II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Nüremberg ve Tokyo Mahkemeleri’nde olduğu gibi, taraflar arasında savaş ve insanlığa karşı suç işleyenlerin mahkemeye teslim edilmesini sağlayacak bir galip-mağlup anlaşması da bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu suçları işleyenleri mahkemeye teslim edecek ciddi bir irade de yoktur.³⁷¹

Yugoslavya Mahkemesinin başarısı yada başarısızlığı uluslararası ceza yargılaması üzerinde, gelecekteki etkisini de artıracak yada azaltacaktır. Çünkü bu mahkeme bir sınav vermektedir. Başarı sağlar ise uluslararası ceza yargılamasında bir gelişme ortaya konacaktır.³⁷²

Ayrıca Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme, azınlık yada çoğunluk olsun, toplulukların var olma hakkını tanımaktadır ve bu niteliğiyle uluslararası hukukta toplu hakların ilk uygulamasıdır. Sözleşme, bir uluslararası ceza mahkemesi kurulmasını düzenlemediği için, soykırım sanıklarının suçun işlendiği ülkenin yetkili mahkemesi veya taraf devletlerin yetkisini kabul ettikleri bir uluslararası ceza mahkemesi önünde yargılanmasını öngörmektedir.

Sözleşmenin öngördüğü cezalandırmanın amacı, günümüzde Eski Yugoslavya ve Ruanda için ayrı ayrı kurulan Ceza Mahkemeleri ile gerçekleşmiş bulunmaktadır. Sözleşmenin anlamı veya soykırımdan dolayı ilgili devletlerin sorumluluğu üzerine taraf devletler arasında çıkabilecek anlaşmazlıklar, her biri tarafından, Uluslararası Adalet Divanı’na götürülebilir (m. 9).³⁷³

³⁶⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 5 Aralık 1996, s. 13.

³⁷⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 30 Kasım 1996, s. 12.; *Milliyet Gazetesi*, 30 Kasım 1996, s. 14.

³⁷¹ A. Mehmet Kocaoğlu, “Adalet Dağıtmayan Bir Mahkeme”, *Yeni Forum*, C. 17, S. 326, Temmuz 1996, s. 25.

³⁷² Akhavan, s. 284.

³⁷³ Akıllıoğlu, *İnsan Hakları...*, s. 235.

3.2. Bosna-Hersek Devleti'nin Milletlerarası Adalet Divanı'na Başvurusu ve Divan'ın Kararı

BM Andlaşması'nın 92. Maddesi'ne göre "Milletlerarası Adalet Divanı, Birleşmiş Milletlerin başlıca yargı organı" sayılmaktadır. Divan ile Birleşmiş Milletler arasındaki bu bağılık Andlaşma'nın 93. Maddesi'nde daha da bellidir: "Bütün Birleşmiş Milletler üyeleri, ipso facto [uygulamada] Milletlerarası Adalet Divanı Statüsüne taraftırlar" denilmektedir. Divan Statüsü, BM Andlaşması'nın ayrılmaz bir parçası olarak, yani bir andlaşma şeklinde ve özelliğinde kabul edilmiştir.³⁷⁴

Milletlerarası Adalet Divanı 9 yıl için seçilen 15 hakimden oluşmaktadır (Statü, Madde 3). Divan üyeleri, BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi tarafından çoğunluk oylarıyla seçilmektedir. Statü'nün 34. Maddesi'ne göre "yalnız Devletlerin, Divan önünde duruşma yeteneği vardır". Devletler uyuşmazlıklarını Divan'a sunmayı kabul ederlerse, divan bu davaya bakabilir. Divan'ın verdiği kararlar, uyuşmazlığa taraf olan devletler için bağlayıcıdır. Ancak taraflardan birinin Divan kararına uymaması durumunda, bu devlete karşı, BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmadan başka bir yaptırım bulunmamaktadır.³⁷⁵ Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü hakkında bu kısa açıklamayı verdikten sonra Divan'ın Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek arasında yaşanan olaylarla ilgili bakmış olduğu davalara değinmekte fayda vardır.

Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü'nün 36. Maddesi: "Divanın yetkisi tarafların kendilerine tevdi edecekleri bütün işlerle, Birleşmiş Milletler Andlaşmasında veya yürürlükte olan andlaşma ve andlaşmalarda tahsisen derpiş olunan hallere şamildir" demektedir. Buna göre Divan, BM tarafından hazırlanan ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek'in de taraf oldukları 1948 tarihli BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Andlaşması gereğince, tarafların alacakları geçici tedbirler konusunda kazai yetkiye sahip olduğunu bildirmiştir. Divan, bu geçici tedbirleri, Bosna-Hersek Devleti'nin bu konuyla ilgili, 20 Mart 1993 tarihinde Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (Sırbistan ve Karadağ, bu devletin devamı olduğunu kabul etmektedir) aleyhine açmış olduğu davaya cevap olarak yayınlamıştır.³⁷⁶

³⁷⁴ Edip F. Çelik, *Milletlerarası Hukuk II*, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 357-358.

³⁷⁵ Mehmet Gönlübol, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanama*, 3. Baskı, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1975, s. 314-333.; Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1985, s. 546.

³⁷⁶ *Birleşmiş Milletler Kararlarında...*, s. 38.

Bu yetkisini kullanan Divan, 8 Nisan 1993 tarihinde geçici tedbirler kararı³⁷⁷ adı altında “Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’nden soykırım suçunun önlenmesi için kendi yetkisi dahilindeki bütün tedbirleri almasını ve özellikle... (bu konuda) teminat vermesi...”ni isteyen bir karar vermiştir.

Fakat Divan’ın aldığı bu geçici tedbirler kararına Yugoslavya Federal Cumhuriyeti tarafından uyulmadığı görülünce, Bosna-Hersek Devleti 29 Temmuz 1993 tarihinde, soykırım suçunun işlenmesinin engellenmesi amacıyla Milletlerarası Adalet Divanı’na ikinci defa başvurmuştur. Bu başvuru üzerine konu Divan’da görüşülmüş ve 13 Eylül 1993 tarihinde yeni bir geçici tedbirler ara kararı almıştır. Bu kararda önceki karar teyit edilmiş ve “içinde bulunan tehlikeli durumun Divan’ın 8 Nisan 1993 tarihli kararında belirtilenlere ilaveten yeni tedbirler almasını değil fakat sözkonusu tedbirlerin derhal ve etkin bir şekilde uygulanmasını gerektirdiği...” belirtilmiştir. Divan’ın bu konuyla ilgili aldığı son kararında, Bosna-Hersek’teki soykırımın önlenmesi için “yapılabilecek her şeyin yapıldığı konusunda... ikna olmadığı...”ı belirterek taraflara geçici tedbirler kararında öngörülen hükümlere uymaları konusunda tekrar hatırlatma yapmıştır.³⁷⁸

Divan kararında, önüne getirilen belgelerden soykırım suçlarının işlendiği hakkında ciddi belirtiler tespit ettiğini, tarafların Sözleşme’nin 1. maddesine göre koruma tedbirleri konusunda yetkili bulunduğunu, bu aşamada olaylar hakkında değerlendirme yapmayacağını bildirmiştir. Divan şu koruma tedbirlerini almıştır:

“A. 1) oybirliğiyle, Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti (Sırbistan ve Karadağ) derhal, 9 Aralık 1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme ile üstlendiği yükümler uyarınca, soykırım suçunun işlenmesini önlemek amacıyla yetkisi içindeki bütün önlemleri almalıdır;

2) 13’e karşı 1 oyla, Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti, kendi emri altında veya desteğinden yararlanan ordu birliklerinin, paramiliter yada düzensiz silahlı güçlerin hiç birinin ne de yetkisi, emri yada etkisi altında bulunan hiçbir örgüt yada kişinin, Bosna-Hersek müslüman halkına yada ulusal, etnik, ırksal yada dinsel [dinsel] öteki topluluklara karşı soykırım suçu işlememesini, doğrudan ve açıkça böyle bir suça kışkırtmamasını yada katılmamasını gözetmelidir. Bu paragrafta (Rus) Tarassov karşı çıkmış, Divanın kalan 13 üyesi olumlu oy kullanmıştır.

³⁷⁷ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 38. Divan ‘geçici tedbirler kararı’ni Bosna Hersek hükümetinin 20 Mart 1993 tarihinde açtığı bir davaya cevap olarak yayınlamıştır.

³⁷⁸ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 39.

B. Oybirliğiyle, Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti Hükümeti soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması hakkında var olan anlaşmazlığın ağırlaşması, yayılması sonucu doğuran yada çözümünü güçleştirici hiçbir karar almamalı yada alınmamasını sağlamalıdır."³⁷⁹

Bilindiği gibi Divan'ın Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Andlaşması'nın kendisine verdiği yetki çerçevesinde sadece geçici tedbirlerin alınması yönünde karar alabilmesi mümkündür. Divan bu nedenle kendisine Bosna Hersek hükümetince defeatle yapılan başvuruları reddetmek durumunda kalmıştır.

4 DÜNYA KAMUOYUNUN TEPKİSİ

Soğuk savaş döneminde Batı için Yugoslavya stratejik öneme sahip olmuştur. Fakat Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle birlikte Yugoslavya bu stratejik değerini kaybetmiştir³⁸⁰. 1990 yılından itibaren Federal Yugoslavya dağılmaya ve Federe devletler bağımsızlıklarını ilan etmeye başladıktan sonra dünya devletlerinin çoğu bu krizin dışında kalmaya çalışmışlardır. Latin Amerika, Asya ve tüm İslam dünyasına kendi çıkarları ve ideolojik düşmanlıkları nedeniyle sık sık müdahale eden Batılı Devletler, Avrupalı Müslümanların yok edilişine aynı dikkati göstermemişlerdir³⁸¹. Batı dünyasının ihmali Bosna-Hersek'e askeri yardım yapmaması değil, Boşnakların silah temin edebilecekleri yolları kapatmış olmalarıdır. Boşnaklara karşı uygulanan silah ambargosunun kaldırılmaması Sırlara yapılan bir yardımdır.³⁸² Bosna-Hersek liderliğinin ve nüfusunun büyük ölçüde Müslüman olması, bazı Batılı ülkelerin olaya yaklaşımını etkilemiştir³⁸³. Müslümanları Avrupa dışına kovmak Avrupa'nın rüyasıdır³⁸⁴.

Avrupa'nın orta yerinde, Bosna-Hersek'te yaşanan olaylar, Batı'nın evrensel olarak savunduğu değerlerin ve ilkelerin geçerliliğine bu ilkelerin kayıtsız şartsız ve çifte standartsız uygulanıp uygulanmadığı tartışmasını başlatmıştır³⁸⁵.

Samuel Huntington bu konuya şöyle dikkat çekmektedir: "*Müslümanlar, Irak'a karşı yürütülen Batılı eylemleri, Batı'nın Sırlara karşı Boşnakları himaye etme ve*

³⁷⁹ Akilhoğlu, *İnsan Hakları...*, s. 238-239.

³⁸⁰ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 185.

³⁸¹ Khan, s. 17.

³⁸² Y. Selman, "Bosna Hareketlenen ABD'nin Hareketsizliği", *İzlenim*, S. 7, Temmuz 1993, s. 36-37.

³⁸³ Khan, s. 43.

³⁸⁴ Tomaz Mastnak, "Veba Yılları Günlüğü: Avrupa Anti-Milliyetçiliği Üzerine Notlar", Çev: Barış Bıçakçı-Atakan Özdemir-Aksu Bora, *Umran*, S. 16, Kasım-Aralık 1993, s. 25.

³⁸⁵ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 225.

*BM kararlarını ihlal eden İsrail'e müeyyide uygulama hususlarındaki başarısızlığı ile karşılaştırdılar. İddialarına göre, Batı çifte standart kullanıyordu. Maamafih, çatışan medeniyetlerin dünyası kaçınılmaz olarak bir çifte standartlar dünyasıdır: İnsanlar, kendi akraba ülkelerine bir standart, diğerlerine başka bir standart uygularlar”.*³⁸⁶

Modern devletler tarihinde, askeri müdahalelerin sadece insani ve ahlaki gerekçelerle yapılmadığı görülmektedir. Müdahalelerde çıkar hesaplarının öncelikli bir ağırlığı her zaman varolmuştur. Modern devlet anlayışında yönetim, müdahale kararı almak için ahlaki gerekçe yanında başka gerekçeler de aramaktadır: Bu müdahalede benim çıkarım var mıdır? Başarı şansı var mıdır? gibi.³⁸⁷

Jenosid'in önlenmesi için çok fazla çaba gösterilmemesinin sebeplerinden birisi de batılı müttefiklerin “üçüncü dünya ülkelerinde de bu şekilde genosid benzeri durumlar olmaktadır” diye bir kabullerinin olmasındandır. Hatta bunun kaynağı olarak ideolojik saplantılar ve aldırnamazlık da gösterilebilir. Çoğunlukla yaşlı sosyalistler eski Yugoslavya'nın yıkılacağı endişesiyle, Bosna Hersek gerçeğini kabul edememişlerdir. Mevcut sosyalizmin devam etmesi için pek çok uygulamayı, ya görmezden gelmişler ya da makul karşılamışlardır.³⁸⁸

Ayrıca ABD ve AB arasındaki ve AB ülkelerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ortak bir strateji geliştirmelerine mani olmuştur. Batılı hiçbir hükümet ikinci dereceden çıkarları için kendi kamuoyunun önüne kendi askerlerinin cenazeleri ile çıkmak istememiştir. Çünkü Bosna-Hersek, -körfez krizindeki gibi- Batılı devletlerin ekonomik, stratejik ve politik amaçlarını tam olarak tanımlayabilecekleri yeraltı ve yerüstü kaynakları açısından zengin değildir. Bu yüzden Bosna-Hersek çok riskli ve değersiz görülmüştür.³⁸⁹

İnsan hakları alanında da devletler genellikle pasif ve hareketsiz kalmakta, ya da harekete geçmeden önce bir takım siyasi konjonktür hesaplarına girişmektedirler: İnsan haklarını ihlal ettiği ileri sürülen devlet, dünyadaki ittifak sistemleri veya nüfuz bölgeleri içinde hangi “kampta” yer alıyor? (“Bizden” mi?, değil mi?) Girişimde bulunmak milli çıkarlar açısından faydalı olur mu, olmaz mı? Bundan bir ters tepki doğar mı, doğmaz mı? Siyasi bir çıkar sağlanabilir mi, sağlanamaz mı? Genel olarak devletlerin -özellikle büyük devletlerin- davranışlarını etkileyen hesapları bunlar olmuştur. İşte bu hesaplar

³⁸⁶ Huntington, s. 39-40.

³⁸⁷ Yusuf Yazar, “Bosna’da Reel Politik”, *İzlenim*, S. 2, Şubat 1993, s. 22.

³⁸⁸ Martin, s. 130-133.

³⁸⁹ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 349-350.

yüzünden çoğu zaman kendilerine düşen “insan haklarının gözeticisi” rolünü oynamakta çekingen davranmaktadırlar. Bununla birlikte insan haklarının uluslararası politikadan ayrı tutulduğunu söylemek de mümkün değildir. Çünkü, Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde de zaman zaman politika faktörünün rol oynadığı görülmüştür.³⁹⁰

Balkanlar’da Sırların başlatmış olduğu hareket Sırlar dışında bazı Balkan ülkelerinden (Yunanistan başta olmak üzere) destek görmüştür. Sırlar ve bazı Balkan ülkeleri kadar Avrupa ve ABD’de bu gelişmelerden sorumludur. Çünkü adeta bilinçli bir şekilde sessiz kalarak ve müdahale etmeyerek geniş bir soykırıma ve Müslüman halkın yok edilmesine göz yumulmuş ve destek verilmiştir. Bu tutumu, Sırlara destek vererek ve Avrupa içinde küçük bir Müslüman ülkenin oluşmasını engelleme amacına yönelik değerlendirmek mümkündür.³⁹¹

4.1. Avrupa

Henüz daha Yugoslavya krizinin başında ortak bir siyaset ve tavır yerine, üye devletlerin kendi dış politikaları doğrultusunda yaklaşımları AB’nin, Bosna-Hersek’te istikrarlı bir politika geliştirmesine ve takip etmesine engel olmuştur. Nitekim daha sonraki günlerde de bu durum aynen devam etmiş, kendisinden beklenen istikrarı ve performansı bir türlü gösterememiştir. Bununla birlikte, 05 Temmuz 1991’de Yugoslavya’ya karşı koyulan silah ambargosu, daha sonra Yugoslavya’dan ayrılan Bosna-Hersek’e de uygulanmaya başlanmıştır.³⁹²

AB, barış girişimlerine rağmen savaşı önleyecek somut tedbirler alamamıştır. Özellikle askeri müdahale konusuna pek sıcak bakılmamıştır. Bosna-Hersek’te yaşanan olaylar şunu ortaya koymuştur; Batı herhangi bir İslam coğrafyasında meydana gelen bir olaya, kendi çıkarlarıyla bağdaşmıyorsa müdahale etmekte ağır davranmakta, mekanizmalarını devreye sokmakta isteksiz bir tutum takınmaktadır. Batı, bu anlamda çifte standart politikası izlemektedir. Batının Almanya’nın inisiyatifiyle Slovenya ve Hırvatistan’ın bağımsız devlet olma sürecini kolaylaştırıp, bu iki ülkenin Katolik halkını muhtemel bir Sırp katliamına karşı korurken, aynı tutumu Bosna-Hersek Müslümanları için göstermemesi, bu çifte standartçı ahlak ve tutuma ibret verici bir örnek teşkil etmektedir.³⁹³

³⁹⁰ Kapani, s. 96-98

³⁹¹ Akarslan, s. 45.

³⁹² Alkan, s. 180.

³⁹³ Akarslan, s. 46.

Yunanistan, Bosna-Hersek olaylarının başından beri, Sırların yanında olmuştur. Sırbistan'a yapılan ambargoyu delmiş, her türlü yardımın karayolu ile Sırbistan'a ulaşmasına yardımcı olmuştur.³⁹⁴ Romanya da Sırbistan'a uygulanması gereken ambargonun delinmesinde etkili olmuştur. Rusya'dan gelen ve Tuna Nehri üzerinden gönderilen yardımlar, Romanya'dan kontrolsüz geçebilmiştir.³⁹⁵

Savaşın başından beri İngiltere ve Fransa'nın politikası daha çok, bölgede Alman genişlemesine karşı geleneksel bir müttefik olan Sırbistan'ı korumak, Bosna-Hersek ile arasındaki savaşı sınırlamak ve Avrupa'da Müslümanların liderliğinde bir devletin oluşmasını önlemek olmuştur. Böyle bir politikayı ancak Avrupa'nın Müslümanlara karşı duyduğu kin ve Avrupa kıtasında etnik temizliği kabul eden ilişkiler ağı düşünüldüğünde anlaşılabilmektedir.³⁹⁶ Sırların Boşnakları kitle halinde yok etme denemesine Hristiyan Avrupa seyirci kalabilmiştir. Üstelik, etnik temizliği Hristiyanlık adına yaptığını alenen beyan edenlere gereken ders de verilememektedir.³⁹⁷

4.2. Amerika Birleşik Devletleri

ABD'nin savaşa yaklaşımını Bush ve Clinton dönemleri olmak üzere iki dönemde incelemek gerekir. Eski başkan Bush'un körfez savaşından sonra açıkladığı "yeni dünya düzeni" ilkeleri dikkate alındığında, herkesin beklentisi ABD'nin Irak gibi Sırbistan ve Karadağ cumhuriyetlerini de cezalandırması yönünde olmuştur. Yeni dünya düzeninde devletlerin sınırlarının güç kullanılarak değiştirilmesi söz konusu olmayacaktır. ABD eski Başkanı *George Bush* yeni dünya düzenini "terör tehlikesinden uzak, barışçı, doğulu-batılı, kuzeyli-güneyli tüm dünya milletlerinin barış içinde birarada yaşayacakları bir düzen" olarak tanımlamıştır³⁹⁸. Buna rağmen, bağımsız Bosna-Hersek devletine karşı Sırların başlattığı saldırıların cezasız kalması, bu ilkenin bir temenniden başka birşey olmadığını göstermiştir.

ABD'nin yeni cumhuriyetleri tanıması, Avrupa devletlerinden sonra olmuştur. Tanınmak için başvuran cumhuriyetleri, 1992 baharına kadar tanımıştır. Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün Hırvatistan tarafından kabulü neticesinde ABD'nin Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan cumhuriyetleri tanıması sürecini

³⁹⁴ Oya Akgöncü, "Bosna-Hersek, Güney Slavlar Birliği Dağılırken", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S. 334, s. 49.

³⁹⁵ Akarslan, s. 48.

³⁹⁶ Khan, s. 102.

³⁹⁷ Turgut Tülümen, "Dünya Nereye Gidiyor?", *Strateji*, S. 2, 1995, s. 96.

³⁹⁸ T.B. Miller, "A New World Order", *World Today*, Vol., 48, No: 1, Ocak 1992, s. 7'den aktaran, Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki..." s. 16.

hızlandırmıştır. ABD, Bosna-Hersek olaylarına sadece BM kararları ve uygulamaları kanalı ile katılmıştır. Seçim arefesinde olması dolayısıyla Bosna-Hersek olaylarına ilk planda müdahale etmekten çekinmiştir.³⁹⁹ ABD'nin Bosna-Hersek konusundaki çekimser tavrı bu bölgeyi taktik olarak Almanya'ya terketmekte olduğunun bir göstergesidir⁴⁰⁰.

Başkan Bush, CNN televizyonu tarafından canlı olarak sunulan "Larry King Live" programında yaptığı konuşmasında;

*"Görevinizin ne olduğunu tam olarak bilmediğinizi, nasıl galip geleceğinizi kestiremediğiniz, kuvvetlerinizi geri çekmeden önce onları nasıl destekleyeceğinizi bilmediğiniz bir durumda askeri müdahale düşünülemez. Ben, Başkan olduğum sürece Yugoslavya yeni bir Vietnam'a dönmeyecek" şeklinde konuşarak, ABD'nin Yugoslavya'ya müdahale etmeyeceğini belirtmiştir.*⁴⁰¹

Bush dönemi ABD politikasında, bu ülkedeki seçimlerin de etkisi olmuştur. ABD'deki başkanlık seçimleri tüm dikkatleri iç politika üzerinde yoğunlaştırmıştı. O dönemde, hem Demokratlar hem de Cumhuriyetçiler Balkanlar'ın güvenliğinin kendilerinden çok Avrupa'nın bir sorunu olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Ayrıca Başkan Bush, sürekli Vietnam'ı gündeme getirerek, yeni bir gerilla savaşına girmek istemediklerini açıkça belirtmiş ve "... bir askeri dahi savaşa göndermeden önce onu oradan sağ olarak nasıl geri getirebileceğimizin hesabını yapmalıyız⁴⁰²" demiştir.

1992 yılı Ağustos ayında ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Bosna-Hersek ile ilgili bürosundaki görevinden istifa eden uzman George Kenney'in Kasım ayında The Washington Monthly dergisinde yayınladığı anıları ABD'nin taktiğini belgelemiştir. Kenney'in ifadelerine göre ABD Dışişleri Bakanlığı, Bosna'da yaşanan vahşetin boyutlarını olabildiğince küçük göstermiş ve ABD'nin yapabileceği her şeyi en etkin bir biçimde yaptığı izlenimini vermeye çalışmasına karşılık kesinlikle somut bir müdahale işareti vermemeye özen göstermiştir.⁴⁰³

Bill Clinton'un başkanlık seçimlerini kazanması Bosna-Hersek konusunda yeni umutları da beraberinde getirmiştir. Seçim döneminde verdiği mesajlar da dikkate

³⁹⁹ Akarslan, s. 50.

⁴⁰⁰ Ahmet Davutoğlu, "Dünya Sisteminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararası İlişkiler", *İzlenim*, S. 2, Şubat 1993, s. 36.

⁴⁰¹ *Türkiye Gazetesi*, 9 Ekim 1992, s. 5.

⁴⁰² *The Guardian*, 10 Ağustos 1992'den aktaran, Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s.

⁴⁰³ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 245.

alındığında herkes yeni başkanın daha aktif olacağı görüşünü taşımıştır. Ancak ABD, dünya ve Bosna-Hersek kamuoyunun beklentisini karşılayamamıştır.

Seçim kampanyası süresince Bill Clinton, Sırbistan'a taviz verilmesini kınamıştır. Fakat seçildikten sonra seçim kampanyasında söylenenler unutulmuş, Dış İşleri Bakanı Warren Christopher tarafından Bush yönetiminin politikası devam ettirilmiştir.⁴⁰⁴

Başkan Bush, "Askeri müdahale isteyenler, başkalarının oğlunu ya da kızını tehlikeye gönderme sorumluluğunu taşıyor. Oysa ben bu sorumluluğu taşıyorum" ifadesi ile askeri müdahaleye kesinlikle karşı olduğunu teyit etmiştir.⁴⁰⁵

Clinton ise, Başkan seçildikten sonra Newsweek dergisinde yayınlanan bir mülakatında "Bosna-Hersek'e tek başımıza müdahale edemeyiz" diyerek bu işin, birinci derecede Avrupa devletlerinin sorumluluğunda olduğunu ima etmiştir.⁴⁰⁶ ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü *George Stephanopoulos* ise bu görüşü doğrular mahiyette; "Bosna, Avrupa'nın göbeğinde bir yerdedir. Bu yüzden bu sorun bir Amerikan sorunu değildir. Daha çok bir Avrupa sorunudur"⁴⁰⁷, şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.

Bosna-Hersek'e karadan "insani yardım" ulaştırma çabaları başarısızlıkla sonuçlanınca, Clinton yönetimi 28 Şubat 1993'te Çetniklerin kuşatması altında bulunan bölgelere havadan "insani yardım" ulaştırma operasyonları düzenlemeye başlamıştır. ABD'nin bu kararı, hararetli geçen seçim döneminde askeri müdahaleyi savunan Başkanın, artık bu karardan vazgeçtiğinin de bir göstergesi olmuştur.⁴⁰⁸

ABD, Asya ile daha karlı ilişkiler oluşturmak için, ilgi odağını Avrupa'dan kaydırmaya başlamıştır. Zira dışişleri bakanı Warren Christopher'in "Batı Avrupa'nın artık dünyanın ağırlık merkezi olmadığı" ve Washington'un gereğinden uzun bir süredir "Avrupa-odaklı" olduğunu iddia etmesi bunu ortaya koymaktadır.⁴⁰⁹

4.3. Rusya

Rusya Bosna-Hersek iç savaşında Sırp yanlısı bir tavır takınmıştır. Rusya'nın Sırp yanlısı olması temelde, iki devletin de Ortodoks ve Slav olmalarından kaynaklanmaktadır. Bosna-Hersek'teki olayların boyutlarının bu derece büyük

⁴⁰⁴ Khan, s. 99.

⁴⁰⁵ Mesaj, 17-23 Ağustos 1992'den aktaran, İlhan, s. 37.

⁴⁰⁶ Türkiye Gazetesi, 19 Ocak 1993, s. 5.

⁴⁰⁷ Milliyet Gazetesi, 22 Mayıs 1993, s. 14.

⁴⁰⁸ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 345.

⁴⁰⁹ Stanley Sloan, "Brüksel Zirvesi Ardından Atlantik Ötesi İlişkiler", NATO Dergisi, No: 2, 1994. s. 20.

olmasının bir nedeni de Rusya'nın Slav milliyetçiliğini körüklemesi olmuştur.⁴¹⁰ Tarihten gelen etnik ve dini bağlar dikkate alındığında Rusya'nın Sırlara yakın olduğu görülür. Nitekim Bosna-Hersek'teki savaşa yaklaşımlarında bu bağ önemli rol oynamıştır.

Rusya UNPROFOR bünyesinde görev yapmıştır. Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı *Vitali Çurkin*'in sözleri, Rusya'nın UNPROFOR içerisinde görev yapmanın çok ötesinde bir amacı olduğunu açıkça göstermektedir: "Biz Barış Gücü olarak geldik. Fakat tarihi nedenlerle Sırlar'a karşı özel sorumluluklarımız vardır. Doğal olarak Sırlar varlığını kendi güvenliklerinin garantisi olarak görmektedirler".⁴¹¹

Ruslara göre Yugoslavya'da saldırgan taraf Sırlar olmamıştır. Bilakis Sırlar kurban olmuşlardır. Bu nedenle Rusya 31 Ocak 1993 günü yaptığı açıklamada askeri bir müdahaleye karşı olduğunu ve olası bir müdahalenin Batı ile ilişkileri zedeleyeceğini açıklamıştır. Başbakan *Viktor S. Chernomyrdin* Davos'ta katıldığı Dünya Ekonomik Forumu'nda yaptığı açıklamada bu çatışmanın diplomatik yollardan durdurulabileceğine inandığını söylemiştir.⁴¹²

Rusya Devlet Başkanı *Boris Yeltsin*, Parlamento içinde ve dışında Sırbistan'a uygulanan ambargonun kaldırılması ve bu ülkeye yardım yapılması konusunda şiddetli bir baskı ile karşı karşıya kalmıştır. Bazı parlamenterler, Rusya'nın Sırbistan'a yardım yapması ve Slav ırkının koruyucusu olarak tarihi rolünü tekrar üstlenmesini istemişlerdir. Rusya, bölgeye yapılacak müdahalenin Sırları cezalandırmak için değil, ancak onlara yardım etmek için yapılabileceğini savunmuştur. Devlet başkanı danışman yardımcılarında *Andrei Federov*, Rusya Parlamentosu'nun büyük bir çoğunluğunun binlerce gönüllünün Sırp saflarında çarpışmak üzere Bosna-Hersek'e gönderilmesinden yana olduğunu da belirtmiştir.⁴¹³

Rusya, BM'in ambargolarını delerek, Sırbistan'a özellikle Tuna nehri yoluyla petrol ve gıda maddeleri göndermiştir⁴¹⁴. Ayrıca Rusya yapılan gizli bir anlaşma ile Bosna-Hersek'teki ve Hırvatistan'daki Sırlara geliştirilmiş füzeler de dahil olmak üzere silah satmıştır⁴¹⁵.

⁴¹⁰ Akarslan, s. 50-51.

⁴¹¹ Andican, s. 252.

⁴¹² Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 18.

⁴¹³ *International Herald Tribune*, 1 Şubat 1993'den aktaran, Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 18.

⁴¹⁴ *The European*, 16-19 Temmuz 1992'den aktaran, Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 18.

⁴¹⁵ *The Observer*, 28 Şubat 1993'den aktaran, Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 18.

4.4. İslam Dünyası

İslam ülkelerinin çoğunluğu 1992 yılı yaz ortasına kadar Bosna-Hersek meselesine oldukça ilgisiz kalmışlardır. Suudi Arabistan, ancak 1992 yılı Temmuz ayının ortasında Bosna'ya yardım yapmaya başlamış, Pakistan ve diğer İslam Konferansı üyesi ülkelerden ayrı bir yol izleyen İran ise Bosna-Hersek'e açıktan mali ve askeri yardımda bulunmuştur.⁴¹⁶

Balkanlardaki gelişmeler ile ilgili olarak 17-18 Haziran 1992 tarihlerinde Türkiye'nin düzenlediği, İstanbul'da toplanan İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Olağanüstü Beşinci Toplantısı, Bosna-Hersek'teki acil ve çok ciddi boyutlara varan durumu görüşmek ve gerekli tedbirleri almak amacıyla yapılmıştır. Toplantıya 39 İslam devleti katılmıştır. Bu toplantıda, Bosna-Hersek olayları tüm yönleriyle görüşülmüş ve bu sorunlarla ilgili olarak dünya devletlerinin dikkati çekilmiştir. Ayrıca Sırbistan ve Karadağ'ın BM kararlarına uymalarına kadar geçecek zaman zarfında bu iki cumhuriyetin bağımsızlıklarının tanınmaması karara bağlanmıştır.⁴¹⁷ Toplantıda BM kararlarının desteklendiği açıklanarak Sırbistan kınanmıştır. Ayrıca Güvenlik Konseyi barışın sağlanması için gerekirse kara, deniz ve hava kuvvetlerini devreye sokmaya çağırılmıştır.⁴¹⁸

2 Aralık 1992 günü Cidde'de yapılan İslam Konferansı Örgütü toplantısında Bosna-Hersek'teki Sırp saldırılarının durdurulması için BM'e askeri güç kullanması, Bosna-Hersek'e uygulanan silah ambargosunun kaldırılması ve Sırpların ellerindeki ağır silahların kontrol altına alınıp imha edilmesi çağrısında bulunulması kararlaştırılmıştır.⁴¹⁹

11 Ocak 1993'de Dakar'da yapılan İslam Zirvesi'nde daha önce alınan kararların teyid edilmesi yanında, Bosna-Hersek'deki uçurumun zor kullanılarak uygulanması ve Sırpların ellerindeki ağır silahlara el konulması da istenmiştir.⁴²⁰

Kamran İnan'a göre, sayıları 48'e varan İslam devletlerinin Bosna-Hersek konusunda vermiş oldukları sınav çok kötüdür. Hemen hemen bir şey yapılmamıştır.⁴²¹ Körfez Savaşı'nda Batılı güçler yanında hemen harekete geçebilen halkı Müslüman devletler, Bosna'daki facia karşısında etkin bir birliktelik kurmada başarısız

⁴¹⁶ Bora, *Yeni Dünya Düzeni*, s. 243.

⁴¹⁷ Akarslan, s. 54.

⁴¹⁸ Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 15.

⁴¹⁹ *Türkiye Gazetesi*, 3 Aralık 1992, s. 5.

⁴²⁰ *Türkiye Gazetesi*, 12 Ocak 1993, s. 5.

⁴²¹ Kamran İnan, "ABD, Almanya ve Türkiye, İşbirliği Yapmalı", *İzlenim*, S. 8, Ağustos 1993, s. 13.

olmuşlardır⁴²². Modern dünyanın can damarı niteliğindeki petrol kaynaklarının çoğuna sahip olan İslam ülkeleri, bunu pasif bir silah olarak bile kullanamamışlardır⁴²³.

4.5. Türkiye

Türkiye, Yugoslavya'dan bağımsızlıklarını ilan eden dört cumhuriyeti (Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek)'i 6 Şubat 1992'de fark gözetmeksizin aynı anda tanımıştır. 26 Ağustos 1992'de Londra Toplantısı sırasında da bu dört cumhuriyet ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin tesisini öngören protokoller imzalanmış, 14 Ekim 1992 tarihinde de bu ülkelerde büyükelçilikler açılması kararlaştırılmıştır.⁴²⁴

Bosna-Hersek'te olanlar Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Öncelikle, bu ülkedeki Müslümanların son yüzyılda değişik zamanlarda Türkiye'ye göç eden akrabaları önemsenmesi gereken bir gruptur. İkincisi, bölgenin güçlü ve laik Müslüman ülkesi olarak, Balkan ülkelerindeki bütün Müslümanların dara düştüklerinde Türkiye'den yardım beklentileri vardır. Türkiye bu tarihi sorumluluğunu uluslararası hukuk sınırları içinde kalarak yerine getirmeye çalışmıştır. Türkiye Bosna-Hersek semalarında devriye gezen NATO filosuna uçak vermiş, burada oluşturulacak bir barış gücüne asker vermek teklifinde bulunmuştur. Bosna-Hersek'teki durum Türk dış politikasının ana gündem maddelerinden birini oluşturmuştur.

Eski Yugoslavya'nın parçalanmasından hemen sonra Bosna'daki Müslümanlara karşı Sırların başlattığı, sindirme ve soykırım hareketine Türkiye ilk günden itibaren itiraz etmiş, bu hareketi Birleşmiş Milletler, İslam Ülkeleri Örgütü, NATO gibi üyesi olduğu kuruluşların gündeminde tutmaya çalışmıştır.⁴²⁵

TBMM 8 Aralık 1992'de Anayasanın 92. maddesine dayanarak UNPROFOR'a katkı ve BM'in çağrısı halinde muhtemel bir uluslararası askeri harekate katılmak için yurtdışına asker gönderilmesi konusunda hükümete yetki vermiştir⁴²⁶. Bunun üzerine, Bosna-Hersek'te BM adına görev yapması için asker gönderen 23 devlete sonradan Türkiye de katılmıştır. 2700 Türk askeri iki bölüm halinde görev yerleri olan Zenica şehrine gönderilmişlerdir.⁴²⁷

⁴²² Ahmet Davutoğlu, "İslam Dünyasına Yönelik Sistemik Saldırı", *İzlenim*, S. 9, Eylül 1993, s. 25.

⁴²³ Abdülkerim Küçük, "Bosnalı'nın Son Umudu: Cenevre", *Yeni Zemin*, S. 9, Eylül 1993, s. 47.

⁴²⁴ Kut, s. 165.

⁴²⁵ Ersin Onulduran, "Bölgesel Bir Güç Olarak Türkiye", *Strateji*, S. 2, 1995, s. 52.

⁴²⁶ *Resmî Gazete*, 21431 Sayı, 10 Aralık 1992 Tarih, s. 2, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine Dair TBMM Kararı", (Karar No. 205).

⁴²⁷ Alkan, s. 159.

Mahir Kaynak'a göre; "Türk birliğinin Bosna-Hersek'e gidişi, Türkiye'nin çabaları sonucunda değil, bilakis bir ABD politikası olarak, Ruslar'ı firelemek için kendisine yakın hissettiği Türklerin oraya gitmesini istemesiyle" olmuştur⁴²⁸.

Savaşı durdurmak için yapılan diplomatik girişimlerin sonuç vermemesi Türkiye'nin politikasında da bazı değişikliklere yol açmıştır. Türkiye Bosna-Hersek'teki Sırp vahşetinin ancak BM çatısı altında bu ülkeye yapılacak sınırlı bir askeri müdahale ile durdurulabileceğini savunmuştur.⁴²⁹ Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen BM'den sonuca götürecek askeri bir müdahale kararı çıkarılamamış, çıkartılan kararlar ise yeterli olamamıştır.

Türkiye, başta İslam Konferansı Örgütü, AB ve BM olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlardaki girişimlerini ısrarla devam ettirmiştir. 10 Eylül 1992 günü Türkiye'nin çağrısı ile Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi İstanbul'da olağanüstü toplanmıştır. Sırpların saldırgan olarak ilan edildiği bu toplantıda ev sahipliği ve dönem başkanlığı yapan Türkiye'nin, askeri müdahale dahil, daha sert önlemler alınması yönündeki teklifleri sonuçsuz kalmıştır.⁴³⁰

25 Kasım 1992'de yine Türkiye'nin girişimi ile İstanbul'da bir konferans düzenlenmiştir. On Orta Avrupa ve Balkan ülkesinin katıldığı İstanbul Konferansı sonucunda yayınlanan ortak bildiride, etnik temizleme sonucu elde edilen toprak kazanımlarının geçersiz olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca eski Yugoslav cumhuriyetlerinin toprak bütünlükleri, bağımsızlıkları, egemenlikleri ve milli kimliklerine saygı gösterilmesi çağrısında bulunulmuştur. Akan Müslüman kanının ne pahasına olursa olsun durdurulması gereğinin vurgulandığı toplantıya Türkiye'nin yanı sıra Slovenya, Hırvatistan, Makedonya, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, İtalya, Macaristan, Avusturya dışişleri bakanları yada temsilcileri katılmıştır.⁴³¹

10 Ocak 1993'te Devlet Bakanı Orhan Kılercioglu ile Saraybosna havaalanında görüştüktan sonra UNPROFOR eşliğinde kente dönmekte olan Bosna-Hersek Başbakan Yardımcısı Hakkı Turaylıç Sırp milislerin saldırısına uğramıştır. Turaylıç'in ölümü üzerine kurulan BM soruşturma komisyonunun raporunun UNPROFOR'un sorumluluğundan söz etmemesi Türkiye tarafından Boutros Gali nezdinde kınanmıştır.⁴³²

⁴²⁸ Mahir Kaynak, "Rusya Yeni Bir İdeoloji ile Sahnede", *Yeni Dünya*, S. 7, Nisan 1994, s. 50.

⁴²⁹ Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 15.

⁴³⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 11 Eylül 1992, s. 13.

⁴³¹ *Türkiye Gazetesi*, 26 Kasım 1992, s. 5.

⁴³² *Kut*, s. 169.

Türkiye Bosna-Hersek'teki Sırp zulmünü her vesile ile uluslararası platformlarda gündeme getirirken, prensip olarak BM'in barış cabalarını desteklemiş ve tek taraflı müdahaleden kaçınmıştır. Türkiye, Bosna-Hersek'teki soykırım ve insanlık dışı katliamlar karşısında diplomatik girişimlerde bulunmaktan başka birşey de yapabilmiş değildir⁴³³. Çünkü, Türkiye'nin de üyesi olduğu NATO Andlaşması'nın 1. maddesinde, üyeler *"dahil olabilecekleri bilumum milletlerarası ihtilafları, milletlerarası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye koymayacak surette barışçı yollarla halletmeyi ve milletlerarası münasebetlerinde, Birleşmiş Milletlerin gayeleri ile herhangi bir surette telif edilmeyecek tehdit veya kuvvet istimalinden [kullanımından] çekinmeyi"* taahhüt etmişlerdir⁴³⁴. Buna göre Türkiye'nin Bosna-Hersek iç savaşına müdahale etmesi mümkün olmamıştır. Ayrıca bölgenin coğrafi uzaklığı da böyle bir müdahaleye imkan vermemektedir. Sadece üyesi bulunduğu Birleşmiş Milletler ve NATO aracılığıyla yapılan müdahalelere kuvvet göndermiştir.

4.6. Birleşmiş Milletler

BM Andlaşması'nın 1. Maddesinde BM'in amaçları sayılırken bunlar arasında ırk, cins, dil ve din farkı gözetilmeden herkesin insan haklarına ve ana hürriyetlerine saygıyı geliştirecek ve teşvik edecek bir milletlerarası işbirliğinin gerçekleştirileceğinden söz edilmektedir⁴³⁵. Benzer ifadeler Andlaşmanın 55. maddesinde de yer verilmiştir⁴³⁶.

4.6.1. Birleşmiş Milletler'in Siyasi Girişimleri

BM, Yugoslavya'daki duruma 25 Eylül 1991'de Bakanlar düzeyinde toplanan Güvenlik Konseyi'nin 7/3 sayılı (1991) oybirliğiyle aldığı kararla müdahil olmuştur. Karar, bu ülkedeki çatışmalarla ilgili olarak derin bir üzüntü duyulduğunu ve Yugoslavya'ya iletilecek tüm silah ve askeri techizat hakkında genel ve mütekamil bir ambargo uygulanmasına karar verildiğini belirtmiştir.⁴³⁷

30 Mayıs 1992 tarihinde, BM Andlaşması'nın VII. Bölümünden hareketle, Güvenlik Konseyi 757 (1992) sayılı kararında, anlaşmazlığa barışçı bir çözüm

⁴³³ Yusuf Yazar, "Türkiye'nin Bosna-Hersek Politikası", *İzlenim*, S. 1, 15 Aralık 1992-15 Ocak 1993, s.84.

⁴³⁴ Meray, s. 232.

⁴³⁵ Muzaffer Sencer, ... *Ana Kuruluşlar ve Belgeler*, s. 8: "Ekonomik, toplumsal, kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunların çözümünde ve ırk, cinsiyet, dil ve din ayrımı gözetmeksizin herkes için insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirip özendirme uluslararası işbirliğini gerçekleştirmek;" (Madde 1/3)

⁴³⁶ Muzaffer Sencer, ... *Ana Kuruluşlar ve Belgeler*, s. 23: "İrk, cinsiyet, dil yada din ayrımı gözetilmeksizin herkes için insan hakları ve temel özgürlüklerine evrensel olarak saygı gösterilmesi ve düzeltilmesi;" (Madde 55/c)

⁴³⁷ *Birleşmiş Milletler Kararlarında...*, s. 9.

bulunmasına yardımcı olmak üzere, o tarihe kadar Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne geniş çaplı müeyyideler uygulamıştır. Güvenlik Konseyi, ayrıca, Saraybosna ve bu şehrin havaalanını kapsayan bir güvenli bölge kurulması da dahil olmak üzere, bütün taraflardan, insani yardımların Saraybosna'ya ve Bosna-Hersek'teki diğer hedeflenen bölgelere engelleme olmaksızın ulaşmasının sağlanması için gerekli şartları ve ortamı hazırlamalarını istemiştir.⁴³⁸

BM Genel Kurulu Eylül 1992'de, tarihinde ilk defa, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra Nazi savaş suçlularının yargılandığı Nüremberg mahkemelerine benzer milletlerarası bir komisyon kurulmasına karar vermiştir. Söz konusu kararda, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'da işlenen savaş suçlarının incelenesi öngörülmüştür.⁴³⁹

19 Eylül 1992'de Sırbistan ve Karadağ cumhuriyetlerinin oluşturduğu Yeni Yugoslavya BM'den atılmıştır.⁴⁴⁰

Güvenlik Konseyi'nin BM Andlaşmasının VII. Bölümüne göre alabileceği önlemlerin yanı sıra, devletlerin, insani yardımları engelleyen veya insan hakları ihlallerini destekleyen devlete karşı askeri olmayan zorlayıcı önlemlere başvurma yetkisi⁴⁴¹ (silah ambargosu gibi) kabul edilmektedir. Bu yetki Cenevre Sözleşmeleri'nin 1. maddesinde yer alan "İnsani Hukuka Saygı" ilkesine dayandırılmaktadır.⁴⁴²

16 Nisan 1993 tarihinde, Güvenlik Konseyi, BM Andlaşmasının VII. Bölümünden hareketle, 819 (1993) sayılı kararı kabul etmiştir. Konsey bu kararın bir bölümünde, Bosnalı Sırp tarafın "etnik temizleme" kampanyası çerçevesinde, sivilleri Srebrenica ve Bosna-Hersek'in diğer bölgelerini tahliye etmeye zorlamak için gerçekleştirdiği kasdi hareketleri reddederek bunu kınamıştır. Kararın kabulünü takiben, UNPROFOR Kuvvet Komutanı, Sırp Kuvvetlerin Komutanı ve Bosnalı Müslüman Kuvvetlerin Komutanı 17 Nisan 1993 tarihinde Srebrenica'nın askerden arındırılması için bir andlaşma imzalamışlardır.⁴⁴³

BM İnsan Hakları Komisyonu Özel Temsilcisi *Tadeusz Muzowiecki* hazırlamış olduğu raporunda, Bosna-Hersek'teki keyfi uygulamaların BM'in koruması altındaki bölgelerde vuku bulduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁴

⁴³⁸ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 15-16.

⁴³⁹ Türkiye Gazetesi, 8 Ekim 1992, s. 5.

⁴⁴⁰ Türkiye Gazetesi, 5 Ekim 1992, s. 5.

⁴⁴¹ Bu yetki BM Andlaşmasının VII. Bölümünde açıkça belirtilmemekle birlikte, Güvenlik Konseyi bu yetkiyi çıkarmıştır.

⁴⁴² Akılhoğlu, İnsan Hakları..., s. 85.

⁴⁴³ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 31.

⁴⁴⁴ Türkiye Gazetesi, 7 Aralık 1992, s. 5.

6 Mayıs 1993 tarihinde 750 binden fazla Müslümanın kuşatma altında bulunduğu, ilaç, yiyecek ve su sıkıntısının yaşandığı Saraybosna, Tuzla, Zepa, Goražde, Bihaç ve Srebrenica şehirleri BM Güvenlik Konseyi'nin 824 sayılı kararı ile güvenli bölgeler ilan edilmiştir.⁴⁴⁵

BM güvenlik Konseyi üyesi Venezuela Büyükelçisi *Diego Arria*, BM'in Bosna-Hersek'te 6 Müslüman kentini "güvenli bölge" ilan etmesinin, kurbanların silahsızlandırılıp Sırp'ların eline teslim edilmesine yol açarak, "etnik temizlik" kampanyasını hızlandırdığını belirterek, bu bölgelerde BM'in hiç etkili olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴⁶

BM'in taraflı tutumu Türkiye'ye karşı da sergilenmiştir. CHP Genel Başkanı *Deniz Baykal*'ın Saraybosna ziyareti sonrasında BM, Türk Hükümeti'ne gizli bir yazı göndererek Saraybosna'ya ziyaret yasağı koymuştur. Yazıda; "İç politikada tüketim malzemesi olarak kullanılan ziyaretlerin barışa katkı sağlamadığı inancındayız" denilmiştir. BM yazısında, bu tür ziyaretlere izin verilmemesi amacıyla, uçakların Saraybosna Havaalanı'na inişine de izin verilmeyeceği vurgulanmıştır.⁴⁴⁷

Güvenlik Konseyi, Saraybosna'yı ve Bosna-Hersek'te daha önce "Güvenli Bölgeler" ilan edilen beş şehri korumak için UNPROFOR'a güç kullanma yetkisini verdiği 836 (1993) sayılı Kararı başta olmak üzere, konuyla ilgili bütün kararlarını uygulama hususundaki taahhütlerini tekrar teyit ederek, Bosna-Hersek'teki bütün tarafların verdikleri taahhütlere uymalarının sağlanması için yeni tedbirler almayı düşünmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Konsey, tarafların ateş-kes andlaşmasına saygı duymayışlarından büyük üzüntü duymuş ve uluslararası insanî hukukun açık bir şekilde ihlalini kınayarak bu suçu işleyenleri şahsen sorumlu tutmuştur.⁴⁴⁸

Güvenlik Konseyi, 3 Şubat 1994 tarihli açıklamasında, "Hırvatistan'ın, kendi ordusunun unsurlarını ve ağır askeri teçhizatı Bosna-Hersek'in merkez ve güney bölgelerine göndermesini" sert bir şekilde kınamış ve bu unsurların çekilmesini istemiştir. Konsey, eğer Hırvatistan, bu Cumhuriyet'e karşı yapmakta olduğu her türlü müdahaleye derhal bir son vermezse, diğer ciddi tedbirler üzerinde durulacağını bildirmiştir. Yine, Konsey, her kim tarafından işlenirse işlensin "etnik temizleme"

⁴⁴⁵ Taşar-Metin-Ünaltay, s. 354.

⁴⁴⁶ *Milliyet Gazetesi*, 12 Mayıs 1993, s. 14.

⁴⁴⁷ *Milliyet Gazetesi*, 7 Şubat 1993, s. 13.

⁴⁴⁸ *Birleşmiş Milletler Kararlarında...*, s. 40.

uygulamalarını kınamış ve Bosna-Hersek'in hükümrancılığını, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını teyid etmiştir.⁴⁴⁹

BM güvenlik Konseyi'nin yanında BM Genel Kurulu da bazı faaliyetlerde bulunmuştur. 25 Ağustos 1992 tarihinde, Genel Kurul, 46/242 sayılı Kararıyla, özellikle nefret uyandıran "etnik temizleme" uygulaması başta olmak üzere büyük çaplı insan hakları ve uluslararası insani hukukun ihlallerini kınayarak bu uygulamaya derhal bir son verilmesini istemiştir. Kurul, insanların zorla ve toplu olarak Bosna-Hersek'in içinde bir yerden bir yere veya Bosna-Hersek dışına sürülmelerini ve eski Yugoslavya'daki diğer her türlü insan hakları ihlallerini durdurmak amacıyla yeni girişimlerde bulunulmasını istemiştir. Kurul ayrıca, devletlerin, kendi birimlerinin başka bir devletin toprakları üzerinde işleyecekleri insan hakları ihlallerinden dolayı sorumlu olacaklarını teyid ederek bütün devletleri ve uluslararası örgütleri, zor kullanarak ve "etnik temizleme" yoluyla toprak kazanımlarının sonuçlarını tanımamaya davet etmiştir. Mültecilerin ve topraklarından sürülmüş kişilerin Bosna-Hersek'teki evlerine güvenli, şartsız ve saygın bir şekilde dönmelerini istemiş ve bu kişilerin, uğradıkları zararlar karşılığında tazminat alma haklarını kabul etmiştir. Yine Genel Kurul, 18 Aralık 1992 tarihinde, bir tanesi Bosna-Hersek'teki durumu konu edinen 47/12111, diğeri ise eski Yugoslavya topraklarındaki insan hakları durumunu ele alan 47/147 sayılı iki karar daha kabul etmiştir.⁴⁵⁰

4.6.2. Birleşmiş Milletler'in Askeri Girişimleri

BM'in barışı sağlamaya yönelik askeri bir güç kullanması, BM andlaşmasında yer almamasına rağmen, gelişen şartlar gereği ihtiyaç duyulması üzerine son yıllarda "Barış Gücü" adıyla askeri birlikler oluşturulmuştur. BM adına çeşitli üye devletlerden gönderilen bu birlikler, askeri gözlemcilerden ve normal askerlerden oluşmaktadır. Güvenlik Konseyi'nin kararı ve çatışmanın olduğu devletin onayı ile görevlendirilen Barış Gücü askerleri savaşmak amacıyla değil, barışı tesis etmek amacıyla kullanılmaktadırlar. Bu yüzden sadece kendilerini korumaya yönelik hafif silahlarla donatılmışlardır.⁴⁵¹

Bu çerçevede BM Güvenlik Konseyi, Mayıs 1992'de 761 sayılı kararı ve Bosna-Hersek devletinin onayı ile, Saraybosna havaalanının ve çeşitli fabrikaların korunması

⁴⁴⁹ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 40-41.

⁴⁵⁰ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 72-73.

⁴⁵¹ Alkan, s. 157.

amacıyla, çeşitli ülkelerden oluşacak olan Barış Gücü birliklerinin bu ülkeye gönderilmesine karar vermiştir.⁴⁵²

Barış Gücü askerlerinin bulundukları çatışma alanlarındaki görevleri: Savaşan taraflar, ateşkes için anlaştıklarında; bu askerler iki taraf arasına yerleştirilerek, barış andlaşması imzalanana kadar savaşın tekrar başlamasına engel olmak için gayret etme, gözetleme, kontrol, muhtemel saldırıları önleme, kamu düzenini sağlama ve insani yardımların organizasyonunun yapılmasıdır.⁴⁵³

14 Eylül 1992 tarihinde kabul edilen ve BM Andlaşması'nın VII. Bölümüne atıfta bulunulmayan 776 (1992) sayılı kararda Güvenlik Konseyi, Genel Sekreter'in raporunda belirttiği, UNPROFOR'un Bosna-Hersek'teki yetki ve gücünün, bu amaçlarla genişletilmesini kabul etmiştir. Saraybosna kısmına ilave olarak, 776 (1992) sayılı kararın uygulanması amacıyla UNPROFOR içinde ayrı bir Bosna-Hersek Komutanlığı kurulmuştur.

9 Ekim 1992 tarihinde, Güvenlik Konseyi, insani yardımlar da dahil olmak üzere BM faaliyetlerini desteklemek üzere yapılacak UNPROFOR uçuşları ve diğer uçuşlar hariç, Bosna-Hersek hava sahasında bütün askeri uçuşları yasaklayan 781 (1992) sayılı karar kabul etmiştir.⁴⁵⁴

3 Temmuz 1992'den 31 Ocak 1993'e kadar geçen zaman zarfında UNHCR tarafından, UNPROFOR'un koruması altında gerçekleştirilen hava nakliyatında 2476 uçakla 27460 ton yiyecek, ilaç ve diğer yardım malzemeleri ülkeye sokulmuştur. Cumhuriyetin her yerindeki insani amaçlı kabilelerin korunması faaliyeti, sürekli olarak engellerle, mayınlarla, düşmanca silah atışlarıyla ve tamamen olmasa da özellikle Bosnalı Sırp tarafı başta olmak üzere, kabilelerin geçeceği yerlerdeki tarafların UNPROFOR ile işbirliğinde bulunmayı reddetmesiyle sekteye uğratılmıştır.

UNPROFOR'un Bosna-Hersek'teki icraatı, büyük ölçüde, ifa etme görev ve yetkisi ile gerekli teçhizat, personel ve mali imkanların kendisine verilmediği bir vazifeyi ifa etmekteki başarısızlığı gerekçe gösterilerek eleştirilmiştir.⁴⁵⁵

BM genel Sekreteri, Güvenlik Konseyi'ne 1992 yılı Kasım ayı başlarında gözetleme görevi başladıktan sonra 16 Mart 1993'e kadar "465 Uçuşa Yasak Bölge ihlali"nin gerçekleştiğini rapor etmiştir. Bunun üzerine 31 Mart 1993 tarihinde,

⁴⁵² Alkan, s. 158.

⁴⁵³ Hans Arnold, "der Balkan-Krieg und Vereinigten Nationen", *Europa Archiv*, S. 2, Bonn, 1993, s. 33-34'den aktaran, Alkan, s. 157-158.

⁴⁵⁴ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 18.

⁴⁵⁵ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 24.

Güvenlik Konseyi kabul ettiği 816 (1993) sayılı kararıyla, askeri uçuş yasağını, her türlü sabit kanatlı ve döner kanatlı uçakların Bosna-Hersek hava sahasında uçuşlarını yasaklayacak şekilde genişletmiştir.⁴⁵⁶ Bu tarihler arasında Uçuşa Yasak Bölge ihlallerini gerçekleştirenler Sırlar ve Hırvatlardır. Çünkü Bosna-Hersek Ordusu'nun elinde sabit veya döner kanatlı uçak bulunmamaktaydı.

BM Güvenlik Konseyi, 9 Ekim 1992'de Bosna-Hersek üzerinde yapılan askeri uçuşları yasaklamasına rağmen, 7 Nisan 1993'ye kadarki altı aylık zaman içerisinde gerçekleştirilen 465 ihlale karşı hiçbir müdahalede bulunmamıştır⁴⁵⁷. 1 Mart 1994'e kadar ise, yasağı ihlal ettiği değerlendirilen toplam uçuş sayısı 1484 olmuştur. En ciddi olay 28 Şubat 1994 tarihinde meydana gelmiştir. Bu olayda, NATO avcı uçakları, askeri uçuşlarla ilgili uluslararası yasağa karşı gelen ve NATO avcı uçaklarının iki ikazına aldırmayan Sırlara ait altı uçaktan dördünü Bosna-Hersek hava sahasında düşürmüştür.⁴⁵⁸

Saraybosna'daki barış gücünün görevi, Hırvatistan'ın Sırp işgali altındaki bölgelerinde olduğu gibi "tampon" olmak veya barışı tesis etmek değil, sadece "insani yardımı" güven altına almak olmuştur.⁴⁵⁹ Saraybosna'daki barış gücü insiyatifi olmadığından dolayı oldukça yetersiz kalmış, hatta bu yetersizlik bahane edilerek açıktan Sırp tarafı desteklenmiştir. Öyleki BM komutanı McKenzie'nin Sırp askerlerince kendisine sunulan müslüman kadınlara tecavüz ettiği iddiasının ortaya çıkması bu inancı güçlendirmiştir. Yine BM gücündeki Ukraynalı askerlerin Saraybosna'daki kaçakçılık pazarına hakim olduğu iddiaları, 1993 Ağustos'u sonunda 19 Ukraynalı ve 3 Fransız askeri hakkında kaçakçılık, uyuşturucu ticareti ve kadın satışına karıştıkları gerekçesiyle soruşturma açılması sonucunda kesinlik kazanmıştır. Barış gücünün yetersizliğine ilişkin genel kanaati doğrulayan en önemli olay; 9 Ocak 1993 tarihinde Bosna-Hersek Başbakan yardımcısı Hakkı Turaylıç'ın öldürülmesidir.⁴⁶⁰

Askeri müdahale seçeniğinin geriletilmesinde BM Genel Sekreteri Butros Gali'nin BM'in gücünün Avrupa ve Batı içi sorunlarda yoğunlaşması sebebiyle üçüncü dünya ülkelerine kaynak ve vakit kalmamasından endişe duymasının, bu nedenle

⁴⁵⁶ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 29.

⁴⁵⁷ Gutman, s. 31.

⁴⁵⁸ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 30.

⁴⁵⁹ Bora, Yeni Dünya Düzeni..., s. 237.

⁴⁶⁰ Bora, Yeni Dünya Düzeni..., s. 238. Bosna-Hersek Başbakan yardımcısı olan Hakkı Turaylıç, Türkiye'den gelen zamanın Devlet Bakanı Orhan Kılıçoğlu ile görüştüğü havaalanından Saraybosna'ya dönerken bindiği BM Barış Gücü aracından Sırp milislerce çıkartılarak araçtaki Fransız komutanın yanında öldürülmüştür.

uluslararası topluluğun Bosna-Hersek'e fazla enerji harcamasını önleme isteğinin de payı vardır. Bu doğrultuda BM'in Bosna-Hersek meselesi gündemde iken gıda yardımlarının dağıtılmasını düzenlemek ve kabile savaşlarından doğan anarşiyi gidermek gerekçesiyle Somali'ye müdahale etmesi, Gali'nin üçüncü dünya ülkelerindeki olaylara daha fazla önem gösterdiğini ortaya koymuştur.⁴⁶¹

AGİK⁴⁶² ile birlikte çalışan bir Avrupalı diplomat, Bosna-Hersek'teki BM Barış Gücü ile ilgili şunları söylemiştir:

“Bosna'daki BM Barış Gücü'nün, çatışmaları durdurmak, Müslümanları kurtarmak gibi bir amacı yoktur. Barış Gücü, barışı temin edici, yahut barışı uygulayıcı gibi terimlerin hepsi aldatmacadır. Bizim orada yaptığımız tek şey, sadece bozulan barışı seyretmektir”⁴⁶³.

5 Şubat 1994 tarihinde, merkezi pazar yerine atılan 120 mm'lik bir havan mermisi en az 58 sivilin ölümüne ve 142 tanesinin de yaralanmasına yol açması ve bunun gibi olaylar Uluslararası Topluluk tarafından şiddetle kınanmıştır. Genel Sekreter, derhal özel temsilcisinden⁴⁶⁴ ve UNPROFOR Kuvvet Komutanından, olayların tahkikine nezaret etmeleri ve böyle vahşi olayların tekrerrüne engel olmaları amacıyla Saraybosna'ya gitmelerini istemiştir. İlk tahkikatlardan sonra, UNPROFOR, 4 Şubat'ta atılan havan mermisinin bir Bosnalı Sırp mevzisinden geldiğini tesbit etmiştir.⁴⁶⁵

Bosna-Hersek Hükümeti'nin ve Bosnalı Hırvatların askeri temsilcileri, 23 Şubat 1994 tarihinde bir ateş-kes andlaşması imzalamışlardır. Hırvatistan'ın Başkenti Zagreb'de UNPROFOR tarafından düzenlenen bir toplantıda varılan bu andlaşmayla, iki taraf, 25 Şubat 1994 Cuma günü öğleden itibaren geçerli olmak üzere, çatışmaların derhal ve tamamen durdurulmasını, birbirleri aleyhine her türlü propagandanın kesilmesini ve ateş-kes tarihinden itibaren temas ve mevzi hatlarının belirlenmesini kabul etmişlerdir. UNPROFOR'un kuvvetleri önemli noktalara yerleştirilecek, ağır silahlar çekilecek veya UNPROFOR'un kontrolüne bırakılacak ve UNPROFOR tarafından yönetilecek ve her iki tarafın temsilcilerinden oluşacak bir Müşterek

⁴⁶¹ Bora, *Yeni Dünya Düzeni...*, s. 241.

⁴⁶² Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının (AGİK) adı, 1994 Aralık ayında Budapeşte'de toplanan konferansta Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) olarak değiştirilmiştir.

⁴⁶³ *Türkiye Gazetesi*, 13 Ocak 1993, s. 5.

⁴⁶⁴ 12 Ocak 1994 tarihinde Genel Sekreter tarafından atanan Yasushi Akashi.

⁴⁶⁵ *Birleşmiş Milletler Kararlarında...*, s. 44-45.

Komisyon oluşturulacaktı.⁴⁶⁶ Ancak bu ve bunun gibi girişimler Birleşmiş Milletler ve ona bağlı UNPROFOR tarafından başarıyla uygulanamamıştır.

Birleşmiş Milletler, genel bir kural olarak kuvvet zoruyla sınırların değiştirilemezliğini kabul etmişken⁴⁶⁷ Bosna-Hersek olayında tersine hareket ederek milletlerarası hayattaki temel prensiplerin yıkıldığını görmezlikten gelmiştir.

4.6.3. Birleşmiş Milletler'in Ambargoları

BM Güvenlik Konseyi'nin 25 Eylül 1991 tarihinde, 713 (1991) sayılı Yugoslavya'ya yönelik ambargo kararı⁴⁶⁸ ile, Bosnalı Müslümanların, meşru savunma için ihtiyaç duydukları silah, mühimmat gibi malzemeleri temin etme yolları kesilmiştir⁴⁶⁹.

Sırlar eski Yugoslav ordusunun modern silahlarına sahip olmakla zaten mükemmel şekilde silahlanmışlardır. Silahsız olan taraf Bosnalı Müslümanlardır. Doğal olarak ambargo, katliama muhatap olan Bosnalı Müslümanların silahsız kalmasına neden olmuştur.⁴⁷⁰

Amborgadan yana tavır alan BM'in Bosna-Hersek'te yaşanan vahşeti inkar ettiği söylenebilir. Açıkça görülmektedir ki, bazıları bu şekilde devam eden vahşetten tüm tarafları sorumlu tutarken, gözden kaçırdıkları nokta, taraflarca işlenen suçlar arasındaki nitelik ve büyüklük farkıdır. Saldırgan ile kurban arasında gerçekten büyük bir uçurum bulunmaktadır. Bu anlaşmazlığın sanki normal bir durum gibi algılanması ve bu çatışma halinin, iki hatta üç etnik taraf arasında çağlar boyu devam ediyor olması bu vahşeti haklı kılmamalıdır.⁴⁷¹

BM Güvenlik Konseyinin 30 Mayıs 1992'de aldığı ve Yeni Yugoslavya'ya ekonomik yaptırımlar uygulanmasını öngören 757 sayılı kararında da, Sırbistan ve Karadağ'a, Bosna-Hersek'in iç işlerine karışılmaması çağrısında bulunurken, bütün milis güçlerinin ülkeyi terk etmelerini, kararın ekonomik ambargoya ilgili bölümünde, Sırbistan ve Karadağ'a yiyecek, tıbbi malzeme ve insani ihtiyaçlar dışında, petrol dahil,

⁴⁶⁶ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 48-49.

⁴⁶⁷ Muzaffer Sencer, ... Ana Kuruluşlar ve Belgeler, s. 8-9: "Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne yada siyasi bağımsızlığına karşı yada Birleşmiş Milletlerin amaçlarıyla bağdaşmaz bir başka biçimde güç tehdidinde bulunmaktan yada güç kullanmaktan kaçınır." (Madde 2/4).

⁴⁶⁸ Birleşmiş Milletler Kararlarında..., s. 93. "Konsey, Yugoslavya'da barış ve diyalog için gösterilen müsterek çabaları tam olarak destekler ve bütün devletlerin Yugoslavya'ya her türlü silah ve askeri teçhizat gönderilmesi konusunda derhal genel ve tam bir ambargo uygulamasına karar verir".

⁴⁶⁹ Akarslan, s. 17.

⁴⁷⁰ Yusuf Yazar, "Bosna'da Reel Politik", İzlenim, S. 2, Şubat 1993, s. 23.

⁴⁷¹ Martin, s. 129.

her türlü malın ithal ve ihracı yasaklanırken, bu iki ülkenin yurt dışındaki bütün mal varlıklarının dondurulması, hava bağlantısının kesilmesi ve her türlü uçak yedek parça satışının durdurulması öngörülüyordu.⁴⁷²

Güvenlik Konseyi'nin bu ambargo kararı, savaşın önlenmesine sınırlı da olsa katkıda bulunabilirdi. Ancak ambargonun katı bir şekilde uygulanması, denetlenmesi ve de kararı ihlal eden devletlerin cezalandırılması gerekirdi. Oysa Bosna-Hersek'te ambargo Müslümanlara karşı işlemiştir. Sırp lar çeşitli yollardan ambargoyu delmişlerdir. Müslümanlara gönderilen silahlara el konulurken; Sırp lar, başta Rusya olmak üzere Yunanistan, Romanya ve İtalya gibi ülkelerden silah ve gıda yardımı almışlardır.⁴⁷³

Uluslararası sorunları çözmeye misyonunu yüklenmiş olan BM, Bosna-Hersek'teki olaylar karşısında duyarsız kalmıştır. Toplama kapılarının varlığını bilmesine rağmen, dünya kamuoyuna yansıyana kadar konudan kesinlikle bahsetmemiştir. Yine BM, Sırbistan'a ambargo uygulama kararı alışından yaklaşık iki ay sonra ambargonun denetlenmesi gerektiğini farketmiştir. Ambargoyu deldikleri bilinen Yunanistan, Rusya ve Romanya'ya karşı herhangi bir yaptırım uygulanmaması da, almış oldukları kararlara ne derece saygılı olduklarının bir göstergesidir. BM'nin uyguladığı ambargonun diğer bir çelişkisi de, ambargodan asıl zararı gören ülkenin Bosna-Hersek olmasıdır. Başından beri Bosna-Hersek'in ambargonun kaldırılmasını istemesi de, ambargonun kimin için konulduğu hususunda zihinlerde soru işaretleri bırakmıştır.⁴⁷⁴ Amborgadan en fazla etkilenen müslümanların ellerinde ağır silahlar veya en azından denk olabilecek silahları olsaydı durum kesinlikle daha farklı olurdu. Etnik temizlik olmasına rağmen savaşın devam etmesi BM'in ambargolarından kaynaklanmıştır.⁴⁷⁵

⁴⁷² Akarslan, s. 56-57.; *Türkiye Gazetesi*, 1 Haziran 1992, s. 5.

⁴⁷³ Neziroğlu, "Bosna-Hersek'teki...", s. 21.

⁴⁷⁴ Can, s. 40.

⁴⁷⁵ Martin, s. 129.

IV.BÖLÜM

BARIŞIN SÜREKLİLİK ŞARTLARI

Bosna-Hersek'in 1 Mart 1992 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte başlayan iç savaş ve etnik temizlik hareketi 1995 Kasım'ında Dayton'da parafe edilip Paris'te imza edilen andlaşma uyarınca büyük ölçüde durdurulmuş oldu. Bu uzun süre içinde taraflar arasında oluşan güvensizlik ve düşmanlıkların tamamen ortadan kalkması kanaatimizce de pek kolay olmayacaktır. Dayton Andlaşması'nın imzalanmasına ev sahipliği yapan Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac imza töreninden sonra "gerçek barış insanların kalplerinde ve kafalarında kurulur, demokrasi ve özgürlüklerle birlikte gerçekleşir"⁴⁷⁶ diyerek, barışın devamı için tarafların inanarak ve iyi neyetle bunu uygulamalarının şart olduğunu ifade etmiştir. AB adına 1995 ve 1996 yıllarında Mostar'ın idaresini yürütmüş olan *Hans Koschnick* de Dayton Andlaşması ile ilgili fikirlerini şöyle dile getirmiştir: "*Ben Dayton'un mükemmel bir ateşkes anlaşması olduğunu düşünüyorum. Savaşı durdurdu, ölümlere son verdi. Ancak barış için yeterli değil. Bunun için, halkın olayı kabul etmesi, komşusunun din ve kültürüne hoşgörü göstermesi gerek...*"⁴⁷⁷. Bosna-Hersek eski Dışişleri Bakanı ve BM Bosna Temsilcisi Muhammed Şakirbey de Dayton Andlaşması'nı "bölgede kalıcı barışı sağlamak için atılmış küçük bir adım" olarak değerlendirmiştir⁴⁷⁸.

Bununla birlikte, imzalanan andlaşmanın yürürlüğünün korunması ve taraflar arasında uygulanması, her türlü eksikliklerine rağmen barışı tesis etmesi bakımından önem arz etmektedir. Dolayısıyla barışın süreklilik şartları arasında, öncelikle kurulan federatif yapıda tarafların hak ve yükümlülüklerini yerine getirmeleri, ardından andlaşma öncesi devam eden savaşta etnik temizlik başta olmak üzere çeşitli savaş suçlarını işleyen ve halen uluslararası mahkemelerce aranan suçluların yargılanmaları inceleme konumuzu oluşturacaktır. Bu arada barışın sürekliliği için sağlanan uluslararası desteklere de kısaca yer verilecektir.

⁴⁷⁶ *Nokta*, S. 1, 31 Aralık-6 Ocak 1996, s. 64.

⁴⁷⁷ *Türkeli Gazetesi*, S. 9, 24 Mayıs 1996, s. 20.

⁴⁷⁸ *Yeniüzyıl Gazetesi*, 3 Nisan 1996, s. 20.

1. DAYTON ANDLAŞMASI⁴⁷⁹ İLE ÖNGÖRÜLEN DEVLET YAPISI

Bosna-Hersek Cumhuriyeti, Hırvatistan ve Federal Yugoslavya Cumhuriyeti arasında imzalanan Dayton andlaşması ile ortaya çıkan Bosna-Hersek Cumhuriyeti için, "...federasyon ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere iki 'Birim'⁴⁸⁰ den..." oluşan bir federatif yapı öngörülmektedir.

1.1. Dayton Andlaşmasına Göre Bosna-Hersek Anayasası⁴⁸¹

21 Kasım 1995 tarihinde parafe edilen, 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te son imzaları atılan Dayton Andlaşması'nın Ek 4'nde yer alan Bosna-Hersek Anayasası 4 ana maddeden oluşmaktadır. Her madde kendi içinde tekrar maddelenerek düzenlenmiş bulunmaktadır.

Uluslararası bir andlaşma içinde yer alması sebebiyle çok genel hükümler taşımakta ve "Bosna-Hersek Cumhuriyeti" adı kullanılan ülkenin savaş sonrası devlet şeklinin tesbitine çerçeve hükümler getirmektedir. Dolayısıyla klasik anayasa yapım sürecinin dışında oluşturulduğu kabul edilmelidir. Yani asli kurucu iktidar veya tali kurucu iktidar denilen ve o ülkede yaşayan halkın iradesinin katılımı⁴⁸² söz konusu olmamıştır.

1.2. Devlet Yapısı

Anayasanın 1. maddesi "Bosna Hersek" başlığını taşımakta ve Cumhuriyet'in Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın bir üyesi olarak, diğer bağımsız devletler gibi hak ve yükümlülöklere tabi olan, Dayton Andlaşması ile belirlenmiş sınırlar içinde bağımsız bir devlet olduğunu belirtmektedir. Maddede yer alan en önemli ifade, "Bosna ve Hersek, Federasyon ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere iki Birim'den oluşacağı..."dır. Burada Federasyon'dan kastedilen 1994 tarihinde teşekköl eden Boşnak-Hırvat Federasyonu, Sırp Cumhuriyeti'nden ise Bosna-Hersek toprakları içinde yer alan ve başkenti Pale olarak ilan edilmiş olan Sırp unsurunun kurduğu cumhuriyettir. Birim

⁴⁷⁹ Sözleşmenin metni için bkz. *The Dayton Peace Agreement*, "General Framework Agreement", UN. (Birleşmiş Milletler) Doc. (Belge) S/1995/999.

⁴⁸⁰ *The Dayton Peace Agreement*, "Annex 4 Constitution of Bosnia and Herzegovina", I. Madde içinde Birim ifadesi "Entity" olarak ifade edilmektedir. Entity kelimesi "ayrı ve bağımsız bir birim olarak var oluş, bölünmez varlık" anlamına kullanılmaktadır. Dolayısıyla burada nation yani millet kelimesinden farklı bir anlam olduğu ortadadır.

⁴⁸¹ Anayasa metni için bkz. *The Dayton Peace Agreement*, Annex 4: "Constitution of Bosnai Herzegovina", U. N. Doc. S/1995/999.

⁴⁸² Kavramlar için bkz. Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, 5. Bası, Ankara, 1995, s. 5-6.

olarak her ne kadar iki unsur kabul edilmiş olarak görünse bile, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde üç unsurun bir arada yaşadığı kabul edilmek durumundadır. 1. Madde cumhuriyetin başkentinin Saraybosna olduğunu da belirtmektedir.

Anayasanın 4. maddesinde yer alan "Parlamentar Sistem"⁴⁸³; 15 üyeli Halklar Meclisi ve 42 üyeli Temsilciler Meclisi olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. Her iki mecliste yer alacak üyelerin seçiminde, Federasyonun ağırlığı 2/3, Sırp Cumhuriyeti'nin ağırlığı ise 1/3 olarak kabul edilmiştir.

Tesbit edilen orana göre Federasyonun, Halk Meclisi'nde 10 üyesi (5 Hırvat, 5 Boşnak), Temsilciler Meclisi'nde ise 28 üyesi olacaktır. Buna karşılık Sırp Cumhuriyeti'nin Halk Meclisi'nde 5 üyesi, Temsilciler Meclisi'nde ise 14 üyesi olacaktır.

Temsilciler Meclisi seçimleri meclisin kabul edeceği seçim kanunlarına göre yapılacaktır. Ancak ilk seçimlerin Andlaşmanın 3. Ek'te çizilen çerçeveye göre yapılacağı belirtilmektedir.

Federasyonun temsilcilerinin seçilmesi işlemi 'Federasyon Halk Meclisi', aynı şekilde Sırp Cumhuriyeti'nin temsilci seçimi ise 'Sırp Cumhuriyeti Milli Meclisi' tarafından gerçekleştirilecektir. Her bir meclis için seçimlerden itibaren 30 gün içinde başkent Saraybosna'da toplanmak zorunluluğu getirilmiştir. Meclislerin başkan ve başkan yardımcılarının seçimi, kendi içinde kabul edilmiş kurallar dairesinde çoğunluk oyu ile seçilmiş her 3 unsurdan gelen üyeler arasında dönüşümlü olarak yürütülecektir.

Kanunların yapım sürecine her iki meclis tarafından da onay şartı getirilmiştir.

Halk Meclisi'nin toplantı yeter sayısı en az 3 Boşnak, 3 Hırvat ve 3 Sırp üye olmak üzere toplam 9 üye olarak belirlenmiş ve nitelikli çoğunluk aranmıştır. Temsilciler Meclisi'nin toplantı yeter sayısı için böylesine nitelikli bir çoğunluk aranmamış, sadece salt çoğunluk yeterli görülmüştür.

Buna karşılık meclislerde karar yeter sayısı, hazır olanların salt çoğunluğu olarak öngörülmüş, fakat bu karar yeter sayısı içinde her bir birim (Sırp, Boşnak ve Hırvat) den seçilmiş üyelerin en az 1/3'ünün oylarının bulunması zorunlu tutulmuştur. Böyle bir karar yeter sayısı sağlanamaz ise Meclis başkan veya yardımcılarını oylamadan sonra 3 gün içinde bir komisyon oluşturarak anlaşma sağlamak durumundadırlar. Eğer bu

⁴⁸³ Madde başlığında yer alan "Parliamentary Assembly" ifadesinin çevirisidir. Bu ifade Parlamento Meclisi gibi bir ifadeye karşılık gelmemektedir.

alışmalar sonucunda durum değişmez ise yeni bir oylama yapılarak alınmış olan karar 2/3 oy ile reddedilmedikçe geçerli kabul edilecektir.

Temsilciler Meclisi tarafından Bosna'da yaşayan Hırvat, Sırp veya Boşnak unsurlardan herhangi birinin çoğunluğuna zarar verebilecek bir karar alınması halinde bu kararın Halk Meclisi tarafından onaylanması gerekmektedir. Bu durumda Halk Meclisi karar onaylamaz ise Halk meclisi Başkanı tarafından bir komisyon oluşturulur ve komisyon sorunu 5 gün içinde çözüme bağlar. Komisyonun konuyu çözememesi halinde sorunun Anayasa Mahkemesi'ne götürülerek çözümleneceği öngörülmüştür.

Meclislerin alacağı kararlar yayınlanmadan yürürlüğe giremeyecektir. Ayrıca Meclislerde yapılacak görüşmelerle ilgili tutanakların saklanacağı ve yayımlanacağı da hüküm altına alınmıştır.

Meclislerde görev yapan delege ve üyelerin kendi görev alanlarını ilgilendiren söz veya fiilerinden dolayı sorumlu olmayacaklarını yani yasama sorumsuzluğu da 4. madde, 3. fıkra, j bentte yer almıştır.

Meclislerin sorumluluklarının neler olduğu, 4. madde 4. fıkra da sıralanmıştır. Buna göre;

- a) Başkanlık kararlarının uygulanabilmesi için gerekli kanuni düzenlemelerin yapılması ve Anayasada belirtilen diğer görevlerin yerine getirilmesi,
- b) Bosna Hersek'in kurumlarının faaliyetlerini yürütebilmesi için gerekli gelir ve kaynakları hakkında karar alması,
- c) Bosna-Hersek'in kurumlarının btlerinin onaylanması,
- d) Andlaşmaların onaylanmalarının kabul edilip edilmemesi,
- e) Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ni oluşturan birimler arasında yapılacak anlaşmalar sonucu doğacak diğer işlerin de yapılması sorumluluklarındandır. Meclisler arasında yetki paylaşımının olup olmadığı hakkında 4. maddede ve diğer maddelerde bir hüküm bulunmamaktadır.

Ayrıca Dayton Andlaşması hükümlerinde yürütme organı ile ilgili herhangi bir hüküm de bulunmamaktadır. Bu yüzden çalışmamızda bu konuya yer verememekteyiz.

2. DAYTON ANDLAŞMASI ARDINDAN YAPILAN SEÇİMLER VE SONRAKİ DURUM

2.1. Seçimlere Ait Dayton Andlaşması Hükümleri⁴⁸⁴

Dayton Andlaşması'nın Ek 3'te Seçimlere Ait Andlaşma hükümleri yer almakta ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde yapılacak seçimlerin asgari şartları düzenlenmektedir. Buna göre, seçimler AGİT'in gözetim ve yardımıyla özgür, demokratik ve hakkaniyet ölçüleri içinde tüm Bosna-Hersek'te yapılacaktır. Andlaşmada asgari olarak, basın ve ifade, toplantı ve gösteri özgürlüklerinin sağlanması istenmiştir. Seçimler andlaşmanın yürürlüğe girmesinden 6 ay sonra belirlenecek bir tarihte yapılacak, eğer AGİT seçimlerin yapılmasına engel bir durum tesbit ederse bu süre 9 aya kadar uzayabilecektir.

Bosna-Hersek'te yapılan ilk seçimlerde geçerli olacak; kayıtlı siyasi parti ve bağımsız adaylar, seçmenler ile adayların yeterlilikleri, açık ve eşit bir seçim kampanyası yapılmasını sağlama, seçim sonuçlarının değerlendirilmesi gibi konularda kural ve düzenlemelerin tesbiti, bunların korunması, doğrudan doğruya 'Seçim Gözlemci Komisyonu' tarafından yerine getirilecektir.

Andlaşmada seçimlerle ilgili olarak öngörülen bir önemli düzenleme de seçmenlerin yeterlilik şartları ile ilgili olanlardır. Seçmenlerin yeterlilikleri de Seçim Gözlemci Komisyonu tarafından değerlendirilecektir. Buna göre, seçmenlerin seçim tarihinde 18 yaşında veya daha büyük olması, "1991 tarihindeki nüfus sayımında adının bulunması..." gerekmektedir. Eğer "kayıtlı olduğu yerde 1991'den sonra yaşamamış (mülteci durumunda) ise hatta 1991 nüfus sayımında kayıtlı olmasa bile Gözlemci Komisyonu tarafından yapılacak düzenleme ile bu kişilerin daha önce yaşadıkları bölgelerde oy kullanmalarına izin verilebilecektir.

2.2. 14 Eylül 1996 Tarihli Milletvekili Genel Seçimleri

Dayton Andlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde yapılan ilk genel seçimlerde 2 milyon 900 bin kişinin oy kullanacağı hesaplanmıştı. Bu seçimlere 24 parti⁴⁸⁵, 5 cephe ve 3 bağımsız aday iştirak etmiştir. 109

⁴⁸⁴ The Dayton Peace Agreement, Annex 3: "Agreement on Elections", U. N. Doc. S/1995/999.

⁴⁸⁵ Milliyet Gazetisi, 26 Ağustos 1996, s. 18. Seçimlere katılan bu 24 partiden en önemlileri şunlardır: Aliya İzzetbegović liderliğindeki SDA (Demokratik Aksiyon Partisi), Haris Sladjić'in SBIH (Bosna-Hersek Partisi), Radovan Karadžić'in SDS (Sırp Demokratik Partisi), Hırvatların HDZ (Hırvat Demokratik Birliği), Sosyal Demokratlar Birliği liderliğindeki beş partiden oluşan Birleşik Liste, Sırp ilimlilerinin oluşturduğu Barış ve İlerleme İçin Cephe, ve Bosnalı Sırpların oluşturduğu cephe olan DPB (Demokratik Yurtsever Blok).

seçim çevresindeki (belediye) 4400 sandıkta oy kullanılmıştır. Seçmenlerden 850 bini mülteci konumunda oy kullanmıştır. Oy kullanacak kişiler arasında diğer ülkelerdeki, Bosnalı 640 bin mülteci den Türkiye’de bulunan 1460 kişide oy kullanmıştır.⁴⁸⁶ 250’si yerli olmak üzere toplam 1000 gözlemcinin yanında, AGİT Seçim Komisyonu’nda görevli 400 kişi de seçimlere nezaret etmiştir.⁴⁸⁷ Seçimin güven içinde yapılabilmesi için 50 bin IFOR askeri görev yaparken, aynı zamanda yaklaşık 200 bin kişi sınırı geçerek diğer tarafta oy kullanmış, bunun için seçmen yolları oluşturulmuştur. Yine yaklaşık 400 bin kişinin savaştan önce bulundukları yerlerden farklı yerlerde oy kullandıkları görülmektedir.⁴⁸⁸

14 Eylül 1996 tarihli seçimlerde, Boşnak-Hırvat Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti’nde bulunan bütün seçmenler, 6 farklı konu için oy kullanmışlardır. Bu 6 ayrı oylama sırasıyla, Bosna-Hersek Başkanlık Konseyi, Bosna-Hersek Meclisi, Sırp Cumhuriyeti devlet Başkanlığı, Federasyon Meclisi, Sırp Cumhuriyeti Milli Meclisi ve Federasyon Kanton Meclisleri hakkında gerçekleştirilmiştir.

Bunlardan ilki olan Devlet Başkanlığı seçiminde alınan oyların dağılımı; Aliya İzzetbegović 729.034 oy, Momčulo Krayişnik (Sırp) 690.373 oy ve Krešimir Zubac (Hırvat) 342.077 oy alarak Başkanlık Konseyi’ne seçilmişlerdir. Diğer Haris Slajdzic 123.784 oy, Mladen İvanic 305.803 oy, Ivo Komsić 33.161 oy almıştır. Bu seçimler sonunda Başkanlık Konseyi’ne İzzetbegović, Krayişnik ve Zubac, en fazla oyu alan İzzetbegović ise 2 yıllık bir süre için Başkanlık Konseyi Başkanlığı’na seçilmiştir.

Bosna-Hersek’teki Başkanlık Konseyi dokuzuncu toplantısından sonra kabinedeki görev dağılımını belirlemişlerdir. Buna göre Bakanlar Kurulu, biri Müslüman biri Sırp iki eşbaşkan, bir Hırvat Başkan Yardımcısı, Hırvat Dışişleri Bakanı, Sırp Bayındırlık ve Sivil İşler Bakanı ve Müslüman bir Ticaret Bakanı olmak üzere 6 üyeden oluşmaktadır. Boşnak ve Hırvatlar 6 üyeli Bakanlar Kurulu’nun milliyetlerin nüfus oranlarını yansıtacak biçimde, üç Müslüman, iki Sırp ve bir Hırvat

⁴⁸⁶ *Milliyet Gazetesi*, 24 Ağustos 1996, s. 16. Türkiye’de bulunan mültecilerin seçimlerde oy kullanması AGİT Türkiye Temsilcisi nezaretinde şahsen veya mektupla gerçekleşmiştir. Oy kullanım merkezi olarak başta Ankara olmak üzere, mültecilerin yerleştirildikleri yerler olan İstanbul-Bayrampaşa, İstanbul-Pendik, Kırklareli ve İzmir olmak üzere 5 merkez tesbit edilmiş ve oylar 25-29 Ağustos 1996 tarihleri arasında kullanılmıştır.

⁴⁸⁷ Osman Karatay, “Bosna’da Yeni Bir Dönem Açan Seçimler”, *Yeni Forum*, C:17, S. 329, Ekim-1996, s. 43.

⁴⁸⁸ *Yeniüzyıl Gazetesi*, 13 Eylül 1996, s. 15.

temsilciden oluşmasını istemişler, fakat anlaşma ile taraflar ikiye temsilciye sahip olmuşlardır.⁴⁸⁹

Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin 42 sandalyeli Temsilciler Meclisi için yapılan seçim sonucunda, milletvekillerinin 2/3'ünün seçileceği Boşnak-Hırvat Federasyonu'nda partilerin aldığı oy oranları; SDA %56.8, HDZ %21.4, Birleşik Liste (Boşnak-Hırvat Solu) %9.5, SBIH %7.7 oranında oy almışlardır.

Temsilciler Meclisi için Sırp Cumhuriyeti'ne ait üyelikler için yapılan seçim sonunda ise, SDS %54, SMIP %12, SRS %7.5, SDA %20.6 oranında oy almışlardır.

Sırp bölgesi Cumhurbaşkanlığı seçiminde Bilyana Plavsić %66.1, Zilkoradişić %16.3, Abid Dyozić %10.1 oranında oy almış ve Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na Plavsić getirilmiştir.

140 sandalyeli Boşnak-Hırvat Federasyonu Meclisi için yapılan seçimler sonunda SDA %56.2, HDZ %22.2, SBIH %7.6, Birleşik Liste %7.8 oranında oy almışlardır.

83 sandalyeli Sırp bölgesi meclisi için yapılan seçimlerde ise, SDS %62.5, SMIP %13.2, SRS %7.6, SDA %6.4 oranında oy almışlardır.⁴⁹⁰

AGİT'in seçim öncesi öngördüğü katılım oranı olan % 60-70 rakamı, seçim sonunda herkesi şaşırtarak %103.9 gibi imkansız bir rakama ulaşmıştır. Bu da yapılan seçimlerin sıhhatine gölge düşürmüştür. Teknik hatalardan dolayı 1 milyonu aşkın ve çoğu Boşnak olan mülteciden 200 bin seçmen listelerde isimlerini bulamadıkları için oy kullanamamıştır. Boşnakların bu şekilde oy kullanamayarak uğradıkları kayıp karşısında Sırpların yaptığı kayıt ve birden fazla oy kullanma şeklindeki hileleri de eklenince Bosna-Hersek'te Müslüman nüfus daha fazla olmasına rağmen Sırpların aldıkları oyların nüfus sayılarına göre bir fazlalık arzettiği tesbit edilmiştir. AGİT'in seçim sonunda yayınladığı rakamlara göre, Federasyon tarafında 1,2 milyon kişinin, Sırp tarafında ise 930 bin kişinin oy kullandığı görülmektedir.

Seçimlerin ardından hem Bosna-Hersek, hem de Sırp tarafı seçimlere hile karıştığını iddia ederek seçimlerin iptalini istemişlerdir. Boşnak tarafı, Bosna'nın Sırp kesimindeki oy sandıklarına Müslüman seçmenlerin ulaşımının engellendiğini belirtmiş, buna karşılık Sırp tarafı da yurt dışında kullanılan oyların ülkeye ulaşması esnasında usulsüzlük yapıldığını iddia etmişlerdir.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ Milliyet Gazetesi, 2 Aralık 1996, s. 17.

⁴⁹⁰ Karatay, s. 44-45.

⁴⁹¹ YeniYüzyıl Gazetesi, 16 Eylül 1996, s. 14.

Sandıklardan çıkan Müslüman oyların toplam 814.157, Sırp oylarının ise 995.456 olması karşısında ilk günlerde açık bir yolsuzluk iddiaları reddedilirken, seçime katılım oramının yukarıda belirttiğimiz şekilde %103.9 çıkması üzerine AGİT bir takım yolsuzlukların varlığını kabul etmiş ve bu konuyu incelemeye almıştır.⁴⁹²

Tüm bunlara rağmen taraflar ve uluslararası gözlemcilerin savaşın ardından yapılan bu seçimlerden memnun olduğu görülmektedir.

2.3. Nisan 1997'de Yapılması Planlanan Mahalli İdareler Seçimleri

AGİT tarafından daha önce 22-24 Kasım 1996 tarihleri arasında yapılması kararlaştırılan mahalli seçimlerin, seçmen kütüklerinin tam olarak hazırlanamaması, mültecilerin durumlarının düzelmemesi ve Sırp tarafının kütüklere mükerrer yazılması gibi hileler yüzünden ertelenmesi söz konusu olmuştur. AGİT'in aldığı kararda mahalli seçimlerin bu durumda sağlıklı sonuçlar vermeyeceği endişesinin payı olduğu görülmektedir.

Alınan karar gereği ertelenen Mahalli seçimler 1997 Nisan'ında yapılacaktır⁴⁹³. Bu seçimlerin çalışmamız esnasında yapılmamış olması sebebiyle sonuçlar hakkında bir değerlendirme yapmamız mümkün değildir.

2.4. Seçim Sonuçları ve Son Durum

14 Eylül 1996 tarihli Genel Seçimler sonunda Bosna-Hersek'teki üç etnik gruptan biri olan Hırvatların seçim sandığında birleştikleri açıkça görülmüştür. Özellikle Hırvat kontrolündeki bölgelerde oyların tamamına yakınının HDZ'ye çıkması bunu ortaya koymaktadır. Hırvatlardan sonra en çok Boşnakların ortak hareket ettikleri ve İzzetbegoviç'in partisi SDA'nın %81 oy alarak seçimleri kazandığı görülmüştür. Sırp tarafında ise Karadziç'in partisi SDS'nin Belgrad destekli Sosyalist Parti'ye bile serbest propaganda imkanı vermediği bir ortamda alınan oylar sonunda tepki aldığı ve Sırpların oy kullanırken bölündüğü ortaya çıkmıştır.⁴⁹⁴

Bosna'da savaş sonrası yapılan ilk seçimlerin ülkenin normale dönmesi yönünde ilk adım olması nedeniyle önem taşıdığı ifade edilirken, daha savaş acılarının çok taze olması ve her gün yenilenmesi yüzünden kalıcı bir barışın hemen seçimlerin ardından yaşanamayacağı da ortadadır. Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından ortaya çıkan oy dağılımı, Bosna'da savaşın kışkırtıcılığını yapmış olan milliyetçi tarafların (Sırp ve

⁴⁹² Karatay, s. 43.

⁴⁹³ *Türkeli Gazetesi*, 1 Kasım 1996, s. 20.

⁴⁹⁴ Karatay, s. 45.

Hırvatlar) savaş öncesi yapılan seçimlere benzer bir tablo ortaya koyarak barış adına olumsuz düşünceler doğmasına sebep olmuştur. Seçimlerde pek çok partinin aşırı milliyetçi sloganlar kullanması daha önce taşınan endişelere haklılık vermiştir. Yine seçim sonuçlarına bakıldığı zaman özellikle Sırp tarafında savaş suçlusu olması sebebiyle seçimlere katılması yasak olan Radovan Karadžić ile Radko Mladić'in etkisinin hissedildiği bir propaganda dönemi geçirilmesi var olan gerginliği daha da artırmıştır.⁴⁹⁵ Halbuki her ne kadar Dayton Andlaşması gereği savaş suçlularının yargılanması hedef olarak belirlenmiş ise de, seçimler öncesi sadece bu savaş suçlularının pasifize edilmesi ile yetinilmiş, bu yönde dönemin ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher'in teşebbüsü ile Karadžić ve Mladić'ten seçimlerde pasif kalacakları ve siyasi hayattan tümüyle çekilecekleri yönünde yazılı vaat alınmıştır.⁴⁹⁶ Dayton Andlaşması'nın hükümlerinin tam anlamıyla uygulanamadığı bir ortamda özellikle seçimler için adil ve demokratik bir ortamın oluşmadığı bir dönemde yapılan bu seçimlerden farklı bir sonuç beklenmemesi gerekir.

Tüm bu yaptırım ve vaatlerin seçim döneminde hiçe sayıldığı ve bu anlamda Boşnak tarafının yaptığı itirazların haklılığı biraz daha anlaşılmaktadır.

Ayrıca Ateşoğlu⁴⁹⁷'nin da haklı olarak belirttiği gibi "barışı garantilemesi beklenen Dayton Andlaşması'nın sivil hükümlerinin pek çoğunun uygulanamamış olduğu bir gerçektir. Seçimlerin ABD girişimlerinin zoru ile de olsa andlaşmanın sivil hükümlerinden birinin daha uygulanmış olacağını kanıtlaması (ABD Başkanlık Seçimlerine hazırlanan) Clinton için önem..." taşımaktaydı.

14 Eylül 1996 tarihinde yapılan seçimin hemen ardından yapılan yorumlarda, taraflar arasındaki birlikte yaşama arzu ve umudunun olmadığı iddiaları bugüne kadar geçerlilik kazanmamıştır. Sağlanan bu kısmi istikrarda savaşta mağdur tarafın lideri olmasına rağmen Başkanlık Konseyi Başkanlığı'na seçilen Aliya İzzetbegović'in gayretleri önem taşımaktadır.

⁴⁹⁵ *Yeniüzyıl Gazetesi*, 12 Eylül 1996, s. 14.

⁴⁹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 9 Ağustos 1996, s. 15.

⁴⁹⁷ Nüşin Ateşoğlu, "Bosna Seçimi Tarihin Tekrarı", *Yeniüzyıl Gazetesi*, 13 Eylül 1996, s. 15.

3. DAYTON ANDLAŞMASINDA ÖNGÖRÜLEN ESKİ HALE İADE ve KORUMA HÜKÜMLERİ

Barışın tesisinden sonra en az onun kadar önemli bir konu da barışın korunmasında ve durumun eski hale getirilmesinde gösterilecek çabalardır. Bununla ilgili olmak üzere Dayton Andlaşması'nın ek bölümlerinde düzenlemeler bulunmaktadır.

3.1. Savaş Suçlarının Yargılanması

Bosna-Hersek'te yaşayan halklar arasında karşılıklı güvenin yeniden tesisi ve adaletin sağlanması için savaş suçlarının, yani etnik temizliği organize eden ve yürütenlerin Uluslararası Mahkeme önüne çıkartılarak cezalandırılmaları gerekmektedir. Etnik temizliğin sorumluları arasında hem Hırvatistan, hem de eski Yugoslavya'nın devamı niteliğinde olan Sırbistan'ın idarecileri de vardır. Adalet, geçmişin kötü olaylarını yargılarken, oluşturulacak olan barış 'ise, toplumların gelecekleri ile ilgilidir⁴⁹⁸.

Etnik temizliğin sorumlularının cezalandırılmamaları ve diğerlerinin de görevlerinde kalmaya devam etmeleri halklar arasında barışın devamından ziyade barışma sürecini uzatacaktır.

Uluslararası bir ceza mahkemesi kavramı eski bir kavramdır ve böyle bir mahkeme kurma çabaları 1945'lere kadar gitmektedir. Günümüzde böyle daimi bir mahkeme yoktur. Böyle bir uluslararası mahkemenin yokluğu, hukukun üstünlüğü prensibini zedelemektedir. 1994 yılı Temmuz ayında uluslararası bir ceza mahkemesi kurma yolunda önemli bir adım atılmıştır. BM Uluslararası Hukuk Komisyonu, önerilen mahkeme için bir statü kabul etmiştir. Ancak henüz yürürlüğe girememiştir.

Eski Yugoslavya'daki çatışmalar sırasında insanlığa karşı işlenmiş suçları ele alacak bir mahkemenin kurulması üzerinde anlaşmak için ne kadar zaman harcanması gerektiği dikkate alındığında, daimi bir mahkeme kurma tezi güç kazanmaktadır. Uluslararası hukuku ihlal eden suçlar dünyanın hemen her tarafında işlenmiş ve işlenmekteyken neden Yugoslavya çatışması için "ad hoc" mahkeme kurulmasının tartışma merkezi haline geldiği de sorulmaktadır. Benzer bir mahkeme de Ruanda'daki soykırım suçları için önerilmiştir. Standard mahkeme bulunması bu tür seçmeleri engelleyecektir. Mahkemenin varlığı caydırıcı bir etki de yapabilecektir. Daimi bir

⁴⁹⁸ Payam Akhavan, "The Yugoslav Tribunal at a Crossroads: The Dayton Peace Agreement and Beyond", *Human Rights Quarterly*, Volume 18, Number 2, May 1996, s. 259.

mahkeme, “ad hoc” mahkemenin yüz yüze geleceği gecikme ve seçme sorunlarının üstesinden gelecektir. Zira, tıpkı devletlerin iç adli sistemlerinde olduğu gibi, geciken adalet kaybolmuş adalettir.⁴⁹⁹

Ayrıca bu konuda Şakirbey’in söylediği şu söz çok önemlidir: “Yahudiler, Holocost’ta uğradıkları eziyetleri ve kendilerini öldürenleri unutmamışlardır. Fakat ileriye güvenle bakabilmek için bu suçluların takip edilip cezalandırılacaklarını düşünmüşlerdir. Bununla birlikte adaletin nasıl olsa sağlanacağı düşüncesi de çok uzun boylu ertelenmemelidir. Yargılamaların yapılmasında çabuk davranılmalıdır. Gerekli olabilecek finansal ve politik her türlü yardım esirgenmemelidir”.⁵⁰⁰

BM Genel Kurulu 29 Kasım 1996 tarihinde yapmış olduğu oylamasında daimi görev yapacak bir milletlerarası savaş ve insanlık suçları mahkemesinin kurulmasını kararlaştırmıştır.⁵⁰¹

3.2. Dayton Andlaşması Ekinde Yer Alan İnsan Hakları Andlaşması⁵⁰²

Andlaşma ilk hüküm olarak, tarafların vatandaşlarına kendi yargı alanları içinde uluslararası insan haklarını uygulamayı garanti ettiklerini belirtmektedir. Bu hakların başlıcaları olarak; hayat, kötü muamele yapılmaması, köle gibi kullanılmaması, kişi güvenliği, öğrenme hakkı, ailenin özel ve gizliliği, din ve vicdan, ifade, dernek kurma ve örgütlenme, evlilik ve aile kurma, mülkiyet, eğitim, serbest dolaşım haklarıdır. Bu hakların din, dil, ırk, ulusal veya sosyal menşeyi ve politik görüş ayrımı gözetmeksizin herkese tanınacağı ifade edilmektedir.

Bu hakların sağlanması ve korunması yönünde andlaşmada bir İnsan Hakları Komisyonu’nun kurulacağı belirtilmiştir. Bu komisyon, iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım Kamu Denetçileri Ofisi (The Office of the Ombudsman), diğer kısım ise İnsan Hakları Bürosu’dur. Komisyon, insan haklarının ihlalini engellemek ve eşit bir uygulama sağlamakla görevlidir. Bu komisyonun hem Sırp Cumhuriyeti’nde hem de Federasyon tarafında ayrıca uygun göreceği yerlerde şubeleri bulunacaktır. Komisyon üyelerinin tümü hukuki ve cezai yönden işleriyle ilgili konularda sorumsuzdurlar.

⁴⁹⁹ Küresel Komşuluk, Küresel Yönetim Komisyonu’nun Raporu, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1996, s. 250-251.

⁵⁰⁰ Akhavan, s. 285.

⁵⁰¹ Fikret Ertan, “Şimdi Tam Zamanı”, Zaman Gazetesi, 3 Aralık 1996, s. 5.

⁵⁰² The Dayton Peace Agreement, Annex 6: “Agreement on Human Rights”, U. N. Doc. S/1995/999.

Komisyon üyelerinin Bosna-Hersek vatandaşı olmaması durumunda bunlar Viyana Konvansiyonu'nun tanıdığı diplomatik ayrıcalıklara öncelikle sahiptirler.

Ombudsmanlar, AGİT tarafından, tarafların görüşünü alınarak 5 yıllık bir süre için seçilmektedir. Her ombudsman kendi çalışma grubunu seçmekte serbesttirler. Bosna-Hersek vatandaşı olma zorunluluğu yoktur.

Komisyona gelen insan hakları ihlali iddiaları, eğer özel olarak İnsan Hakları Bürosu tarafından çözümlenmesi istenmemişse öncelikle ombudsmanlara gönderilerek incelenmektedir. Bu konuyla ilgili olarak tüm hükümet belgeleri de dahil inceleme hakları olduğu gibi hükümet organları ve kişilerin ombudsmanlara bilgi verme ve yardım etme zorunluluğu da vardır. Ombudsmanlar gerekli durumlarda hükümete rapor verebilirler.⁵⁰³

İnsan Hakları Bürosu, Bosna Federasyonu 4, Sırp Cumhuriyeti 2, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından atanan 8 üye olmak üzere toplam 14 üyeden oluşmaktadır. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin atadığı üyelere biri başkan olarak görev yapmaktadır. Büro, hangi başvuruların kabul edileceğine karar verecek ve konuyu 6 ay içinde sonuçlandıracaktır. Görev olarak öncelikle ağır insan hakları ihlallerini kabul edip çözüme bağlaması istenmektedir. Fakat büro, kendisine daha önce yapılmış aynı veya benzer bir konuyla ilgili karar vermiş ya da şikayet uluslararası bir araştırmaya konu edilmiş ise bu başvuruyu reddedecektir. Ayrıca andlaşma çerçevesinde çözümü mümkün olamayacak konuları da kabul etmez.

Komisyon ile ilgili hükümler, andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 90 gün içinde yürürlüğe girer. Komisyonun gerekli durumlarda uluslararası kuruluşlardan da yardım alabilmesi mümkündür.

3.3. Mülteciler ve Yerinden Edilmiş Kişilerin Durumu⁵⁰⁴

Bütün mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerin savaş sonrasında yaşadıkları bölgelere dönme haklarını sağlayan Dayton Andlaşması'nın 'Ek 7'de ayrıca eskiden sahip oldukları ve ellerinden alınan mallarına tekrar kavuşmaları yönünde hükümler bulunmaktadır. Eğer mültecilerin mallarında bir tahrip veya kaybı sözkonusu olmuş ise

⁵⁰³ Ombudsman, bir takım Avrupa ülkesinde de kamu denetçisi olarak görev yapmaktadır. Bosna-Hersek için öngörülen Ombudsman'ın görevleri Dayton Andlaşması'nın Ek 6'da 2. Bölüm, 4. maddesinde ayrıntılı bir şekilde hüküm altına alınmış bulunmaktadır.

⁵⁰⁴ The Dayton Peace Agreement, Annex 7: "Agreement on Refugees and Displaced Persons", U. N. Doc. S/1995/999.

bunun da tazmini istenmektedir. Mültecilerin yurtlarına dönmelerinin sağlanması zaten Dayton Andlaşması ve taraflarca en önemli amaç olarak görülmektedir.

Geriye dönüşlerde ayrıca taraflar geçici olarak başka ülkelere giden mültecilerin dönmelerini sağlamak noktasında gayret gösterecekler, taraflar bu konuda herhangi bir dil, din vs. ayrımı gözetmeksizin yardımda bulunacaklardır. Taraflar andlaşmayı imzalamakla bunu garanti etmeye ve güvenliklerini sağlamaya da söz vermektedirler. Bunun için tarafların ayrıca alacakları önlemler andlaşmaya ek 7’de belirlenmiştir. Bunlar;

Ayrımcılığı teşvik eden idari ve kanuni engeller kaldırılacak,

Her türlü basın yayın aracılığı ile yazılı veya sözlü etnik ayrımcılığı teşvik eden yayınlar engellenecek,

Azınlık veya etnik farklılığı olan grupların hakları, uluslararası insan hakları organizasyonları tarafından her nerede olursa olsun koruma altına alınacaktır,

Polis, asker ve her türlü kamu görevlileri yapılacak insan hakları ihlallerinden sorumlu tutulacaklardır,

Parçalanmış ailelerin korunması esas olacak ve bunların tehlikeli bölgelere zorla gönderilmesi engellenecektir,

Bu konuyla alakalı olmak üzere, UNHCR ile işbirliği yapılacak, bu sorunların daha kısa zaman içinde çözümü sağlanacaktır.

Önemli suç işlemiş olanların dışında uluslararası İnsan haklarını zedelemeyecek bir suçu işlemiş olanların devlet tarafından affedilerek yerleştirilmeleri mümkün olabilecektir.

Mülteciler ve yerinden edilmiş kimseler için Bosna-Hersek’te merkezi Saraybosna’da olmak üzere taraflarca 9 üyeli bir komisyon oluşturularak, andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 90 gün içinde çalışmalarına başlayacak, işlemler takip edilecek ve taraflar arasında yardımlaşılacaktır.

Bu komisyonun görevleri arasında sayılan önemli hükümlerden biri; 1 Nisan 1992’den beri zorla malları ellerinden alınmış kişilerin iddiaları dikkate alınacak, geçici olarak sahipsiz durumda olan yerlere yerleştirme ve inceleme sonunda malın iadesi ya da tazmini, yolunda üyelerinin çoğunluk kararı doğrultusunda hüküm verecektir. Komisyonun alacağı kararlar kesinlik taşımaktadır. Bu yönde komisyona geniş bir inceleme yetkisi verilmiştir. Yine Komisyon tarafından Bosna-Hersek Merkez

Bankası'nda bu yönde bir fon kurularak, uluslararası kaynak sağlanabilecek, ayrıca sahihsiz mallar üzerinde yapılacak her türlü işlem sonunda gelir elde edebilecektir.

Komisyonun görevi ve kaynakları, andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 5 yıl sonunda ilgili taraflar ile Bosna-Hersek hükümetine devredilecektir. Taraflar bunu kabul etmeyecek olursa Komisyonun görevine devam edeceği de hüküm altına alınmış bulunmaktadır.

3.4. Ulusal Varlıkların Korunması⁵⁰⁵

Dayton Andlaşması'nın Ek 8'de öngörülen bağımsız bir komisyon ile Bosna-Hersek'teki ulusal kültür varlıklarının korunması hedeflenmiştir. Merkezi Saraybosna'da olan bu komisyonun diğer yerlerde de şube açması mümkündür. Komisyon 5 üyeden oluşmaktadır. 2 üye Bosna-Hersek Federasyonu tarafından, 1 üye Sırp Cumhuriyeti tarafından 3'er yıllığına ve UNESCO Başkanı tarafından 2 üye birisi başkan olarak 5 yıllığına atanmaktadır. Üyelerin tekrar seçimi mümkündür. Üyelerin işleriyle ilgili konularda dokunulmazlıkları vardır. Komisyon kendisine yapılan başvuruları değerlendirirken, konunun tarihi, dini, milli ve kültürel önemine dikkat etmek zorundadır. Herkesin komisyona bir dilekçeyle kültürel varlıkların korunması yönünde başvuru hakkı vardır. Komisyon gerekli incelemeleri yaparak konunun kültürel varlık olup olmadığına çoğunlukla karar verir ve kararları kesin olup kararların uygulanması yerel otorite tarafından yerine getirilir.

Komisyon yapacağı incelemelerde andlaşma metninde yer alan kültürel varlık olup olmama yönünde asgari şartı da gözönüne alacaktır. Bu şart; insanlar için dini, etnik, ortak kültürel ve tarihi önem taşıyan taşınır veya taşınmaz mal olmasıdır.

Andlaşma yürürlüğe girdikten 5 yıl sonra Komisyonun görevleri, taraflar aksini kararlaştırmadığı sürece Bosna-Hersek Hükümeti'ne devredilecektir.

Taraflar, komisyonun çalışmalarına yardım edecek ve masraflarını eşit olarak bölüşeceklerdir.

⁵⁰⁵ The Dayton Peace Agreement, Annex 8: "Agreement on Commissions to Preserve National Monuments", U. N. Doc. S/1995/999.

4. BARIŞIN SÜREKLİLİĞİNE DAİR YAPILACAK ULUSLARARASI YARDIMLAR

4.1. Sivil Yürütme Andlaşması⁵⁰⁶

Bosna'da barışın kalıcı hale gelmesi için Dayton Andlaşması'nın Ek 10'da bulunan "Sivil Yürütme Andlaşması" ile uluslararası anlamda Bosna-Hersek'te faaliyette bulunan temsilcilikler ve organizasyonların yardıma devam edeceği konular tesbit ve koruma altına alınmıştır. Bu yönde Yüksek Vekalet adıyla bir komisyon oluşturulmuştur.

Sivil yürütmenin faaliyette bulunacakları alanlar; öncelikle insani yardım ve bunların sürekliliğinin sağlanması, insan haklarının korunması, yerlerinden edilenlerin dönmesi, demokratik seçimlerin yapılması, Bosna-Hersek'teki altyapının iyileştirmesi, ekonomik yönden yeniden yapılanması ile siyasi ve ekonomik kurumların oluşturulmasıdır. Bu faaliyetler yapılırken komisyon, tarafların uyumunu artırmak yönünde çaba sarfedecek, onların 'otonomi'lerini kabul ederek işbirliğini artıracaktır. Bu işbirliğinin sağlanması ve artırılması yönünde Yüksek Vekalet, Ortak Sivil Komisyon adıyla tarafların siyasi temsilcileri, IFOR Komutanı ile diğer sivil organizasyonların temsilcilerinden oluşan bir komisyon oluşturacak ve yukarıda sayılan faaliyetlerin yerine getirilmesi ve devamı konusunda görev verebilecektir. İhtiyaç halinde farklı bölgelerde de benzer komisyonlar kurulabilecektir.

4.2. Uluslararası Polis Gücü Andlaşması (ek.11)⁵⁰⁷

Uluslararası Polis Gücü, Bosna-Hersek'teki taraflara güvenli bir çevre ve sivil hukuku uygulama birimlerinin korunmasını sağlamak amacıyla kurulacaktır. Uluslararası Polis Gücü'ne BM Genel Sekreteri tarafından bir başkan atanacaktır.

Uluslararası Polis Gücü'nün faaliyetleri arasında; hukukun uygulanmasının gözlenmesi ve bunun teftişi, hukuku uygulayacak personeli eğitmek ve bilgi vermek, hukukun uygulanması için uygun ortamı sağlamak, kamu düzenini tehdit eden tehlikeleri bertaraf etmek ve bu tehlikelerle ilgili olarak hukuk uygulama birimlerinin yetenekleri doğrultusunda tavsiyede bulunmak, sivil hukuk uygulama birimlerinin örgütlenmesi ile ilgili olarak idari otoritelere tavsiyede bulunmak, taraflardan veya

⁵⁰⁶ The Dayton Peace Agreement, Annex 10: "Agreement on High Representative", U. N. Doc. S/1995/999.

⁵⁰⁷ The Dayton Peace Agreement, Annex 11: "Agreement on International Police Task Force", U. N. Doc. S/1995/999.

hukuk uygulama birimlerinden gelecek yardım taleplerini uygun şekilde değerlendirmek bulunmaktadır.

Taraflar da Uluslararası Polis Gücü ile karşılıklı olarak bazı sorumluluklara sahip olacaklardır. Taraflar, kendi hukuk uygulama birimleriyle ilgili bilgi sağlayacaklardır. Taraflar ayrıca Uluslararası Polis Gücü'nün isteği doğrultusunda, hukuk uygulaması görevlerini üzerine alacak personelin eğitimini acil olarak sağlama yoluna gideceklerdir.

4.3. Hakemler Kurulu⁵⁰⁸

Dayton Andlaşması'nın Ek 5'te, taraflarca, Cenevre'de 8 Eylül 1995 tarihinde kararlaştırılan genel ilkeler ışığında oluşturulan Hakemler Kurulu'na Bosna Hersek Federasyonu ile Sırp Cumhuriyeti arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü konusunda yetki verilmiştir.



⁵⁰⁸ The Dayton Peace Agreement, Annex 5: "Agreement on Arbitration". U. N. Doc. S/1995/999.

SONUÇ

Ülke sınırlarının ortadan kalkmaya, devletlerin yetkilerini yavaş yavaş bir üst otoriteye devretmeye başladığı ve küreselleşen dünyamızın, aslında yüzyıllar öncesinin ayrımcılığını, kin ve nefretini hala taşıdığını görmekteyiz. Zira bunun en acı örneklerinden biri, 1992-1995 yılları arasında, Bosna-Hersek'te kanlı bir şekilde yaşanmış ve basın aracılığı ile de naklen izlenmiştir.

1389 yılında Kosova'da Osmanlı Devleti'ne yenilerek devletlerini kaybeden, fakat Osmanlının adalet ve hoşgörüsü sayesinde milli benliklerini kaybetmeyen Sırp, bu yenilginin bedelini 603 sene sonra Müslüman Boşnaklara ve Osmanlının mirasına ödetmeye kalkmışlar ve bunda da -uluslararası toplumun ciddi müdahalesinin olmamasından dolayı- büyük ölçüde başarılı olmuşlardır.

Bosna-Hersek, Kuveyt'in Irak işgalinden kurtarılmasından sonra başladığı iddia edilen, yeni dünya düzeni için, gerçek manada bir imtihan ve ayrıca dünya politikası için de önemli dersler çıkartılması gereken bir örnektir. 1977'deki Helsinki Sözleşmesi'ni 1991'de pekiştiren AGİK Şartı ve yazılı olmayan yeni dünya düzeni ilkeleri Batı dünyasında sınır değişikliklerini, istikrarsızlığı ve huzursuzlukları engellemeyi amaçlamıştı. Ancak yıllar boyunca, komünist ideolojinin yayılcı politikalarına dünyanın her bölgesinde karşı koyan Batı'nın, Avrupa'nın göbeğinde yaşanmış olan savaşı durdurmakta acele etmemesi, bu konuda, ne derece istekli ve samimi olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Kuveyt'in işgaline şiddetle karşı çıkıp, dünya kamuoyunu ayağa kaldıran ve bağımsız bir devletin toprak bütünlüğü ihlal edildiği için, askeri müdahalede tereddüt etmeyen Batı'nın, bir başka bağımsız devlet olan Bosna-Hersek'te yapılanları önleyememesi, askeri müdahaleye sıcak bakmaması, demokrasi, insan hakları, devletlerin egemenliklerine saygı gibi konulardaki duyarlılığına da gölge düşürmüştür.

Bütün bu idealist fikirlerin aslında gerçekleri sakladığı ve devletlerin dış politikaları için belirleyici olan unsurun o devletin milli çıkarları olduğu, bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu çıkarlar ciddi bir şekilde tehdit edilmedikçe, birilerinin dünya barışı adına ortaya çıkıp suçluyu ya da saldırgan devleti cezalandıracağını beklemek, biraz da tarihin akışına karşı çıkmak demektir. Zira tarih boyunca devletler arasındaki ilişkilerde "çıkar" daima ön planda olmuştur. Her devlet kendi çıkarını ve bekasını düşünerek hareket etmektedir. Hatta bunları gerçekleştirmek için çoğu zaman birbirleriyle işbirliği

yapmaları zorunludur. Çünkü hiç bir devlet kendisini dünyadan ve dünya gerçeklerinden tecrit edemez. Bunun için, ideal değerleri sağlamak ve muhafaza etmek bütün devletlerin nihai çıkarı olmak durumundadır. Zira Bosna-Hersek'te yaşanmış olaylar tedbir alınmazsa, bir gün bütün devletlerin başına gelebilir.

Bosna-Hersek'te, birbirleri ile savaşmış olan üç unsur da temelde aynı soya mensuptur. Yani, Hırvatlar da, Sırlar da ve Boşnaklar da Slavdırlar. Sadece etnik (kültürel, dini) farklılıklara sahiptirler. Demek ki sadece soy mensubiyeti, bir millet oluşturmaya yetmemektedir. Tüm Bosna-Hersek sakinleri kendilerini Sırp, Hırvat veya Müslüman hissetmeden önce Boşnak (Bosnalı) hissetselerdi, savaş ve savaş esnasında işlenen insanlık-dışı olaylar olmayabilirdi.

Dünya devletlerinden birçoğu, bünyesinde birden fazla soy ve etnik unsur barındırmaktadır. Milliyetçilik rüzgarının yeniden canlandığı günümüzde etnik temizleme politikasının cezalandırılmaması çok tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Bunun için dünyayı insanların bu türden zulüm, katliam, insanlığa karşı suçların işlenmeyeceği (işlenmesine de izin verilmeyeceği) bir düzene kavuşturmak gerekmektedir. Bu, zor ve uzun vadeli bir çabayı gerektirecektir. Saldırganı otomatik olarak durduracak mekanizmaların mevcut olmadığı bir sistemde, saldırgana karşı bir güç kullanımı ya da inandırıcılığı olan bir güç kullanma tehdidinin dışında, hiç bir önlemin yeterli olmadığı, Soğuk Savaş Sonrası'nın tüm çatışmalarında görülmüştür. Savaş sırasında uyulacak asgari insani kurallar ve standartlar koyan savaş hukuku, bu günkü geniş anlamında savaş suçu kavramından mahrum olduğu gibi, bu gibi suçlar için caydırıcı cezalar da öngörmüş değildir. Halbuki, adalet yoluyla dünyanın gerçeğe şahit olması sayesinde, gelecek nesiller barışı devam ettirebilirler.

Bosna-Hersek'te yaşanmış Sırp katliamının büyüklüğü ve kapsamını tüm dünya açıkça görmektedir. Çoğu sivil 200 binin üzerinde insan ölmüş, 60 bin kadar kadın ve çocuk tecavüze uğramış, Bosna-Hersek İslam Tarihi'nin beşyüz yıllık tarihi ve kültürel eserleri, Sırların işgal ettikleri topraklarda yok edilmiştir. "Etnik temizlik" olarak ifade edilen bu insanlık suçları ve bu suçları işleyenler çok ciddi bir çalışma ile araştırılıp tespit edilmeli ve gereken cezalar verilmelidir. Değilse, iki Balkan ve iki de Dünya savaşının çıkmasına yol açan bu bölge, yeni savaşlara gebe olacaktır. Zira, iç savaşın en vahim sonucu, amansız ve kör bir düşmanlık kültürünü kökleştirmek olmuştur. Bu yüzden, değişen dünyamızda, onca acılara rağmen insanlığa ve barışa karşı suçların ve savaş suçlarının acımasızca işlenmeye devam etmesi karşısında, bu suçları koğuşturacak

bir mahkemeye, sürekli işlerlik kazandırmak, insan hakları çağı olarak nitelendirilen bu çağın en temel görevlerinden biridir.

Mart 1992'den Kasım 1995'e kadar süren savaş, Dayton Andlaşması'yla sona ermiştir. Fakat bu durum, ne Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünün sağlandığı ne de yeni bir çatışmanın olmayacağı manasına gelmektedir. Tarafların memnuniyeti ve adaletin hakkaniyetle tecellisi neticesinde bölgede gerçek ve kalıcı barış sağlanabilir. Aksi takdirde bunu gerçekleştirmek mümkün değildir.

Henüz çıkar ayrılıkları ve çatışmalarından arınmamış olan dünyamızda milletlerarası topluluğun tüm çabalarına rağmen, savaş ihtimalinin ortadan kaldırılmadığı da bir gerçektir. Bu nedenle dünya barışını tehdit eden şartlara son vermek ve anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümünü özendirmek üzere çabalar devam ederken, barışı bozabilecek anlaşmazlıkları önlemenin önceliği bulunmakla birlikte, haklı yada haksız savaşa başvurulduğunda bu fiilin milletlerarası düzeyde kabul edilmiş belli norm ve kurallara bağlanması da gerekmektedir. Bunu yaparken insan haklarının her şartta mümkün olduğunca saygı görüp gözetilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, günümüzde savaş ve çatışma şartlarını ve davranışlarını yöneten düzenlemelerin çağdaş anlayış ve normların gerisinde kaldığı gözlenmektedir.

İleride dünya konjonktürünün tam bir yumuşama, sürekli barış, karşılıklı güven ve iyiniyet ortamına girmesiyle bu sonuca yaklaşıma da söz konusu olabilecektir. İdeal açıdan tartışmasız evrensel bir değer olarak kabul edilen, fakat uygulamada henüz etkin bir koruma mekanizmasına kavuşturulamayan insan haklarının, dünya ölçeğinde geçerlik kazanması için çabaların sürdürülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKARSLAN, Mediha. **Bosna Hersek ve Türkiye**. Ağaç Yayınları. İstanbul, 1993.
- AKGÖNENÇ, Oya. "Bosna-Hersek, Güney Slavlar Birliği Dağılırken". **Silahlı Kuvvetler Dergisi**. S. 334. 1993.
- AKHAVAN, Payam. "The Yugoslav Tribunal at a Crossroads: The Dayton Peace Agreement and Beyond". **Human Rights Quarterly**. Volume 18. Number 2. May 1996.
- AKILLIOĞLU, Tekin. "İşkencenin, İnsanlık Dışı, Aşağılayıcı Zalimce Davranışların ve Cezaların Önlenmesi". **İnsan Hakları Yıllığı**. C. 10-11. Ankara, 1988-1989.
- AKILLIOĞLU, Tekin. **İnsan Hakları I Kavram, Kaynaklar ve Korunma Sistemleri**. AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları. Ankara, 1995.
- ALKAN, Necmettin. **Dağılan Yugoslavya Mozayğinde Bosna**. Beyan Yayınları. İstanbul, 1995.
- ALSAN, Zeki Mesud. "Bir 'Milletlerarası Ceza Divanı' Kurulması İlgili Fikirler ve Teşebbüsler I". **AÜHFD**. C. VIII. S. 3-4. Ankara, 1951.
- ANDİCAN, A. Ahat. **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**. Emre Yayınları. İstanbul, 1996.
- ARMAOĞLU, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**. Beşinci Baskı. İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara, 1988.
- ARMAOĞLU, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990**. C. II (1980-1990). 4. Baskı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara, 1994.
- ATAÖV, Türkkaya. "Savaş Suçları Uluslararası Mahkemesi: Jenosit Oturumu". **AÜSBFD**. C. XXIII. S. 2. 1967.
- ATEŞOĞLU, Nurşin. "Bosna Seçimi Tarihin Tekran". **Yeni Yüzyıl Gazetesi**. 13 Eylül 1996.
- AYDINLI, Ahmet. "Balkanlar'da Slav Asıllı Müslüman Var mıdır?". **Batı Trakya**. C. 12. S. 133. 15 Mayıs 1978.

- BAYDUR, Mithat. "Yugoslavya Ekseninde Bosna-Hersek 1928-1939". **Bosna-Hersek**. TDAV-Vakıfbank Ortak Yayını. İstanbul, 1992.
- Birleşmiş Milletler Kararlarında Eski Yugoslavya ve Bosna Hersek**. Çev: Nejat Özdemiroğlu. Dayanışma Vakfı Yayınları. İstanbul, 1996.
- BORA, Tanıl. "Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu". **Bigi ve Hikmet**. S. 3. Yaz 1993.
- BORA, Tanıl. **Milliyetçiliğin Provakasyonu**. 2. Baskı. Birikim Yayınları. İstanbul, 1995.
- BORA, Tanıl. **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**. Birikim Yayınları. İstanbul 1994.
- Bosna-Hersek Bibliyografyası**. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı Yayınları. Ankara, 1993.
- "Bosna-Hersek Devlet Başkanı Alija İzzetbegović'in AGİK Toplantısında Yaptığı Konuşma", Budapeşte, 5. 12. 1994, **Tezkire**, S. 7-8, Bahar-Yaz 1994.
- BOUTROS-GHALI, Boutros. **Confronting New Challenges Annual Report on the Work of the Organization 1995**. Birleşmiş Milletler Yayını. New York, 1995.
- BROWN, J. F. "Türkiye: Balkanlar'a Dönüş mü?". Çev: Harp Akademileri Komutanlığı Öğretim Başkanlığı. **Türkiye Günlüğü**. S. 36. Eylül-Ekim 1995.
- Büyük Larousse**. C. 20. Gelişim Yayınları. İstanbul, 1986.
- ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri. **Anılarım**. 2. Baskı. Yılmaz Yayınları. İstanbul, 1990.
- CAN, İsa. "Yugoslavya ve Bosna-Hersek Bunalımı-Tarihsel Bir Arka Plan". **Dünya ve İslam**. Güz 1992.
- Cumhuriyet Gazetesi**. 15 Ocak 1993.
- ÇAÜŞEVİÇ, Reco. **Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1**. Özyılmaz Matbaası. İstanbul, 1994.
- ÇAÜŞEVİÇ, Reco. **Bosna Müslümanlara Son Uyarı 2**. Özyılmaz Matbaası. İstanbul, 1994.
- ÇELİK, Edip F. **Milletlerarası Hukuk**. C. I. 2. Baskı. Filiz Kitabevi. İstanbul, 1987.
- ÇELİK, Edip F. **Milletlerarası Hukuk**. C. II. 2. Baskı. Filiz Kitabevi. İstanbul, 1988.

- DANIŞMAN, Zuhuri. **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**. C. IV. Yeni Matbaa. İstanbul, 1965.
- DAVID, Claude. **Hitler ve Nazizm**. Çev: Hüseyin Boysan. 1. Baskı. İletişim Yayınları. İstanbul, 1991, s. 116.
- DAVUTOĞLU, Ahmet. "Dünya Sisteminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararası İlişkiler". **İzlenim**. S. 2. Şubat 1993.
- DAVUTOĞLU, Ahmet. "İslam Dünyasına Yönelik Sistematik Saldırıları". **İzlenim**. S. 9. Eylül 1993.
- DELİORMAN, Altan. **Yugoslavya'da Müslüman-Türk'e Büyük Darbe**. İkinci Baskı. Boğaziçi Yayınları. İstanbul, 1975.
- DÖNMEZER Sulhi -Sahir Erman. **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**. C. III. Onbirinci Bası. Beta Yayınları. İstanbul, 1994.
- EMECAN, Feridun. "Balkanlar ve Bosna-Hersek Tarihi Bakımından Kosova Savaşının (1389) Önemi". **Bosna-Hersek**. TDAV-Vakıfbank Ortak Yayın. İstanbul, 1992.
- EMECAN, Feridun. "Bosna Eyaleti". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**. C. VI. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 1992.
- EREM, Faruk. **İnsanlığa Karşı Cürümler**. AÜHF Yayınları. Ankara, 1948.
- EREN, Tahsin. "Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeninin 'eski Krizi'". **Tezkire**. S.3. Mayıs 1992.
- EROL, Reşat Nuri. "Sırp Saldırıları, Müslüman Kimliğimize Sahip Çıkmamızı Sağladı". **İzlenim**. S. 6. Haziran 1993.
- ERÖZ, Mehmet. **Hıristiyanlaşan Türkler**. TKAE Yayınları. Ankara, 1983.
- ERTAN, Fikret. "Şimdi Tam Zamanı". **Zaman Gazetesi**. 3 Aralık 1996.
- Evliya Çelebi, **Seyahatname Tam Metin**, C. V, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1993.
- EYİCİL, Ahmet. "Bosna-Hersek". **Türkiye Günlüğü**. S. 36. Eylül-Ekim 1995.
- GELLNER, Ernest. **Uluslar ve Ulusçuluk**. Çev: Büşra Ersanlı Bahar - Günay Göksoy Özdoğan. İnsan Yayınları. İstanbul, 1992.

- GÖNLÜBOL Mehmet ve Diğerleri. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. C. 1. Genişletilmiş 7. Baskı. Alkım Kitabevi Yayınları. Ankara, 1989.
- GÖNLÜBOL, Mehmet. **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**. 3. Baskı. AÜSBF Yayınları. Ankara, 1975.
- GÖNLÜBOL, Mehmet. **Uluslararası Politika**. Gözden Geçirilmiş 3. Baskı. AÜSBF Yayınları. Ankara, 1985.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref. **Anayasa Hukuku**. Turhan Kitabevi. 5. Bası. Ankara, 1995.
- GROTIUS, Hugo. **Savaş ve Barış Hukuku**. Çev: Seha L. Meray. AÜSBF Yayınları. Ankara, 1967.
- GÜNDÜZ, Süleyman Hacer Ü. Gündüz. “ABD-AB-Bosna-Hersek Ekseninde Cenevre Metni ve NATO Operasyonu”. **Türkiye Günlüğü**. S. 36. Eylül-Ekim 1995.
- GUTMAN, Roy. **Bosna’da Soykırım Günlüğü**. Çev: Şakir Altıntaş. Pınar Yayınları. İstanbul, 1994.
- HANDZİÇ, Adem. “XVI. Yüzyılda Bosna’da Osmanlı Şehirlerinin Oluşumuna Bir Bakış”. **Bosna-Hersek**. TDAV-Vakıfbank Ortak Yayını. İstanbul, 1992.
- HOBSBAWM, E. J. **1870’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**. Çev: Osman Akınhay. 2. Baskı. Ayrıntı Yayınları. İstanbul, 1995.
- HUNTINGTON, Samuel. “Medeniyetler Çatışması Mı?”. **Foreign Affairs**. Summer 1993. pp. 22-49.’dan Çev: Mustafa Çalık. **Türkiye Günlüğü**. S. 23. Yaz 1993.
- Hürriyet Gazetesi**. 11 Eylül 1992.
- Hürriyet Gazetesi**. 30 Kasım 1996.
- Hürriyet Gazetesi**. 5 Aralık 1996.
- İLHAN, Mehmet Suat. **Bosna-Hersek Vahşeti ve Dünya Kamuoyu**. 2. Baskı. Y. evi yok. Hemsin, 1994.
- İNAN, Kamran. “ABD, Almanya ve Türkiye, İşbirliği Yapmalı”. **İzlenim**. S. 8. Ağustos 1993.

- İNAN, Yüksel. "Bulgaristan'daki Türkler ve Uluslararası Hukuk Açısından Hukuksal Statüleri". **İnsan Hakları Yılığ**. C. 10-11. TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları. Ankara, 1988-1989.
- İSEN, Mustafa. "Balkanlarda Türk Edebiyatı". **Türkiye Günlüğü**. Sayı 36. Eylül-Ekim 1995.
- İslam Ansiklopedisi**. C. 2. 5. Baskı. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul, 1979.
- "Jenosit'in Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme". **Resmi Gazete**. S. 7469. 29 Mart 1950.
- JESZENSKY, Gaze. "Doğu Cephesinde Hiçbir Şey Sakin Değil". **NATO Dergisi**. S.1. 1992.
- KAHRAMANYOL, Mustafa. "Balkanlar'da Müslümanlar'ın Dünü, Bugünü ve Yarını". **Yeni Türkiye**. S. 3. Mart-Nisan 1995.
- KAPANI, Münci. **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**. Yenilenmiş 2. Baskı. Bilgi Yayınevi. Ankara, 1991.
- KARAMAN, M. Lütfullah. "Bosna-Hersek ve Bosna-Hersekliiler". **Bosna-Hersek**. TDAV- Vakıfbank Ortak Yayımı. İstanbul, 1992.
- KARATAY, Osman. "Bosna'da Yeni Bir Dönem Açan Seçimler". **Yeni Forum**. C.17. S. 329. Ekim-1996.
- KARÇIÇ, Fikret. "Bölünerek Ölmek". **İzlenim**. S. 7. Temmuz 1993.
- KARÇIÇ, Fikret. "Bosna Müslümanlarının Soykırımı". **İzlenim**. S. 8. Ağustos 1993.
- KARÇIÇ, Fikret. "Bosnalılara Misyoner Tuzağı". **İzlenim**. S. 5. Mayıs 1993.
- KARÇIÇ, Fikret. "Sırp Katliamı ve Batının İkiyüzlülüğü". **İzlenim**. S. 2. Şubat 1993.
- KARÇIÇ, Fikret. "Tarih Devam Ediyor". **İzlenim**. S. 11. Kasım 1993.
- KARÇIÇ, Fikret. "Vance-Owen Planı'ndan Daha Kötü Olan Şey Nedir?". **İzlenim**. S. 6. Haziran 1993.
- KAYNAK Mahir. "Rusya Yeni Bir İdeoloji ile Sahnede". **Yeni Dünya**. S. 7. Nisan 1994.

- KHAN, Mujeeb R. **Avrupa'da Yeniden Doğuş Bosnalı Müslümanların Yaşama ve Tanınma Savaşı**. Çev: Hakan Yurdakul. Dayanışma Vakfı Yayınları. İstanbul, 1996.
- KISSINGER, Henry. "Yugoslavya: Asker Göndermeden Önce Argümanların Gözden Geçirilmesi". 21 Eylül 1992 tarihli **Herald Tribune**'den Çev: Mustafa Sağdıç. **Panel**, S. 43. Ekim 1992.
- KOCABAŞ, Süleyman. **Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve Balkanlar'da Panislavizm**. Vatan Yayınları. İstanbul, 1986.
- KOÇAOĞLU, A. Mehmet. "Adalet Dağıtamayan Bir Mahkeme". **Yeni Forum**. C. 17. S. 326. Temmuz 1996.
- KÜÇÜK, Abdülkerim. "Bosnalı'nın Son Umudu: Cenevre". **Yeni Zemin**. S. 9. Eylül 1993.
- Küresel Komşuluk**. Küresel Yönetim Komisyonu'nun Raporu. Türkiye Çevre Vakfı Yayını. Ankara, 1996.
- KURTULUŞ, Baki. **Osmanlı Padişahları**. 2. Baskı. Kurtuluş Yayınları. Ankara, 1978.
- KUT, Şule. "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993". **Türk Dış Politikasının Analizi**. Derleyen: Faruk Sönmezoglu. Der Yayınları. İstanbul, 1994.
- KUZU, Burhan. **Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat**. Dördüncü Baskı. Filiz Kitabevi. İstanbul, 1994.
- LATTER, Richard. "Demokrasilerde Terörle Mücadele". **Strateji**. S. 2. 1995.
- LEWIS, Bernard. "Avrupa ve Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nun Medeniyeti". Çeviren: Mine Faruk Sümer. **Türk Yurdu**. S. 238. Kasım 1954.
- LÜTEM, İlhan. **Harp Suçları ve Devletlerarası Hukuk**. AÜHF Yayınları. Ankara, 1951.
- MARTIN, Jonathan. "Fall From Grace: Progressives' Abandonment of Bosnia". **Socialist-Review**. C. 4. S. 23.

- MASTNAK, Tomaz. "Veba Yılları Günlüğü: Avrupa Anti-Milliyetçiliği Üzerine Notlar". Çev: Barış Bıçakçı-Atakan Özdemir-Aksu Bora. **Umran**. S. 16. Kasım-Aralık 1993.
- MERAY, Seha L. **Devletler Hukukuna Giriş**. İkinci Bası. C. 2. AÜSBF Yayınları. Ankara, 1962.
- Meydan Larousse**. C. 3. Meydan Yayınları. İstanbul, 1990.
- Milliyet Gazetesi**. 12 Mayıs 1993.
- Milliyet Gazetesi**. 14 Mayıs 1992.
- Milliyet Gazetesi**. 2 Aralık 1996.
- Milliyet Gazetesi**. 22 Mayıs 1993.
- Milliyet Gazetesi**. 24 Ağustos 1996.
- Milliyet Gazetesi**. 30 Kasım 1996.
- Milliyet Gazetesi**. 7 Şubat 1993.
- Milliyet Gazetesi**. 9 Ağustos 1996.
- Milliyet Gazetesi**. 26 Ağustos 1996.
- Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, C.I-II, Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara, 1979.
- NAYIR, Yaşar Nabi. **Balkanlar ve Türklük**. Ulus Basımevi. İstanbul, 1936.
- NEDİM, Ahmet. "Balkan Müslümanlarının Siyasi Tarihi". **Yedi İklim**. S. 1. Nisan 1992.
- NEZİROĞLU, İrfan. "Bosna-Herse'teki İç Gelişmeler ve Savaş". **Bigi TBMM Enformasyon Merkezi Dergisi**. S. 6. Şubat 1993.
- NEZİROĞLU, İrfan. "Yugoslavya'da Dağılma Süreci". **Bilgi TBMM Enformasyon Merkezi Dergisi**. S. 6. Şubat 1993.
- Nokta**. S. 1. 31 Aralık-6 Ocak 1996.
- NUZA, Fehmi. "Bosnalıların Avusturya İşgal Ordusuna Karşı Mukavemetleri". **Türk Kültürü**. S. 281. TKAE Yayınları. Eylül 1986.

- ONULDURAN, Ersin. "Bölgesel Bir Güç Olarak Türkiye". **Strateji**. S. 2. 1995.
- ÖZDAĞ, Ümit. "Balkanlar'da Hercümerç ve 'Son' Osmanlılar". **Türk Yurdu**. C. 12. S. 59. Temmuz 1992.
- ÖZFATURA, Mustafa Necati. **Ah Bosna**. Adım Yayınları. İstanbul, 1993.
- ÖZTUNA, Yılmaz. **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**. C. 3. Hayat Kitapları. İstanbul, 1964.
- ÖZTUNA, Yılmaz. **Devletler ve Hanedanlar, Avrupa Devletleri**. C. 4. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1991.
- ÖZTUNA, Yılmaz. **Osmanlı Tarihi**. C. 9. Ötüken Neşriyat. İstanbul, 1994.
- PAZARCI, Hüseyin. **Uluslararası Hukuk Dersleri**. II. Kitap. Turhan Kitabevi Yayınları. Ankara, 1990.
- PITIRLI, Ali. "İnsan Hakları ve İşkence, İnsanlıkdışı ya da küçültücü Ceza ve Muamelenin Önlenmesine Yönelik Olarak Öngörülen Kriterler". **Türk İdare Dergisi**. S. 410. İçişleri Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1996.
- POROY, Nazım. **Nüremberg Davası**. Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Sağlama ve Koruma Türk Grubu Yayınları. Ankara, 1948.
- Radikal Gazetesi**. 25 Aralık 1996.
- SAMARY, Catherine. **Parçalanan Yugoslavya Bosna'da Etnik Savaş**. Çev: Bülent Tanatar. Yazın Yayıncılık. İstanbul, 1995.
- SANDER, Oral. **Siyasi Tarih (Birinci Dünya Savaşının Sonundan-1980'e Kadar)**. İmge Kitabevi. Ankara, 1989.
- SANDER, Oral. **Siyasi Tarih (İlkçağlardan- 1918'e Kadar)**. İmge Kitabevi Yayınları. Ankara, 1989.
- SELMAN, Y. "Bosna Hareketlenen ABD'nin Hareketsizliği". **İzlenim**. S. 7. Temmuz 1993.
- SENCER, Muzaffer. "İnsan Hakları ve Savaş". **İnsan Hakları Yılığ**. C. 12. TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları. Ankara, 1990.

- SENCER, Muzzaffer. **İnsan Hakları Ana Kuruluşlar ve Belgeler**. TODAİE Yayınları. Ankara, 1986.
- SHAKOOR, Muhyiddin. "Bosna'da Terör Sona Ermeli". Çev: Aylin Şasa. **İzlenim**. S. 6. Haziran 1993.
- SLAJDIÇ, Haris. "Etnik Ya da Bir İç Savaş Değil Bu Bu Savaş, Normal İnsanlarla Vahşilerin Savaşı". **Dünya ve İslam**. S. 12. Güz 1992.
- SLOAN, Stanley. "Brüksel Zirvesi Ardından Atlantik Ötesi İlişkiler". **NATO Dergisi**. No: 2. 1994.
- ŞABANOVIÇ, Hazım. "XIII. Asra Kadar Yugoslavya Ülkelerinde Türk-İslam Kültürü". Çeviren: İsmail Eren. **Türk Kültürü Araştırmaları**. S. 2. TKAE Yayınları. Ankara, 1864.
- ŞAHİN İlhan. "Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna)'nın Kuruluşu ve Yükselişi (1455-1461)". **Bosna-Hersek**. TDAV-Vakıfbank Ortak Yayını. İstanbul, 1992.
- TAŞAR, M. Murat -Burhan Metin-Altay Ünaltay. **Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş**. Birleşik Yayıncılık Yayınları. İstanbul, 1996.
- TAŞAR, M. Murat. "Dayton Antlaşması Bosna Hersek'in geleceğine dair düşünceler". **Ülke**. S. 12. 25-31 Ağustos 1996.
- TAŞAR, M. Murat. "Dayton Antlaşması-II Bosna Hersek'in Geleceğine Dair Düşünceler". **Ülke**. S. 15. 15-21 Eylül 1996.
- The Dayton Peace Agreement**. "General Framework Agreement". U.N. Doc. S/1995/999.
- The Dayton Peace Agreement**. Annex 10: "Agreement on High Representative". U.N. Doc. S/1995/999.
- The Dayton Peace Agreement**. Annex 11: "Agreement on International Police Task Force". U.N. Doc. S/1995/999.
- The Dayton Peace Agreement**. Annex 3: "Agreement on Elections". U.N. Doc. S/1995/999.
- The Dayton Peace Agreement**. Annex 4: "Constitution of Bosnai Herzegovina". U.N. Doc. S/1995/999.

The Dayton Peace Agreement. Annex 5: “Agreement on Arbitration”. U.N. Doc. S/1995/999.

The Dayton Peace Agreement. Annex 6: “Agreement on Human Rights”. U.N. Doc. S/1995/999.

The Dayton Peace Agreement. Annex 7: “Agreement on Refugees and Displaced Persons”. U.N. Doc. S/1995/999.

The Dayton Peace Agreement. Annex 8: “Agreement on Commissions to Preserve National Monuments”. U.N. Doc. S/1995/999.

TÜLÜMEN, Turgut. “Dünya Nereye Gidiyor?”. **Strateji**. S. 2. 1995.

“Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine Dair TBMM Kararı”. (Karar No. 205). **Resmi Gazete**. S. 21431. 10 Aralık 1992.

Türkeli Gazetesi. 1 Kasım 1996.

Türkeli Gazetesi. S. 9. 24 Mayıs 1996.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA). C. 6. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 1992.

Türkiye Gazetesi. 1 Haziran 1992.

Türkiye Gazetesi. 12 Ocak 1993.

Türkiye Gazetesi. 13 Ocak 1993.

Türkiye Gazetesi. 19 Ocak 1993.

Türkiye Gazetesi. 26 Kasım 1992.

Türkiye Gazetesi. 3 Aralık 1992.

Türkiye Gazetesi. 5 Ekim 1992.

Türkiye Gazetesi. 7 Aralık 1992.

Türkiye Gazetesi. 8 Ekim 1992.

Türkiye Gazetesi. 9 Ekim 1992.

ÜLGER, İrfan Kaya. “Yugoslavya’nın Parçalanmasında Uluslararası Toplumun Rolü”. **Türkiye Günlüğü**. S. 36. Eylül-Ekim 1995.

- ÜNAL, Hasan. "Balkanlar'da Son Askeri ve Siyasi Durum I". **Yeni Türkiye**. S. 3. Mart-Nisan 1995.
- ÜNAL, Tahsin. **Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)**. Genişletilmiş 5. Baskı. Emel Yayınları. Ankara, 1978.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**. C. I. TTK Yayınları. Ankara, 1947.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**. C. II. TTK Yayınları. Ankara, 1949.
- WAGNER, Georg. "Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya". Çeviren: Cemil Ziya Şanbey. **Türk Kültürü Araştırmaları**. TKAE Yayınları, Ankara, 1966-1969.
- YAHYA, Harun. **'Gizli El' Bosna'da**. Vural Yayıncılık. İstanbul, 1997.
- YARAR, Erhan. "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yugoslavya". **Bosna-Hersek**. TDAV-Vakıfbank Ortak Yayını. İstanbul, 1992.
- YARARCAN, Taylan. "Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Bosna-Hersek'te İsyanlar ve Sebepleri". **Bosna-Hersek**. TDAV-Vakıfbank Ortak Yayını. İstanbul, 1992.
- YAZAR, Yusuf. "Bosna'da Reel Politik". **İzlenim**. S. 2. Şubat 1993.
- YAZAR, Yusuf. "Türkiye'nin Bosna-Hersek Politikası". **İzlenim**. S. 1. 15 Aralık 1992-15 Ocak 1993.
- Yeniüzyıl Gazetesi**. 12 Eylül 1996.
- Yeniüzyıl Gazetesi**. 13 Eylül 1996.
- Yeniüzyıl Gazetesi**. 16 Eylül 1996.
- Yeniüzyıl Gazetesi**. 3 Nisan 1996.
- YILDIZ, Zekeriya. **Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek**. Yeni Asya Yayınları. İstanbul, 1993.
- YILMAZ, Aytekin. "Günümüzde Etnik Gelişme ve Sorunlar". **Strateji**. S. 96/1. 1996.
- YÜCEL, Yaşar-Ali Sevim. **Fatih, Yavuz, Kanuni**. AKDİTK-TTK Yayınları. Ankara, 1991.
- YÜCEL, Yaşar-Ali Sevim. **Türkiye Tarihi**. C. 2. AKDİTK-TTK Yayınları. Ankara, 1990.

YÜCELLEN, Şerafettin. “Yugoslavya’nın Türk Siyaseti”. **Türk Dünyası**. S. 18.
Temmuz-Ağustos-Eylül 1970.

ZAİM, Sabahattin. “Yugoslavya’dan Türk Muhaceratı”. **Türk Yurdu**. S. 278. Kasım
1959.

